

НАШ КРАЙ

ШТОМЕСЯЧНІК
Ц.Б.КРАЯЗНАЎСТВА
ПРЫ ІНСТЫТУЦЕ
БЕЛАРУСКАЙ
КУЛЬТУРЫ

№ 12 (27)

1927 г.

СЬНЕЖАНЬ

АНАТОЛ

Т.ЦИРЕНА

М Е Н С К.

ПРЫМАЕЦЦА ПАДПІСКА на 1927-8 г.

НА ПОПУЛЯРНА-НАВУ-
КОВЫ КРАЯЗНАЎЧЫ
ЧАСОПІС

„Наш Край“

„Наш Край“ змяшчае артыкулы популярна-навуковага характару па ўсіх галінах краязнаўства ў БССР.

„Наш Край“ змяшчае кіраўнічыя ўказанні: анкеты, праграмы, інструкцыі і метадычныя артыкулы па краязнаўстве.

„Наш Край“ дае на сваіх старонках адбітак працы ўсіх краязнаўчых арганізацый БССР.

„Наш Край“ павінен быць у кожнай школе, народме, хаце-чытальні, клубе і бібліятэцы.

„Наш Край“ павінен быць настольнай кнігай кожнага краязнаўцы.

Умовы падпіскі: На год . . 5 р. — к. | На 3 м-цы 1 р. 40 к.
На паўгода 2 р. 75 к. | На 1 месяц — р. 50 к.

ПАДПІСКА ПРЫМАЕЦЦА: у рэдакцыі часопісу „Наш Край“ (Менск, Рэволюцыйная № 21, Інбелкульт), ува ўсіх паштовых аддзяленнях, у раённых і акруговых краязнаўчых арганізацыях і ўва ўсіх кнігарнях Бел. Дзярж. Выдав. і інш.

„НАШ КРАЙ“ прадаецца: у Цэнтральным Бюро Краязнаўства пры Інбелкульте, ува ўсіх аддзяленнях БДВ і ўва ўсіх аддзяленнях і кнігарнях іншых выдавецтваў.

Выпісваць можна поўн. комплекты часопісу „Наш Край“ ад 1-га нумару да канца 1927 г. са зніжкай 30%—за 6 руб.

Апрача гэтага ў ЦБК прадаюцца:

„Працы I ўсебеларускага Краязнаўчага Зьезду“—50 кап.

„Працы II ўсебеларускага Краязнаўчага Зьезду“—50 кап.

У хуткім часе выходзіць з друку I частка „Апісаньне Асіпавіцкага раёну“.

Адзет „Прырода“.

ВЫДАВАНІІ АКТУГОВЫХ КРАЯЗНАЎЧЫХ ТАВАРЫСТВАЎ.

Вываданні Віцебскага Актруговага Таварыства Краязнаўства.

Крашаніна. Фурман, І. Матар'ялы да гісторыі яе ў Віцебшчыне. Пад рэдакцыяй і з прадмоваю М. Касцяровіча. 64 ст. 15 таб. Віцебск, 1925 г.—80 к.
Віцебшчына. Пад рэдакцыяй М. Касцяровіча. Непэрыодычны орган Віцебскага Актруговага Таварыства Краязнаўства. Т. I з малюнкамі. 220 ст. Віцебск, 1925 г.—80 к.

Крашаніна. (набіванка). Шлюбскі, А. Пад рэдакцыяй і з прадмоваю М. Касцяровіча. 32 ст. 13 мал. Віцебск, 1926 г.—30 к.

Віцебск у гравюрах Юдовіна. Фурман, І. Пад рэдакцыяй і з прадмоваю М. Касцяровіча. 3 малюнкамі. Віцебск, 1926 г. 1 р.

Віцебскі краёвы слоўнік (Матар'ялы). Касцяровіч, М. І. Пад рэдакцыяй М. Я. Байкова і проф. Бр. І. Эпімаха-Шыпілы. 371, ст. XXII Віцебск, 1926/27 г. 3 р. 50 к.

Вываданні Магілёўскага Актруговага Таварыства Краязнаўства.

Магілёўшчына. Непэрыодычны орган Магілёўскага Актруговага Таварыства Краязнаўства. Т. I. 80 220 ст. Магілёў, 1927 г.

ВЫПІСВАЦЬ МОЖНА АД:

1. Віцебскага Актруговага Таварыства Краязнаўства, г. Віцебск, Пушкінская, 3.

2. Магілёўскага Актруговага Таварыства Краязнаўства, г. Магілёў.

Прадаж—ва ўсіх магазынах Беларускага Дзяржаўнага Выдавецтва.

Пролетары ўсіх краёў, злучайцеся!

НАШ КРАЙ

ШТОМЕСЯЧНІК

Цэнтральнага Бюро Краязнаўства

П Р Ы

ІНСТЫТУЦЕ БЕЛАРУСКАЕ КУЛЬТУРЫ

№ 12 (27) Сьнежань 1927

ГОД ВЫДАЊНЯ ТРЭЦІ

В Ы Д А Њ Њ Е

Інстытуту Беларускае Культуры
М Е Н С К — 1927

Пашырэнне тэматыкі „Нашага Краю“.

Часопіс „Наш Край“ з кожным годам набывае новы лік дапісчыкаў і корэспондэнтаў; з кожным годам пашыраецца яго распаўсюджанасць сярод краязнаўчых арганізацый і паасобных краязнаўцаў. І зразумела, што чытачы ставяць „Нашаму Краю“ ўсё новыя і новыя запатрабаванні. Інакш і немагчыма: орган цэнтральнае краязнаўчае ўстановы, якім зьяўляецца час. „Наш Край“, павінен быць тэю крыніцаю, адкуль краязнаўчыя арганізацыі і паасобныя краязнаўцы чэрпаюць патрэбныя ўзоры для свае працы, праграмы, пляны, анкеты, парады, методолёгічныя ўказанні, патрэбныя для працы краязнаўца і г. д. Вось чаму краязнаўчыя арганізацыі так зацікаўлены ў тым, каб час. „Наш Край“ па магчымасці меў усеахапляючы характар.

Каб надаць „Наш Кр.“ па магчымасці ўсеахапляючы характар, ЦБК пашырыла праграму зместу свайго цэнтральнага органу. Галоўнаю адзнакаю гэтае праграмы зьяўляецца тое, што ў змест „Нашага Краю“ ўводзіцца шмат якіх новых тэм, што яна імкнецца ахапіць па магчымасці ўсе галіны краязнаўства, што характар яе тэм—імкненне задаволіць інтарэсы і запатрабаванні шырокага кола чытачоў-краязнаўцаў.

ЦБК добра ведала, распрацоўваючы праграму, што выканаць заданні, якія ставяцца перад „Нашым Краем“, магчыма поўнасьцю толькі тады, калі краязнаўчыя арганізацыі адзавуцца і прыдуць на дапамогу дасылкаю літаратурнага матар'ялу, уцягненнем новых дапісчыкаў і корэспондэнтаў, калі дасылаемы з месц матар'ял будзе адказваць тым пытаньням, якія выстаўляе, як агульную задачу, у сваёй праграме ЦБК. Для ЦБК цікава тое, каб літаратурныя працы, якія будуць дасылацца з месц для час. „Наш Край“, у агульнай сваёй суме ахаплялі ўсе галіны краязнаўства. Толькі пры такіх умовах і магчыма поўнае і ўсебаковае вивучэнне нашае краіны; разам з гэтым толькі пры такіх умовах час. „Наш Край“ зьявіцца тым органам, які здолее задаволіць запатрабаванні краязнаўцаў.

Якія-ж новыя задачы паставіла ЦБК перад „Нашым Краем“? Якія задачы, ужо стаяўшыя перад „Нашым Краем“, ЦБК мае на мэце ўзмацніць, пашырыць і паглыбіць? Зразумела, што як ажыццяўленьне новых задач, гэтак сама і ўзмацненне старых павінна ў адносінах да „Нашага Краю“ знайсці свой адбітак на яго старонках, канкрэтна выліцца ў цэлым шэрагу новых па зместу артыкулаў, програм, анкет, допісаў і г. д.

Каб даць некаторую орыентоўку нашым дапісчыкам і корэ-

спондэнтам у апроцоўцы матар'ялу, мы лічым патрэбным спыніцца на аналізе тых задач, якія ставіць перад „Нашым Краем“ ЦБК.

Наша мастацкая літаратура ў сваіх лепшых творах мае надзвычайна многа цікавага краязнаўчага матар'ялу. У творах старога і маладога пакаленьня пісьменьнікаў мы знойдзем багатыя, памастацку выкананыя апісаньні прыроды, апісаньні пейзажаў, краявідаў, паасобных зьяў прыроды і г. д. А клясавыя суадносіны як дарэволюцыйных часоў, гэтак сама і пасля Кастрычнікаўскае рэволюцыі? А тыпы сялян, сялянак незалежна ад узроўсту? А апісаньні грамадзкага, сямейнага і інш. побыту? Усё гэта маецца ў нашай мясцовай беларускай і яўрэйскай і інш. літаратуры. І вось скарыстаньне гэтага матар'ялу мастацкае літаратуры, апрацоўка яго ў мэтах вывучэньня краю, надрукаваньне цэлага шэрагу артыкулаў у „Нашым Краі“ на паказаныя і іншыя тэмы набывае надзвычайнае значэньне.

Трэба адзначыць, што ў напрамку распрацоўкі краязнаўчых тэм па мастацкай літаратуры краязнаўцамі Беларусі зроблена вельмі мала. „Наш Край“ ня меў ніводнага артыкулу па вывучэньні краю па матар'ялах мастацкае літаратуры. Зьнішчэньне гэтага недахопу—адна з задача час. „Наш Край“.

Нам і нашымі дапісчыкамі мала было зьвернута ўвагі на быт беларусаў у Латвіі, Літве, Польшчы і ў межах нашага Саюзу як, напрыклад, у Сібіры. Між тым, кожная з паказаных замежных краін (за выключэньнем нашага СССР), дзякуючы політычнаму і эаномічнаму прыгнечаньню, дзякуючы нацыянальнаму ўціску, утварае свае асаблівыя адзнакі, якія канкрэтна выяўляюцца ў фармаваньні політычных поглядаў беларуса, у клясавым расслаеньні беларускае вёскі, у арганізацыі асьветы, у побыце і інш. Усе гэтыя зьявы павінны знайсці сваё месца на старонках „Нашага Краю“. Іншы малюнак можна назіраць у жыцьці беларусаў у межах нашага Саюзу, але па-за межамі БССР. Беларус, які апынуўся ў Сібіры, паступова траціць элементы свае нацыянальнае культуры: мову, побыт, песні, гаворкі і інш. Ён паступова набывае асаблівасьці элемэнтаў культуры насельніцтва Сібіры. Праўда, культуры народнасьцяй, якія жывуць на тэрыторыі СССР, маюць тое агульнае, што зьмест іх культур—пролетарскі. Гэта цэмант, які зьвязвае культуры розных нацыянальнасьцяй у адно цэлае. Тым ня менш, процэс страты прадстаўнікамі тае альбо іншае нацыі форм свае нацыянальнае культуры, а таксама іхняе жыцьцё—цікавы. І вось гэтае жыцьцё беларуса па-за межамі БССР павінна мець свой адбітак на старонках „Нашага Краю“.

У гэтым напрамку зроблена мала, вельмі мала. Другая чарговая задача ЦБК—зрабіць усе захады да таго, каб зьнішчаць і гэты недахоп.

БССР на сваёй тэрыторыі мае нацменьшасьці: яўрэяў, палякаў, латышоў, літоўцаў, татар, рускіх і інш. Культура некаторых з гэтых народнасьцяй бадай не знайшла адбітку на старонках „Нашага Краю“. Між тым, матар'ялы аб культуры гэтых народаў на мясцох маюцца, паасобныя прадстаўнікі нацмену ўваходзяць у краязнаўчыя арганізацыі, а яўрэі пры акруговых т-вах маюць свае ўласныя сэкцыі. Неабходна ў далейшым краязнаўчым арганізацыям вылучыць некалькі дапісчыкаў у „Наш Край“ з прадстаўнікоў нацменьшасьцяй, на якіх ускласьці абавязак даваць у „Наш Край“ матар'ялы аб жыцьці, культуры, эаноміцы і г. д. паказаных народнасьцяй.

Цікавыя элементы краязнаўства захоўваюцца ў помніках архітэктуры, у хатніх вырабах насельніцтва, у творчасці нашых маляроў, архітэктараў, скульптараў і інш. Ёх цікавасць абумоўлена тым, што яны адбіваюць формы нацыянальнае культуры ў мастацтве. Апісаць яго, зарысаваць, сфотографавач, даць аб ім цэлы шэраг артыкулаў—чарговая задача нашых краязнаўчых арганізацый. Матар'ялы ў форме артыкулаў у гэтай галіне культуры трэба накіроўваць у „Наш Край“. Сабраць сілы, даць указаньне месцам у напрамку апісаньня паказаных элементаў культуры—чацьвертая чарговая задача ЦБК. У гэтым напрамку намі нешта зроблена, але яшчэ мала зроблена.

Беларускі тэатр, тэатральныя гурткі пры нардамох, хатах-чытальнях, тэатр і гурткі іншых нацыянальнасьцяў—усё гэта жывая, мастацкая папулярызацыя формаў нацыянальнае культуры, а адсюль і элементаў краязнаўства. Апісаньне гэтых элементаў тэатральнага мастацтва—павінна зацікавіць краязнаўцу; ён можа вылавіць у гэтым відзе мастацтва надзвычайна каштоўныя матар'ялы, якія могуць служыць для вывучэньня краю, для гісторыі беларускага тэатру. Гэтай-жа мэце будуць служыць і падрабязныя аналізы краязнаўчых інсцэніровак. Часопіс „Наш Край“ павінен даць месца на сваіх старонках для падобнага роду матар'ялаў.

Мы спыніліся вельмі каратка на тых задачах, якія вельмі мала праводзіліся ў жыцьцё, і якія бадай што не знаходзілі месца ў „Нашым Краі“. На гэтых пытаньнях неабходна завастрыць увагу. Але адсюль яшчэ ня сьледзе, што тыя галіны краязнаўства, якія намі лічыліся да гэтага часу першачарговымі, павінны адыйсьці на задні плян пры выкананьні пералічаных задач. Наадварот, першачарговасьць гэтых галін ня толькі захоўваецца ва усёй моцы, але яны патрабуюць паглыбленьня, пашырэньня і ўзмацненьня. Краязнаўчыя арганізацыі павінны асабліва пашыраць лік дапісчыкаў на такія тэмы: эканоміка нашага краю (гандаль, прамысловасьць, эканоміка сельскае гаспадаркі), прырода ва ўсіх яе зьявах і формах, гісторыя краю і паасобных раёнаў, зьбіраньне дакумэнтаў па гісторыі краю, гісторыі рэволюцыі лютаўскае, Кастрычнікаўскае ў краі і раёнах і г. д. Артыкулы па паказаных пытаньнях у значнай меры знаходзілі на старонках „Нашага Краю“ пераважнае месца.

У далейшым ЦБК артыкулам на паказаныя тэмы таксама будзе надаваць надзвычайнае значэньне. Пры гэтым неабходна адзначыць, што пытаньням эканомікі, зямляўпарадкаваньня, расслаеньню сялянства, прыватнага гандлю і прыватнай прамысловасьці, апісаньню паасобных прадпрыемстваў і інш. ЦБК надае пераважнае значэньне. Артыкулы на паказаныя тэмы асабліва пажаданы.

У заключэньне неабходна сказаць, што рэдакцыя час. „Наш Край“ вельмі мала атрымлівае матар'ялаў аб краязнаўчым (сводак) зьмесьце мясцовых рукапісных і друкаваных выданьняў, як напрыклад: насценных газэт, рукапісных часопісаў, акруговых газэт, акруговых выданьняў і г. д. Зводкі краязнаўчага матар'ялу такіх выданьняў, або бібліяграфічны матар'ял для „Нашага Краю“ вельмі неабходны.

Гэтак сама неабходна дасылаць матар'ялы ў форме апісаньня паасобных дасьледчых станцый і іншых дасьледчых устаноў, вынікі іх дасьледчае працы, мэтоды працы і г. д. Пажадана мець матар'ялы аб

такіх даследчых установах як: Горацкай, Тураўскай, Віцебскай, Магілёўскай лекавых расьлін, Менскай балотнай станцыі.

Вось тыя пытаньні, якія ў апрацаваным відзе павінны знайсці сваё месца ў час. „Наш Край“. Тут не закранута шмат якіх яшчэ пытаньняў выключна краязнаўчага характару (фольклёр, музэі, школьнае краязнаўства і інш.). Гэта зроблена ўмысьле і таму, што па гэтых пытаньнях ёсць указаньні ЦБК. Ад актыўнасьці краязнаўчых арганізацый, іх спачуваньня залежыць у значнай мер тое, каб гэтыя заданьні выканаць.

М. Бялуга.

Н. Дружыц.

Краязнаўства ў гістарычнай галіне.

За нядоўгі час існавання на Беларусі краязнаўчага масавага, які фактычна пачаўся з часоў рэвалюцыі, руху і даволі значна ўзніўся ў сучасны момант, паўстае натуральнае пытаньне, як і куды накіраваць свае жаданьні, як узяцца за працу і над чым працаваць.

Калі выражэньне гэтага пытаньня зьяўляецца складаным ва ўсіх галінах краязнаўчае працы, то ў адносінах да гісторыі і асабліва гісторыі паасобных краін і месц Беларусі яно зьяўляецца зусім цяжкім. Цяжкасьць яго выяўляецца як у вывучэньні таго, што ўжо зроблена па прычыне адсутнасьці належнае літаратуры, так і ў далейшым дасьледваньні тых ці іншых бакоў жыцця пэўнае краіны, места або мястэчка. Труднасьць дасьледваньня ўскладняецца рознымі прычынамі. Аднай з галоўнейшых зьяўляецца адсутнасьць ведаў аб тым, дзе знайсці адпаведныя крыніцы і літаратуру. Справачнікі, выдадзеныя да рэвалюцыі, трапляюцца рэдка нават у значных бібліотэках, нашы выданьні справачнікаў пасля рэвалюцыі таксама не ўсёды могуць задаволіць запатрабаваньні тых ці іншых краязнаўцаў у іх натуральным імкненьні вывучыць тое ці іншае пытаньне.

У апошнія часы некаторыя краязнаўчыя арганізацыі, як Віцебскае таварыства і Магілёўскае, па ўсёй вочавіднасьці, шырока разгарнуўшы краязнаўчую працу, робяць вопыты і спробы свае досьледы і дасягненьні давесці да натуральнага канца, гэта значыць надрукаваньня і, такім чынам, азнаямленьня з вынікамі сваіх прац шырокіх колаў грамадзянства.

Праца, якая пастаўлена краязнаўцам у гістарычнай галіне інструкцыямі і праграмамі і якая ставіць сабе мэтай, галоўным чынам, вынаходкі гістарычных помнікаў і іх апісаньне, перастае задавальняць частку нашых краязнаўцаў. Яны ўжо перараслі першы пэрыод краязнаўчае працы, яны жадаюць ня толькі займацца вынаходкамі помнікаў, але ставяць перад сабою заданьні болей высокага парадку—самім займацца досьледамі і вывучэньнем сваёй краіны, або свайго места. Фактычна, ужо выраśli паасобныя дасьледчыкі ня толькі ў цэнтры Беларусі, але і на мясцох, сярод акруговых і раённых таварыстваў і той факт, што зьяўляюцца друкаваныя працы, сьведчыць аб гэтым дакумэнтальна.

Выданьне зборнікаў прац паасобных таварыстваў трэба вітаць і

такое іх імкненне падтрымліваць усімі магчымымі сродкамі. Каля такіх выданняў будуць гуртавацца ўсе актыўныя працаўнікі-краязнаўцы і падобныя выданні дадуць магчымасць выявіць свае сілы і здольнасці мясцовым працаўніком і даследчыкам. Само сабою разумеецца, што такія выданні могуць стаць значнымі дапаможнікамі і справачнікамі для ўсіх мясцовых устаноў і іх працаўнікоў і асабліва школьных настаўнікаў. Настаўнік пры дапамозе такіх выданняў зможа ажыўляць свой матар'ял пры выкладанні і ўносіць, такім чынам, краязнаўчы ўхіл у школу, ажыўляць сваё выкладанне і запраўды будаваць школьную працу на жыццёвым матар'яле. Вядома, што краязнаўцамі ў нас большаю часткаю зьяўляюцца настаўнікі. Актыўная праца, асабліва праца даследчага характару, найлепшая школа для павышэння кваліфікацыі школьных работнікаў як ў адносінах методу выкладання, так і ў пашырэнні і паглыбленні сваіх ведаў.

Прынцыповая пастаноўка пытання ясна без дакладнага ўзгрунтавання, але справа становіцца зусім складанай, калі прыходзіцца зьвяртацца да яе практычнага ажыццяўлення.

Першае пытанне, якое паўстае перад кожным даследчыкам гэта—абранне сабе тэмы. Большаю часткаю лічаць, што тэмы павінны быць агульнага характару, а менавіта, такія, што могуць цікавіць шырокія колы грамадзяства, напрыклад: даць цэльную гісторыю свайго места, або вёскі, або ўсебаковую характарыстыку пэўнае эпохі і таму падобнае. Узяўшыся за такую тэму, працаўнік бачыць, што няма адпаведнае літаратуры, або яе вельмі многа, што крыніц так многа, што іх нават пералічыць цяжка. Падобнае здарэнне вельмі яскрава адбылася ў зборніку „Магілёўшчына“ ў артыкуле І. М.: „Нарысы з мінулага Магілёўшчыны“.

У сваіх нарысах аўтар хоча даць гісторыю жыцця чалавека на Магілёўшчыне з часоў яго паяўлення да канцы XVIII ст. Тут мы знаходзім і праблему матрыархату, і выражэнне пытання аб нацыянальнасці першых насельнікаў Магілёўшчыны, і неоліт, і курганны перыод, вераванні і сьветапогляды насельніцтва, і ўсё гэта на трох старонках. Затым ідзе Магілёўскае сярэднявекоўе, потым цэхі і купецкія таварыствы і, урэшце, войны 1480—1702 г. і сялянства. Увесь артыкул мае 13 старонак, а друкаванага матар'ялу фактычна ня болей 12, бо тут-жа зьмешчана яшчэ 5 малюнкаў. Зусім зразумела, што ўсё выкладанне носіць схэматычны характар, які часамі даходзіць да простага пералічэння фактаў, або гістырычных падзей, што аўтар дапусьціў у адносінах цэхаў, далучаўшы да іх кароценькі нарысы іх арганізацыі. Аўтар ня можа справіцца з усім матар'ялам, які яму прыходзіцца ахапіць, прымушаны дапускаць цэлы рад навуковых памылак, і пры выкладанні павінен абмяжоўвацца кароткім конспектам ужо вядомых прац. Чытач, азнаёміўшыся з падобным артыкулам, застаецца з уражаннем, якое ён атрымлівае ў кінэматографе. Няма над чым заставацца, і усё, што прачытана, выпаўзае з памяці зараз-жа пасля прачытання.

Падобная агульная тэма патрабуе доўгае і вялікае апрацоўкі і можа быць аб'ектам цэлае, на сотні старонак, монографіі; апрача таго, такая тэма вымагае ад даследчыка вялікае эрудыцыі ў галіне гісторыі ня толькі гарадоў, але і агульнае гісторыі Беларусі, і ня толькі гісторыі Беларусі, але і Заходняе Эўропы і гісторыі Расіі, іх эканомікі,

гандлю, соцыяльна-політычных падзей і ўсяе ўвогуле гісторыі тэй эпохі, да якой адносіцца тэма.

Перашкодай для выпаўнення падобнае працы пры наяўнасці адпаведнае эрудыцыі ў краязнаўца, які паставіць сабе падобную задачу, будзе адсутнасць патрэбнае літаратуры і належных крыніц. Звычайна, даследчыкі пры вывучэнні шырокіх тэм збіраюць матар'ялы і робяць выпіскі ў вялікіх цэнтральных кнігасховах, як Ленінградская публічная бібліятэка, Маскоўская Ленінская бібліятэка і ў іншых вялікіх кнігасховах. Наша Беларуская Дзяржаўная бібліятэка, ня гледзячы на значны яе ўзрост за апошнія гады, толькі часткаю можа задаволіць літаратурнымі дапаможнікамі пры распрацоўцы падобных шырокіх тэм.

Увогуле, даследчык у значнай меры залежыць пры абраньні сабе тэмы ад таго матар'ялу, які можна знайсці без вялікіх затрат і далніх паездак.

Першай задачай зьяўляецца, такім чынам, абіраньне патрэбнай тэмы, якая ў сваю чаргу ў значнай меры залежыць ад тых крыніц і матар'ялаў, якія можна знайсці ў тым ці іншых месцы—у архівах і бібліятэках.

У сучасны момант нашы даследчыкі і краязнаўцы цікавяцца болей усяго бліжэйшымі да нашага часу зьявамі і пытаннямі. Гэты ўхіл значна аблягчае абраньне тэмы і адшуканьне для яе патрэбных крыніц і матар'ялаў.

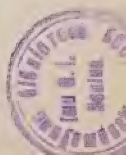
Цэлы шэраг пытанняў і тэм эканомічнага характару канца XIX і пачатку XX стагоддзя патрабуюць свайго высьвятленьня ў першую чаргу.

Высьвятленьне па акругах і раёнах буйное прамысловасці, дробнае прамысловасці, яе паступовага разьвіцця, за тым саматужнае прамысловасці па аддзельных рамёствах і агульнае значэньне гэтай прамысловасці—гэта асноўныя пытаньні, якія павінны быць пастаўлены акруговымі і раённымі таварыствамі для належнага вывучэньня.

Падобнаму вывучэньню падлягае затым сельская гаспадарка з усімі яе відамі; паасобным пытаньнем, звязаным з агульнай сельскай гаспадаркай, павінна быць пастаўлена вывучэньне буйное сельскае гаспадаркі акругі, або раёну, сярэдняга зямляўладаньня і яго гаспадарчага характару і, урэшце, дробнага зямляўладаньня і яго ўдзельнай вагі ў агульнай сельскай гаспадарцы раёну, акругі, або павету, ці воласьці.

Паасобнага вывучэньня заслугоўваюць рынкі акругі і раёну з высьвятленьнем тых ярмарак і кірмашоў, якія там адбываліся, якія раёны яны абслугоўвалі і прыблізную велічыню таварных кругазваротаў, якую яны мелі. Пажадана было-б высьвятленьне па гадох паступовага разьвіцця або заняпаду тых ці іншых рынкаў.

Асаблівае ўвагі патрабуюць месцы і мястэчкі. Усебаковае іх вывучэньне зьяўляецца чарговым пытаньнем беларускіх даследчыкаў, і адносна іх павінна быць пастаўлена краязнаўцамі і краязнаўчымі організацыямі спэцыяльнае заданьне для іх даследваньня. Пры гэтым неабходна ўжываньне мэтаду іх вывучэньня ад сучаснасьці да болей старажытных часоў, гэта значыць, што неабходна спачатку вывучэньне мястэчка ў бліжэйшую да нас эпоху, скажам, гісторыі мест і мястэчак з паловы XIX і ў XX ст., а затым болей раньняга часу.

Ужываньне падобнага мэтаду вымагаецца, папершае, тым, што для болей позняга часу ў нас маецца значны лік крыніц і докумэнтаў, падругое, непасрэднымі патрэбамі ведаў аб палажэньні мястэчка ў нядаўнім мінулым яго для практычных працаўнікоў як школьных, так і гаспадарчых.

Пры вывучэньні мястэчак, а асабліва значных мест, як Менск, Віцебск, Магілёў, Полацак, Гомель, Бабруйск і іншыя, магчымы падзел паміж паасобных дасьледчыкаў аддзельных пытаньняў, напрыклад: а) насельніцтва і яго паступовы рух у клясавых, соцыяльных і нацыянальных адносінах, в) прамысловасьць, с) гандаль, d) саматужная прамысловасьць, е) упраўленьне места, f) культурныя ўстановы места і таму падобныя тэмы.

Другім этапам у дасьледваньні беларускіх мест і мястэчак будзе вывучэньне эпохі канца XVIII і паршай паловы XIX ст. і, урэшце, болей раньнія часы.

Толькі пасья падобнае прапрацоўкі мы можам спадзявацца на тое, што ў нас зьявіцца запраўдная гісторыя нашых мест і мястэчак, а такса і паасобных раёнаў. Падобнае дасьледваньне можа быць зроблена толькі адпаведнымі акруговымі і раённымі гістарычнымі сэкцыямі краязнаўчых таварыстваў; яно зьяўляецца іх галоўным абавязкам і даюць магчымасьць выявіць іх творчыя і дасьледчыя сілы, умацніць іх налічнымі працаўнікамі і ўтварыць па акругах і раёнах запраўдныя дасьледчыя асяродкі.

Што датычыць крыніц і матар'ялаў для вывучэньня і дасьледваньня падобных тэм, то яны ў значнай меры знаходзяцца ў акруговых архівах, асабліва ў архівах тых гарадоў, якія былі да рэвалюцыі губэрскімі, як Віцебск і Магілёў.

Архівы губэрскага праўленьня, гарадзкое ўправы, рамесьленнай управы, статыстычных камітэтаў, дваранскія архівы—усё гэта асноўныя матар'ялы для пастаўленых тэм.

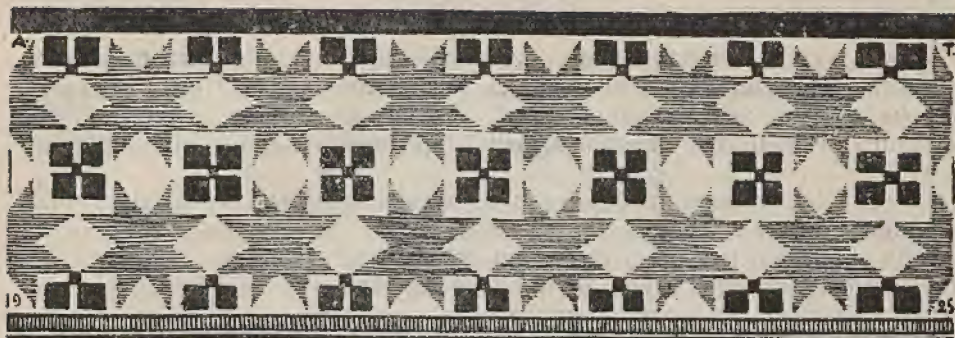
У значнай меры могуць дапамагчы і розныя офіцыяльныя выданьні, памятныя кніжкі, часопісы, газеты.

Літаратура, якая маецца па гэтых пытаньнях, бязумоўна, таксама павінна быць выкарыстана, аднак усе яе выходы трэба пераглядаць і, увогуле, яна можа мець толькі дапаможнае і другараднае значэньне.

Калі краязнаўчыя таварыствы стануць на дасьледчы шлях, а фактычна яны ўжо сталі на яго, што паказваюць выданьні Віцебскага і Магілёўскага таварыстваў, і зоймуцца ня толькі простым апісаньнем помнікаў старасьветчыны, гэта праца таксама неабходна і вельмі патрэбна, то наша краязнаўства ў гістарычнай галіне зойме запраўды належнае месца ў тым культурным уздыме, які мы наглядаем у часы рэвалюцыі, і набудзе тое паважнае месца ў дасьледваньні краін Беларусі, якое толькі адно дасць запраўдную мажлівасьць належнага вывучэньня мінулага Беларусі.

Д. Васілеўскі.

Беларускае Вольна-Эканомічнае Таварыства.

I.

У сучасны момант, калі Цэнтральнае Бюро Краязнаўства праводзіць падрахунак краязнаўчай працы на Беларусі, вельмі цікава аглядаець працу 1-га краязнаўчага таварыства на Беларусі, якое існавала ў пачатку мінулага стагоддзя і мела назву „Беларускае Вольна-Эканомічнае Таварыства“.

Аб працы гэтага Т-ва сустракаюцца толькі кароткія весткі. У 3-м томе „Живописной России“ Кіркор толькі двума радкамі паведамляе аб існаванні Беларускага Вольна-Эканомічнага Таварыства. Пасля, Зьміг-роцкі ў сваім артыкуле аб „Паўночных крэсах“ у зборніку „Z okolic Dzwipu“ зазначае, што калісьці існавала ў Віцебску „Беларускае Вольна-Эканомічнае Таварыства“. Больш падрабязна паведаміў аб дзейнасці гэтага Т-ва В. Федаровіч у „Трудах 1-го Областного Съезда Сельских хозяев СЗК в г. Двинске в 1893 г.“. Але Федаровіч падаў толькі павярхоўныя весткі аб утварэнні Вольна-Эканомічнага Т-ва, статут Таварыства і кароткае апісанне выданага Вольна-Эканомічным Таварыствам зборніка „Летопись Белорусского Общества сельских хозяев“.

У Віцебскім аддзяленні Дзяржаўнага Архіва захаваўся архіўны фонд спраў „Беларускага Вольна-Эканомічнага Т-ва“ з 1826 па 1843 г. Гэты фонд асвятляе тую выключную зацікаўленасць к даследаванню Беларусі, якая назіралася ў Віцебску на працягу ўсяго XIX стагоддзя. У часы працы ў Віцебскім Дзяржаўным Архіве нам удалася азнаёміцца з гэтым архіўным фондам і выбраць адтуль даныя аб эканомічным стане Беларускага генэрал-губэрнатарства за час з 1826 па 1844 г., аб настроях паноў і іншы матар’ял па гісторыі краязнаўства на Беларусі.

II.

Прычынамі заснавання Беларускага Вольна-Эканомічнага Т-ва былі: 1) вельмі неспакойныя клясавыя суадносіны на Беларусі пасля 1812 г.; 2) эканомічны заняпад Сельскае гаспадаркі ў звязку з годам 20-х гадоў XIX стагоддзя. 3) Значны вываз хлеба за межы. Такім чынам, заняпад дзяржаўнай гаспадаркі выклікаў імкненне адшукаць новыя вытворчыя сілы прыроды, якія-б маглі ўзвясць прыбытковасць дзяржавы.

Беларускае генэрал-губэрнатарства ў 30 гадох мінулага сталецця перажывала надзвычайны заняпад сельскае гаспадаркі. Аб гэтым сьведчаць ня толькі запісы сучаснікаў, але і офіцыйныя данясенні беларускага тагачаснага генэрал-губэрнатара князя Хаванскага царскаму ўраду.

У 1825 г. генэрал-губэрнатар Беларусі паведамляў Міністэрства ўнутраных спраў, што „Беларусь з галодных гадоў прышла ў вялікі заняпад. Беларускі селянін зусім ня ведае чыстага хлеба. Агульны недахоп харчоў ставіць у вельмі цяжкае становішча памешчыкаў Беларускай губ. Яны ня могуць пракарміць сваіх сялян. Сяляне ня ведаюць ніякіх рамёстваў і, займаючыся толькі земляробствам, цалкам залежаць ад самавольства прыроды. У выніку гэтага—палі асталіся незасеянымі, і толькі заросшыя травой барозны паказваюць, што тут калісьці была пахаць. Сяляне звыклі есці хлеб з мякінай, ленавацца і бадзяцца па сьвету*“). („Всепопданейший доклад Белорусского генерал-губернатора за 1825 год“. У архіўным фондзе).

З гэтага дакладу далей відаць, што царскі ўрад бачыў галоўную бяду ня ў пустках беларускае вёскі, а ў тым, што абяднеўшы беларускі селянін бунтаваў, жаліўся на паноў царскаму ўраду, а калі скаргі не памагалі, то прымаў свае меры—паліў маёнткі і забіваў паноў. Сялянскія бунты бытавое зьявішча жыцця Беларусі першае паловы XIX сталецця. З другога боку, памешчыкі ўзмацнілі продаж свайго хлеба за межы праз Рыгу, а гэта ў сваю чаргу віклікала большую эксплёатацыю прыгоннага беларуса. Перапрабаваўшы ўсе звычайныя сродкі для ўціхаміраньня бунтуючага селяніна-беларуса, царскі ўрад давёў яго да такога стану, што сялянства кідала наседжаныя месцы і цэлымі вёскамі разбьгалася ў розныя бакі. Кары не памагалі. Патрэбны былі іншыя меры.

Пры такіх цяжкіх эаанамічных умовах на Беларусі беларускае генэрал-губэрнатарства задумала заснаваць Т-ва, якое-б мела на мэце дасьледваньне стану сельскае гаспадаркі і прамысловасьці ў Віцебскай, Магілёўскай і Смаленскай губэрні, высвятліла-б прычыну заняпаду, знайшло-б пэўныя спосабы да паляпшэньня сельскай гаспадаркі і інш. Такім чынам, узрасло 1-ае на Беларусі Краязнаўчае Т-ва.

Спачатку, па прапанове генэрал-губэрнатарства, Віцебскае і Магілёўскае дваранскія „собрания“ апрацавалі статуты Беларуска-Віцебскага і Беларуска-Магілёўскага вольна-эаанамічных таварыстваў. Гэтыя т-вы дамагаліся знайсці цьвёрдыя навуковыя падставы для сельскай гаспадаркі ў Беларусі. У далейшым, статуты абодвух вольна-эаанамічных т-ваў былі аб'яднаны ў адзін статут „Беларускага Вольна-Эаанамічнага Таварыства“, і 12-га студзеня 1826 году камітэт міністраў прадставіў гэты статут на зацьверджаньне цара Мікалая I-га.

III.

З гэтага часу Вольна-Эаанамічнае Т-ва распачала сваю дзейнасьць у г. Віцебску і ставіла сабе такія задачы ў працы: 1) Палепшыць земляробства і прамысловасьць Беларусі, 2) Зьвярнуць асаблівую ўвагу на вывучэньне глебы і стану яе ўраджайнасьці, 3) Будаваць запасныя вясковыя магазыны хлеба, 4) Ахоўваць і разводзіць лес, 5) Клапа-

*) Вс. доклад.

ціцца аб палажэнні селянства праз паляпшэнне іх сяліб, раз'яздзэнне лепшых парод рагатай жывёлы і авец, 6) Клапаціцца аб лепшай ахове здароўя селяніна. (Дело об организации Белорусского Вольно-Экономического Об-ва в Витебске, стар. 38).

Для досьледаў па апрацоўцы лепшае сыстэмы сельскае гаспадаркі царскі ўрад аддаў Т-ву Караваінскае староства каля Віцебску. Староства налічвала 156 душ сялян, 727 дзесяцін пахаці, 42 дзесяціны сенажаці, 977 дзесяцін лесу, 2 карчмы. Эканомічных фальварковых будынкаў ня было. Апрача гэтага, урад выдаў 10.000 рублёў на досьледы Т-ва. Атрымаўшы значную дапамогу, Т-ва думала рабіць сельска-гаспадарчыя досьледы на тэрыторыі ўсяго староства, але заняпад сельскае гаспадаркі ў сялян гэтага староства, значная нядоімка ў 19.624 руб., якая лічылася за сялянамі староства, тармазіла ўсю працу. Праўленьне Т-ва выдавала грашовыя ўзнагароды за лепшае вядзеньне сельскае гаспадаркі, знаёміла членаў свайго таварыства з новымі сыстэмамі вядзеньня сельскае гаспадаркі, а для паверкі розных спосабаў вядзеньня гаспадаркі пастаноўлена было арганізаваць дасьледча-паказальны хутар. На гэтым хутары, ва ўмовах Беларусі, правяраліся запазычаныя з практыкі Заходняй Эўропы сыстэмы земляробства і лесаводства.

Шырокая тэрыторыя Караваінскага староства патрабавала значных грашовых сродкаў, каб шырака паставіць дасьледчую гаспадарку, а загэтым Праўленьне Т-ва пачало клапаціцца перад урадам, каб ён даў грашовую пазыку на набыцьцё асобнага фальварку. Урад даў адначасовую дапамогу Таварыству ў суме 10.000 рублёў. Гэтых грошай не хапіла на закупку хутара. Праўленьне Таварыства звярнулася за дапамогай да памешчыкаў Беларускіх губэрняў, абвясціла дабрахвотную падпіску сярод заможнага насельніцтва на акцыі паказальнага хутара. Кожны трымацель акцыі дасьледчага хутара меў права на прыбытак з хутарскай гаспадаркі раўналежна ліку набытых палёў.

К гэтаму часу дзейнасьць Таварыства прыцягнула да сябе значную ўвагу беларускіх памешчыкаў. Абавязковае членства губэрскіх і павятовых маршалкаў дваранства, відаць, паспрыяла пашырэнню запісаў у члены Т-ва. Сярод памешчыкаў Віцебскай і Магілёўскай губ. падпіска на хутарскія паі дала 16.000 рублёў.

IV.

У 1828 годзе Т-ва купіла хутар Залучасьце з 2-мя суседнімі вёскамі—Паншчына і Куковічы за 26.000 руб. Хутар меў 480 дзесяцін пашчаністай зямлі і 39 мужчын і 44 жанчыны прыгонных сялян.

На хутары была заведзена чатырохпольная плодапераменная сыстэма земляробства з пасевам гародніны. Для досьледаў было адведзена асобнае поле. Таварыства ў кароткі час дасягнула посьпехаў у земляробстве. Упяршыню тут былі заведзены пасевы бульбы, дзятліны і кармовых гарошкаў. Насеньне Таварыства выпісвала ня толькі ад Маскоўскага таварыства сельскіх гаспадароў, але і з-за межаў. Пасьля таго, як той ці іншы сорт насеньня прарастаў на палёх хутара і паказваў, што ён можа расьці на пашчаністай глебе, Таварыства шырака рэкамендавала яго сваім членам-памешчыкам і пасылала насеньне ў маёнткі. Такім чынам, Таварыствам было пашырана насеньне ангельскага

хмелю, голяндзкага шчаўя-эстрагона, салодкага гарошку і брасьсіка гарна—brassika harna, з якога выбіваюць рапейнае масла.

Апрача паляпшэньня насення, таварыства паставіла сабе мэтай пашырэнне сельска-гаспадарчых машын і прылад. На хутары быў арганізаваны пракатны пункт сельска-гаспадарчых машын і паказальная майстэрня. У майстэрні рабіліся прылады ня толькі для ўласнай патрэбы, але і на продаж—сьпяраша сваім членам, а пасыла і іншым памешчыкам. Памешчыкі маглі атрымліваць з пракатнага пункту патрэбныя машыны і прылады для працы на сваіх палёх.

На дасьледчым хутары быў таксама арганізаваны кабінэт глеб Беларусі, была заснавана бібліятэка, у якой меліся ўсе неабходныя кнігі і часопісы на розных мовах па агрономіі. Кнігі выдаваліся для чытаньня як членам Таварыства, так і ня членам.

Ужываньне машын у сельскай гаспадарцы выклікала неабходнасьць мець такіх прыгонных сялян, якія-б былі знаёмы з іх пабудовай і ўмелі-б пачыніць у час паломкі. Выпісаць машыністаў з Нямецчыны дорага каштавала, дзеля чаго Т-ва задумала адчыніць пры хутары сельскага-гаспадарчую школу.

У 1830 годзе школа была адчынена. Заняткі ў ёй вяліся ў восені і зімой з дзяцьмі хутарскіх сялян і сялян суседніх вёсак. Навучаньне было дармовае, але пан, які пасылаў свайго прыгоннага хлопчыка, павінен быў даць яму вопратку, ці заплаціць Праўленьню Т-ва за ўтрыманьне вучня з прыгонных—40 р. 70 к. на год. У школе праходзілі расійскую мову, пачаткі арытмэтыкі, практычна знаёміліся з вядзеньнем палепшанай сыстэмы земляробства і вучылі, як абыходзіцца з сельска-гаспадарчымі машынамі. Лік вучняў даходзіў да 40 чалавек.

У кароткі час паказальны хутар Вольна-Эканомічнага Т-ва зрабіўся расаднікам правільнага земляробства і культурнага лесаводзтва на Беларусі, падрыхтаваў некалькі знаёмых з правільным вядзеньнем сельскае гаспадаркі „управляючых“ для панскіх маёнткаў з прыгоннага сялянства, бо выпісаныя з-за межаў дорага каштавалі і, апрача таго, былі няпэўнымі людзьмі. Напрыклад, прыказчык паказальнага хутара Т-ва немец Фрэйберг у 1830 годзе, па сканчэньні жніва і малацьбы, захапіў з сабой грошы ад продажы хлеба на хутары і прабаваў уцячы ў Прусію, але быў злоўлены. З гэтага часу Т-ва ставіла на чале свайго паказальнага хутара тутэйшых людзей.

V.

Слава аб посьпехах дасьледчага хутара разьнеслася далёка. З усіх канцоў Беларусі і Расіі ў Т-ва пасыпаліся запытаньні аб паляпшэньні сельскае гаспадаркі. Міністэрства ўнутраных спраў таксама дасылае Вольна-Эканомічнаму Таварыству на водзыў розныя проекты паляпшэньня сельскае гаспадаркі.

У 1829 годзе па царскім загаду Т-ву быў прысланы для ацэнкі проект генэрала *Базена* аб спосабе захоўваньня хлеба. Базен праектаваў пабудоваць асобныя хлебныя магазыны ў сельскай мясцовасьці, куды памешчыкі павінны былі ссыпаць хлеб. Пазьней гэтая сыстэма запасных хлебных магазынаў была пашырана па Беларусі. (Дело архивного фонда БВДО, № 13).

З далёкага Суздаля „оператор докторской управы“ Д. Маранкоў даслаў Т-ву насенне цыкорыя і проект яго разьвядзеньня і ўжывань-

ня. У проекце паведамлялася, што цыкорыя выкарыстоўваецца супроць многіх хвароб.

З Пецярбургу нейкі С. Кавецкі даслаў станок для выпатаў глебы і вырэзку з № 54 газеты „С.-Петербургские Ведомости“ за 1827 г., дзе рэкамендуецца самы просты спосаб пабудовы Артэзьянскіх калодзежаў“.

Нейкі Шэлехаў прыслаў проект аб пладазьменнай сыстэме паляводства.

Палкоўнік (корпуса інжынэрных шляхоў зносін) Багданаў даслаў проект аб павялічэньні народнага багацьця і дабрабыту. У часы сваіх вандровак па Беларусі і Літве палкоўнік Багданаў быў вельмі здзіўлены беднатаю беларускага сялянства і, каб дапамагчы яму, заняўся адшуканьнем лепшых спосабаў вядзеньня сельскае гаспадаркі. Галоўным сродкам для ўздыму дабрабыту насельніцтва Багданаў лічыў пасадку бульбы, пладазьменную сыстэму земляробства і засеў дзятлінай. Каб шырэй азнаёміць акаляючае сялянства з гэтай справай, Багданаў прапанаваў Т-ву завесьці на хутары пастаялы двор для сялян, якія выклікаюцца ў губэрскі горад з сваімі фурманкамі для нясеньня земскае службы. Пакуль сяляне чакаюць сваёй чаргі нясьці земскую павіннасьць у горадзе, іх неабходна, па думцы Багданава, пасылаць на працу на паказальны хутар, дзе яны знаёмяцца з каштоўнасьцю новых культур і новых мэтодаў гаспадаркі.

У 1831 годзе з Ліфляндзі пан Карл Вітгенштэйн прыслаў Таварыству складзены ім сельска-гаспадарчы каляндар, усе работы па хаце і гаспадарцы разьнесены ў каляндары па м-цах і днях. Каляндар быў надрукаваны парасійску.

Гэтыя прыклады сьведчаць аб тым, што пачынаньні Беларускага Вольна-Экономічнага Т-ва былі шырока вядомы па Расіі і знайшлі сабе спачуваньне сярод памешчыкаў розных губэрняў. Праўда, лік членаў Т-ва ў гэты час быў малы: даходзіў да 80. Тут былі пераважна памешчыкі беларускіх губэрняў і толькі 4 з вялікарускіх, але, відаць, яны мелі маёнткі ў межах Беларусі.

VI.

Зусім інакш адбілася праца дасьледчага хутара Т-ва ў жыцьці прыгонных сялян.

Ужо ў 1829 годзе сяляне паказальнага хутара падалі генэрал-губэрнатару скаргу на кіраўніка хутара Вальца.

У сваёй скарге сяляне пішуць, што Вальц моцна абцяжарвае іх непасільнымі работамі. Кожны тыдзень прыходзіцца чатыры дні з душы служыць прыгону і нічога нельга зрабіць для сваёй гаспадаркі, што нават у сьвята ня бываюць у царкве, бо Вальц ганяе іх на прыгон з сахой. Апрача таго, Вальц так іх б'ець, што нельга вытрымаць. У часы прыгоннай работы не дае ім аддыху і не дазваляе жанчынам карміць грудных дзяцей. (Дело 1829 г. № 9). У сваім апраўданьні Вальц тлумачыць, што ў сьвяты ён склікае сялян для азнаямленьня з карыснымі ў гаспадарцы расьлінамі, і што ён звычайна прысуджае 25 розаг мужчынам і 15 розаг жанчынам.

Савет Т-ва расьсьледваў сялянскую скаргу. Факты пацьвердзіліся. Вальц быў зьняты з пасады. Новаму кіраўніку савет раіў карыстацца моральным уплывам на сялян, а ня біцьцём.

VII.

Для пашырэння вестак аб карысных спосабах вядзення сельскае гаспадаркі Вольна-Эканомічнае Таварыства прэектавала выдаваць свой часопіс. Але гэта ня спраўдзілася.

Пасля паўстання 1831 году справы Таварыства пагоршыліся. Школа зачынілася і самы хутар прышлося здаць у арэнду на 5 год інспэктару доктарскай управы ў Віцебску Фон-Губендалю з тым, каб ён выконваў задачы Таварыства і пашыраў карысныя веды па сельскай гаспадарцы сярод членаў таварыства.

Дзякуючы дзікім адносінам да прыгонных сялян хутара, паказальная гаспадарка прыносіла ўсё менш і менш прыбытку. Але спроба адчынення сельска-гаспадарчае школы надта спадабалася памешчыкам і яны пачалі клапаціцца перад царскім урадам аб арганізацыі спецыяльнага земляробскага вучылішча на Беларусі. Такая школа была адчынена ў 1840 годзе ў казённым маёнтку Горкі, Магілёўскай губ.

Пасля заканчэння клопатаў з адчыненнем школы таварыства пачало падрыхтоўку к выданню земляробскага часопісу. У 1843 годзе ў Пецярбурзе была надрукавана кніга „Летопись Белорусского Общества Сельских Хозяев“. Гэта быў першы нумар даўно задуманага Вольна-Эканомічным Таварыствам земляробскага часопісу.

„Летопись“ вельмі характэрная да таго часу кніга. У ёй зьмешчаны артыкулы аб флёры Беларусі, аб разьвядзеньні маку, крапівы з прамысловымі мэтамі, аб шкодніках сельскае гаспадаркі, аб заліўных сенажацях, аб новым плузе, які быў зроблены адным з членаў Таварыства і аб шкодзе пасяленьняў сялян малымі вёскамі. Апошні артыкул зьяўляецца пэўным паказчыкам свайго часу.

Аграрны крызіс праходзіў. Продукцыя сельскае гаспадаркі значна павялічалася. Памешчыкі ўсё больш і больш пашыралі свае засевы і адбіралі ў сялян зямлю, зганяючы іх у вялікія вёскі на кепскай зямлі. Гэты-ж уздым прамысловасьці ў сельскай гаспадарцы памешчыкаў быў прычынай і спынення дзейнасьці таварыства.

У 1843 г. Беларускае Вольна-Эканомічнае Таварыства было ліквідавана. Самы хутар залучаўся быў праданы віцебскаму архірэю і да 1917 г. быў падгароднай архірэйскай дачай.

Нават памяць аб Вольна-Эканомічным Таварыстве зьнікла, але ўплыў яго сказаўся ў працы іншых таварыстваў і гурткоў. Так пасля 1831 году ад удзелу ў працы Вольна-Эканомічнага Таварыства адышлі памешчыкі інфлянскіх паведаў Віцебскае губ. Яны згрупаваліся каля „Рубон“, які выдаваўся ў Вільні. Гэты часопіс зьмяшчаў артыкулы краязнаўчага характару і гэтым яго супрацоўнікі як-бы працягвалі працу Вольна-Эканомічнага Таварыства.

VIII.

Вольна-Эканомічнае Таварыства пакінула свой уплыў і на памешчыкаў Магілёўскай губ. Там таксама нарадзілася цікавасьць да вывучэння быту сяляніна і мінулага Беларусі. Губэрскія ведамасьці і губэрскія статыстычныя камітэты на працягу дзесяткаў гадоў гуртавалі каля сябе краязнаўчыя сілы поўначы Беларусі. Дзякуючы гэтаму, Віцебская губэрня самая дасьледваная частка Беларусі.

Навуковая праца Беларускага Вольна-Эканомічнага Таварыства

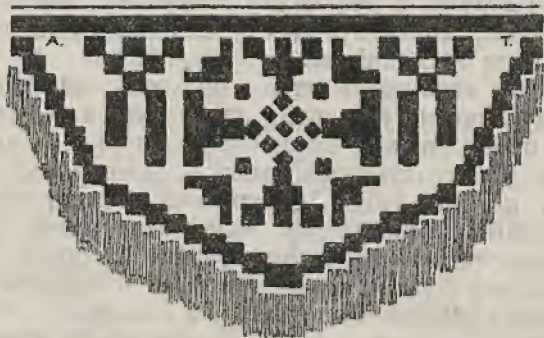
зrabіла ўплыў і на вывучэньне Магілёўскай губэрні. Тут асяродзьдзем краязнаўчае справы зrabілася Горацкая земляробская школа, а пазьней Земляробскі інстытут, які быў адчынены царскім урадам у выніку цэлага шэрагу хадайніцтваў беларускага дваранства.

Апошні разгарнуў шырака краязнаўчую працу. Дасьледваньне сельгасп. вялося інстытутам ня толькі ў межах этнографічнае Беларусі, але захоплівала значную частку Украіны і Вялікарусі. З 1852 па 1858 г. інстытутам выдаваліся „Записки Горыгорецкого Земледельческого Института“. „Запісак“ вышла ўсяго 6 кніг і нарэшце яны былі зачынены царскім урадам.

„Запіскі“ сьведчаць аб надта вялікім уплыве Земляробскага інстыту на панскую гаспадарку; штогодна арганізаваліся пры інстытуце с.-г. выстаўкі, склікаліся зьезды паноў, на якіх абгаварваліся розныя гаспадарчыя пытаньні. З другога боку інстытут вёў шырокае вывучэньне сельскае гаспадаркі і прамысловасьці ня толькі ў межах Беларусі, а і па суседніх губэрнях. З досьледаў профэсароў і студэнтаў Горы-горацкага Земляробскага інстытуту ў межах сучаснае Беларусі найбольш цікавы: „О растении бобовник“ (*Calla palustris*) К. Шмідта.

У галодны 1851 год сялянства Віцебшчыны вырабляла муку з падземнага карэньня бабоўніка. Сьпечаны хлеб з гэтае мукі выклікаў ванітаваньне і пухліну па целе; і вось профэсар Шмідт зrabіў хэмічны аналіз кораня бабоўніка і знайшоў прычыны яго шкоднасьці. Ён дае парады памешчыкам прымешваць у муку ў галодныя гады карэньні іншых расьлін. Прафэсар раіць скарыстоўваць карэньні паўзучага пырніка, маладыя парасткі мучаньніка, забалань хвойных дрэў, барду з броваў і асабліва ісьляндзкі мох. (Запіскі Земляробскага інстытута, кніга 2-я, 1853).

З іншых прац вельмі цікавы мэтралёгічныя назіраньні Весялоўскага (запіскі, кніга 3-я), „Мачальны промысел сялян Магілёўскай губ.“, „Аршанскія вапеньнікі“ і іншыя; хаця гэтыя працыносяць на сябе ярка панскі адбітак і навука служыць клясавым мэтам, але ўсе-ж такі вывучэньне прамысловасьці і сельскае гаспадаркі Беларусі было вельмі карысна, артыкулы ня страцілі сваёй навуковай вартасьці і цяпер.

В. Ластоўскі.

Аб патрэбе рэформы краязнаўчых музеяў.

Аграмадны ў апошнія стагодзьдзі поступ навук адбываецца ў значнай меры з прычыны таго, што новачасныя навуковыя мэтады апіраюць свае вывады на вывучэннях лаасобных дробных праяў;— зьбіраньне і пазнаваньне фактаў вузкае спэцыяльнасьці,—вось галоўная падваліна, на якой узрастае і расквітае патужны змах сучаснае веды.

У закрэсе краязнаўства, так званы лёкальны мэтад,—вывучаньне аддзелных часьцін краю, чым далей, набірае штараз большага значэньня. Дзеля гэтага, я думаю, аб патрэбнасьці будаваньня мясцовых музеяў ня прыходзіцца ўжо нікога ў нашы часы пераконваць;—патрэбнасьць мясцовых музеяў кожнаму краязнаўцу ясна і ачавіста. Разыходжаньне маецца толькі ў разуменьні закрэсу мясцовых музеяў.

Лёкальны краязнаўчы музей выяўляе, зьбірае, аховуе і вывучае мясцовы быт і вытворчасць у лепшых экзэмплярах лёкальнага паходжаньня. Побач з гэтым у ім павінна знайсці месца сельская гаспадарка,—гэта галоўная апора выжыўленьня жыхарства Беларусі: гатункі глебы, іх ураджайнасьць, спосабы вырабу і навожаньня ральлі; ласы і воды, гадоўля дамовай жывёлы, сельскія і фабрычныя промыслы, мінеральныя багацьці данае ваколіцы,—мусяць займаць цэнтральнае месца ў мясцовых краязнаўчых музеях.

Лёкальныя краязнаўчыя музеі найбольш увагі павінны аддаваць не мастацтву і гісторыі, а рэальнаму, бягучаму жыццю, з ухілам шуканьня практычных спосабаў, якія-б маглі паслужыць да падняцьця дабрабыту мясцовага насельніцтва.

Музей па сваім характары ёсьць ня толькі навукова-дасьледчае, але і масава навучальная ўстанова, дзеля гэтага ў мясцовых краязнаўчых музеях, побач усякіх экспонатаў, павінна быць зафіксавана мясцовае жыццё ў статыстычных даных і картограмах.

Прыкладам, павінна быць ілюстравана картографічна (сярэдняя спаміж абсьледваных у ваколіцы) мала інтэнсыўная гаспадарка і, побач, такая-ж ілюстрацыя да інтэнсыўнай гаспадаркі; далей—мала ўраджайнасьць пасеву благім, вырадзіўшымся насеннем і, побач, ураджайнасьць лепшага гатунковага насеньня і г. п.

Калі ў ваколіцы маюцца хатнія промыслы (ганчарства, ткацтва, бондарства і г. д.), яны павінны быць таксама прадстаўлены ў музеі, як сваімі лепшымі вырабамі, так і, картографічна, з боку вытворчасці і даходнасьці даных промыслаў, прычым трэба звяртаць увагу

на дадатныя і адмоўныя бакі мясцовых вырабаў, а таксама на спосабы ўдасканалення іх.

Мясцовая флёра і фаўна ў краязнаўчых музэях павінны быць прадстаўлены з практычнай стараны. Прыкладам, насенне лугавых траў і іх ураджайнасць, лекарскія расьліны ў засушаных экзэмплярах з апісаньнем іх зьбіраньня і даходнасьці;—мясцовыя зьвяры і птушкі—шкоднікі і спосабы іх нішчаньня;—цэнныя пушныя пароды зьвяроў—час і спосабы паляваньня на іх;—рыбы рэк і вазёр—варункі і спосабы іх расплоду і г. д.

У гарадох і местэчках пачэснае месца ў краязнаўчых музэях мусіць заняць статыстыка гарадскога і местачковага насельніцтва, яго бытавое і эканамічнае палажэньне і вывучаньне гандлёвых, рамесніцкіх і прамысловых прадпрыемстваў з боку іх арганізацыі і даходнасьці.

Этнографія ваколічнага народу—вось другі падставовы аб'ект комплектаваньня краязнаўчых музэяў. У гэтым аддзеле павінны быць сабраны мясцовая мужчынская і жаночая вопраткі, народнае мастацтва—аздобныя тканіны, вырабы з дрэва, на якіх маецца сьлед мастацкай творчасьці, музычныя інструмэнты, дзіцячыя забаўкі і інш. Дзякуючы значнаму распашырэньню ў нас ткацкага ўмецтва, ткацкія экспанаты, як то: паяскі, анталэжы, набожнікі, фартухі, капы, посьцілкі,—могуць значна ажыўляць музэй.

Каб глядач мог адпачыць воком, павінна быць у краязнаўчым музэі таксама крыху мастацтва, архэолёгіі і нумізматыкі.

Я сказаў „крыху“. Скажаў-жа я гэта таму, што комплектаваньне апошняга тыпу рэчаў ня ёсьць заданьнем краязнаўчых музэяў. Нездаровы ўхіл некаторых мясцовых краязнаўчых музэяў да зьбіраньня рэчаў зруйнаванага памешчыцкага быту—абразоў, бронзы, рукапісаў, разьбы, мэбляў—адцягае краязнаўчыя музэі ад іх жывых заданьняў і практычных мэт; а ў дадатку, сабраныя каштоўнасьці, без адпаведна кваліфікаваных навукова-дасьледчых сіл, зьяўляюцца мёртвым капіталам, які—без належна дапасаванага памяшканьня, аховы помнікаў і бысьпечнасьці ад агню—нярэдка марнуецца.

У мясцовых краязнаўчых музэях могуць заставацца гістарычныя і мастацкія рэчы толькі другараднага значэньня—копіі, зьлепкі, фотграфіі. Рэчы, названай катэгорыі, першараднага значэньня (арыгіналы мастацкіх твораў, рукапісныя кнігі, унікумы)—у інтэрэсах мясцовай-жа гісторыі, згодна існуючаму ў нас у БССР праву, павінны цэнтралізавацца ў Беларускай Дзяржаўнай Музэі.

Дзеля ўпарадкаваньня мясцовых краязнаўчых музэяў і накіраваньня іх у бок практычнага і жывога вывучэньня сваёй ваколіцы, павінна быць праведзена ў іх рэформа:

1. З краязнаўчых музэяў трэба выдзеліць рэчы агульна-рэспубліканскага значэньня;

2. Рэчы памешчыцкага быту;

3. Павінны быць папоўнены краязнаўчыя музэі экспанатамі с.-гаспадарскага, этнографічнага, прамысловага і прыродна-гаспадарчага характару.

Краязнаўчыя мясцовыя музэі могуць адыграць сваю гістарычную ролю толькі тады, калі яны будуць пастаўлены на рэальны і жывы

грунт сваёй ваколіцы і перастануць быць недарэчнай пародыяй на музэі гуманітарнага тыпу вялікіх культурных цэнтраў.

Паміж БДМузэем і МКМузэямі трэба ўстанавіць узаемную коопэрацыю на практычным і навуковым грунце, якая павінна выразіцца ў наступным:

1. БДМузэй, шляхам утварэння інстытуту практыкантаў пры БДМ у Менску, можа ўзяць на себе ініцыятыву падрыхтоўкі комплекту адпаведна падгатаваных кіраўнікоў для краязнаўчых музэяў.

2. БДМузэй можа даваць адпаведзі на запытаныя краязнаўчых музэяў у справе вывучэння і аховы музэйных экспанатаў.

3. БДМузэй, з ліку сваіх дублікатаў, можа папаўняць калекцыі мясцовых краязнаўчых музэяў.

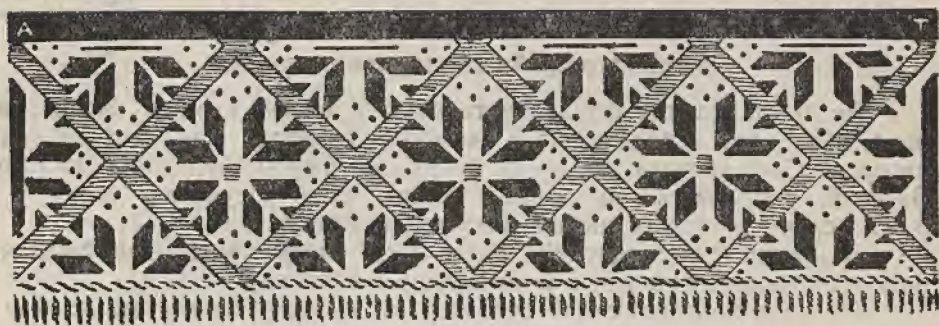
Мясцовыя краязнаўчыя музэі ўзаемна павінны выяўляць на мясцох цэнныя помнікі гісторыі і мастацтва для папаўнення імі БДМузэю.

Без вышэйазначанага ўпарадкавання краязнаўчых музэяў, апошнія ня здолеюць выканаць ускладаных на іх ЦБКраязнаўства надзей. Перапаўненне мясцовых музэяў рэчамі памешчыцкага быту, якое нагледаецца цяпер, адцягае іх ад простых, практычных заданняў краязнаўства ў бок бескрытычнага фэтышызавання фальшывых падстаў мясцовага псэўдо-патрыотызму. У бягучы момант нашы краязнаўчыя музэі, у сваёй большасці, гэта склады рэчаў, у якіх—на раўне роўнацэннае і малавартэ, навуковае і ненавуковае.

Толькі наданне практычнага характару краязнаўчым музэям можа апошнія паставіць на належны шлях вывучэння сваёй ваколіцы ў яе жывых прыкладах.

Зьм. Ів. Даўгяла.

Сьвіслацкая воласьць у 1560 г.

Склад воласьці.

У 1560 г. у склад Сьвіслацкай воласьці ўваходзілі вёскі: Арліны, Астроў, Багушэвічы, Бацэвічы, Брыцалавічы, Вязьзе, Вярэйцы, Гарадзец, Гарожа, Грава, Задобрычы, Зборск, Каменічы, Колбеча, Лапічы, Окча, Цэль, Цяплухі і Шэйпічы ¹⁾. Гэтыя 19 вёсак сваім адміністрацыйным асяродкам мелі „замак Сьвіслацкі“ ²⁾.

Сьвіслацкая замкавая воласьць у 1560 г.

¹⁾ Прыведзеныя назвы, здаецца, славянскага паходжэньня, як лёгка кожны можа зразумець. Хіба толькі назвы—Колбеча, Окча, Шэйпічы,—нібыта, патрабуюць тлумачэньня з літоўскае мовы (калбеці—гаварыць, казаць, акечас—барана, шэйп альбо шэйпо—так і гэтак). Падтрыманьне і падставу да такое думкі даюць прозьвішчы „Ліцьвін“, „Ліцьвінавіч“—якія мы сустракаем паміж насельніцтвам, напрыклад, у Цяплухах (§ 35). Відаць, што літоўцы тут мелі нейкае дачыненьне.

²⁾ Гл. наш артыкул „Сьвіслацкі замак у 1560 г.“ „Наш Край“ 1927 г. № 6-7, стар. 60—64.

Адміністрацыйнае падпарадкаваньне.

Як звычайна для фэўдальнага часу, у замку павінен быць „дварэц“, або „двор гаспадарскі“ ў замковых сьценах. Чамусьці дварца ў вастрозе Сьвіслацкага замку ня было. Ён быў пабудаваны за ракой Бярозай, на левым яе беразе, амаль што насупроць утоку ў яе р. Сьвіслачы і, гэтакім чынам, насупроць замку.

З „замкам“ гаспадарскім гэтыя вёскі мелі сувязь, галоўным чынам, па судовых справах і ў час аддачы падаткаў.

На чале воласьці стаяў „старац“ з тых-жа сялян, які жыў у в. Грава. „Старцам“ быў у 1560 г. „Сопон Опанасовіч“.

Апроч старца, валаснымі, блізкімі да насельніцтва прадстаўнікамі адміністрацыі былі „заказынікі“. Ёх было ў воласьці сямёра. Жылі яны ў вёсках: Брыцалавічы, Гарожа, Цяплухі, Каменічы, Задобрычы, Бацэвічы і Зборск.

Разьлегласьць воласьці.

Вёскі Сьвіслацкай воласьці раскіданы па абодвух берагох рр. Бярозы і Сьвіслачы. Агульная плошча гэтае воласьці ў XVI ст. займала каля адной тысячы кв. вёрст на сучасны памер, як гэта можна вылічыць на далучанай карце (3 вярст. ў цалі) і як будзе паказана ніжэй.

Межы воласьці.

Правесці дакладна і сьцісла межы Сьвіслацкай воласьці 1560 г. зараз цяжка, бо няма такой карты, на якой былі-б нанесены ўсе рэчкі, ручаі і ўрочышчы. Гэта справа мясцовага краязнаўчага таварыства.

Мы можам зараз толькі вызначыць, што з Сьвіслацкай воласьцю сумежнічалі: 1) на з.-поўд.-зах. і поўд.—Глуская воласьць (вёскі Гарожа, Цэль, Цяплухі); 2) на паўн.-з.—Ігуменская воласьць біскупства віленскага (в. Грава) і 3) на паўн.-усх., усх., поўд.-усх.—Бабруйская (в. Колбеча, Окча, Гарадзец, Бацэвічы і Арліны).

Але некаторыя вёскі мелі ў сумежжы маёнткі і вёскі прыватнаўласьнікаў-паноў: так в. Цэль мела мяжу з маёнткам паноў Служкаў (в. Арэшкавічы), в. Грава з княз. Крошынскімі (в. Ляшчына) і панам Лядзкім (Ачызы, Балотча), Вязьзе, Зборск і Каменічы—з панамі Остыкамі (Жорнава і Жыціна) в. Багушэвічы—з Нарушэвічамі (Божына) і Рагозамі (Якшына) і інш.

Калі і якім чынам зьявіліся тутакі гэтыя паны і ці не замацаваліся за імі названыя маёнткі яшчэ ня вельмі даўно,—гэтага мы ня ведаем. Гэтыя сумежныя маёнткі былі часткай Сьвіслацкай воласьці, і, такім чынам, у XV стал., у часы Вітаўта і Казіміра (1392—1430, 1444—1494) плошча апошняе была больш значнай, чым у 1560 г.

Гэтая думка зьяўляецца ня толькі верагоднай, але і слушнай, калі прыняць пад увагу, што ўсе названыя ўласьнікі-паны павінны былі, паводле рэвізіі 1560 г., прымаць актыўны ўдзел у будове і рэпарацыі Сьвіслацкага замку. Відаць, у іх руках былі маёнткі і вёскі, якія ўваходзілі ў склад Сьвіслацкай воласьці, але за іх продкаў калісьці перайшлі да іх „на вечнасьць“. Вось, напрыклад, рэвізія зазначыла такі факт: паны Нарушэвічы павінны былі рабіць дзьве гарадні ў Сьвіслацкім замку таму, што іх продкі, за часы яшчэ в. кн. Вітаўта, „выслужылі“ два сялы Сьвіслацкай воласьці—Божын і Нягонічы. Альбо

адносна сяла Прудашэўскага ў рэвізіі сказана, што яно толькі ў часы Віленскага ваяводы Гаштольда адышло да воласьці Глускай.

Мы будзем мець на ўвазе Сьвіслацкую воласьць выключна ў тых межах, якія занесены ў рэвізію 1560 г.

Рэчкі, вазёры, балоты.

Прыродныя багацьці воласьці былі досыць значныя.

Сьвіслацкая воласьць была зрэзана рэчкамі і ручаямі, вазёрамі і балотамі.

У інвэнтары 1560 г., апроч галоўных рэк—Бярозы і Сьвіслачы, сустракаецца больш 50 назваў рэчак у раёне гэтай воласьці:

Болоча, Бычала, Бярозаўка, Валодзежка, Веленка, Вярховінка, Гарадзежка, Гарожка, Ганута, Грэсьцінец, Добасна, Добрыча, Жэжляніца, Жыцінка, Ёгуменка, Кабыль, Каменка, Кострыч, Люціна, Люпша, Межніца, Местына, Нясета, Окча, Ола, Ольса, Орана, Подбалотна, Пертніца, Поня, Прыцерпа, Рэчыца, Ражышча, Сіня, Студзенка, Суша, Таля, Трасьцянка, Трубінка, Уса, Хочэня, Цьвеціна, Цемень, Церабоўля, Цезята, Цэля, Чартоўка, Чорная, Чудча, Ясенец і інш.

Апрача гэтага пералічваецца пяць вазёр: Вялікае, Бычына, Дубовец, Ушчыж, Харынка і балоты: Белае, Варэцкае, Велена, Вялікі Лог, Галае, Дронае, Дубовае, Жывец, Копань, Кобыльле, Лукомскае, Мілева, Морхатава, Міркава, Насівель, Пярэспа, Рожынскае, Рудое, Случань, Сычова, Сьвіное, Таковіцкае, Хмельнае, Чышына, Жыравы і інш.

К гэтаму прыроднаму багацьцю трэба дадаць лясы, з якіх называюцца: лес Межынеяў, бор Пеля, бор Дылеўскі і інш.

Рэкі і вазёры насельніцтва скарыстоўвала для рыбацтва і бабровых гонаў. У балотах і лясах знаходзілі прытулак усялякія зьвяры і птушкі, што падтрымлівала заняткі паляўніцтвам.

Г л е б а.

Але ў 1560 г. насельніцтва воласьці жыло ўжо галоўным чынам земляробствам.

З 19 вёсак, якія ўваходзілі ў склад воласьці, трынаццаць (68%) паказаны ў 1560 г. маючымі грунт добры (Арліны, Астроў, Багушэвічы, Бацэвічы, Вязьзе, Вярэйцы, Грава, Задобрычы, Колбеча, Лапічы, Окча і Цяплухі). Рэштка,—шэсьць вёсак (32%),—вызначаны з сярэднім грунтам (Брыцалавічы, Гарадзец, Гарожа, Каменічы, Цэль і Шэйпічы).

Да гэтага трэба дадаць, што ўся воласьць была досыць багата лугамі. Паводле рэвізіі 1560 г., па воласьці азначана сенажацый на 2374 $\frac{1}{4}$ вазы, дадаткова да плошчы тэрыторыі, якая ўваходзіла ў склад 146 „служб“ воласьці.

Вясковы зямельны фонд.

Колькасьць зямельнага фонду па кожнай вёсцы ў рэвізіі 1560 г. ня была дакладна вызначана. Валочнае памеры зямель (па ўставе 1557 г.) ня было праведзена ў усходняй Беларусі. Як існавалі спрад-веку межы, з часоў асваеньня кожнай вёскай пажаданага для яе прастору, так яны і былі занесены ў рэвізію 1560 г., з вызначэньнем для кожнага „абруба“ акруглае мяжы і працягу плошчы ўдоўж і ўшырыню на мілі і вёрсты. Гэта ўбачым з наступнае табліцы № 1, прычым адзначым, што „літоўская міля“ трымала пяць „літоўскіх“ вёрст, а „літоўская“ вярста раўняецца 1,46 рас. вярст. або 798 літоўск. саж.

№ п/п	Табліца № 1	Азначэньне даўжыні абрубу	Памер	Азначэньне шырыні абрубу	Памер	Квадр. пло- шча ў вёр- стах
	Вёскі					
1	Арліны	Ад гарадзішча Гарожка да р. Бярозы	4 в.	Ад ~~м. Ш.~~ мосту на р. Гарожы да Лянідава	2 в.	8 вёрст
2	Багушэвічы	Ад р. Межніцы да р. Бярозы	2 м.	Ад р. Гануты да р. Пертніцы	2 в.	20 "
3	Бацэвічы	Ад Васюкова селішча да р. Бярозы	4 м.	Ад Тапілава логу да Язнага логу	4 в.	80 "
4	Брыцалавічы	Ад м. Сьвіслачы да р. Сіні	3 м.	Ад р. Сьвіслачы да р. Чудчы	1 в.	15 "
5	Вязьзе-Верайцы-Зборск. (1 абруб.)	Ад р. Сьвіслачы да р. Жыцінкі	1 м.	Ад утокі р. Жыцінкі ў Сьвіслач да р. Ораны	1 м.	25 "
6	Гарадзец.	Ад р. Сушы да р. Бычалы	2 м.	Ад Мацьвеевай буды да балота Велены	2 м.	100 "
7	Гарожа	Ад утокі р. Ясенец у Гарожку да бал. Галага	4 в.	Ад бал. Галага да р. Ясенец	3 в.	12 "
8	Грава і Лапчы (1 абруб.)	Ад р. Жыцінкі да р. Ігуменкі	2 1/2 м.	Ад р. Ораны да р. Цэлі	4 в.	50 "
9	Задобрычы	Ад утокі р. Добрычы ў Усу да бал. Вялікі Лог.	1 1/2 м.	Ад р. Добрычы да р. Люпшы	1 м.	37,5 "
10	Каменічы	Ад утокі р. Каменная Ніўка ў р. Прыцерпу да луга за Мхом	1 м.	Ад р. Прыцерпы да утокі воз. Бычына ў Бярозу	3 в.	15 "
11	Колбеча	Ад дубровы Корма да р. Цемень	2 м.	Ад р. Гарадзечні да р. Ражыцы	1 м.	50 "
12	О к ч а	Ад мяжы Бабруйск вол. Бертскай да мяжы сяла Долаў	1 1/2 м.	Ад мяжы Сускае да мяжы Гарадзецкае	1 м.	37,5 "
13	Астроў (два ўстава)	1) Ад прыстані на Бярозе да кургана 2) Ад р. Прыцерпы да утокі Цезяты ў Бярозу	6 в.	Ад вяза да ўтокі р. Хотыні ў Бярозу Ад прыстані на Бярозе да Каралева мосту	4 1/2 в.	27 "
14	Ц э л ь	Ад р. Жэжленицы да р. Трысьненца	3 1/2 м.	Ад р. Сьвіслачы да р. Уточкі	8 в.	140 "
15	Цяплухі	Ад утокі р. Валадзежкі да ўтокі р. Сіні	1 м.	Ад р. Сіні да мяжы с. Пруды	1 1/2 в.	7,5 "
16	Шэйнічы	Ад утокі р. Каменкі ў Бярозу да Перэбоднага	4 в.	Ад мяжы в. Брыцалавічы да р. Бярозы	2 в.	8 "
Р а з а м . .					—	642,5 кв. вёрст

Адсюль мы бачым, што абрубы паасобных вёсак былі вельмі розныя: самы малы—7,5 кв. вёрст, і далей: 8 (2 вёскі)—12-15 (2 вёскі)—20-25-27-37,5 (2 вёскі),—50 (2 вёскі)—80-100-140 кв. вёрст.

Агульная плошча воласьці складала 642,5 кв. літоўскіх вёрст, што ў рускіх сучасных мерах дае 938 кв. вёрст.

Колькасьць насельніцтва.

Колькасьць насельніцтва воласьці на падставе рэвізіі 1560 г. вызначыць нельга. Тут мы маем толькі пералічэньне гаспадароў па кожным „дыму“—(двару) і па кожнай „службе“.

Такіх „дымаў“ паказана ўва ўсіх 19 вёсках 510. Колькасьць насельнікаў кожнае хаты не паказана. Але, лічачы, што ў кожнай хаце было 5 асоб сям’і, можна з пэўнасьцю зацьвердзіць, што агульная сума насельніцтва Сьвіслацкае воласьці ў гэты час была мінімальна 2.500—3.000 асоб.

Каб дакладна ўявіць сабе лік служб і колькасьць двароў (або дымаў), якая карысталася гэтымі службамі,—трэба звярнуцца да наступнае табліцы № 2.

Табліца № 2.	На аднэй службе сядзела						Разам служб	Пад кожна службу, селянікі на вазоў	Азначэньне якасьці грунту
	1 дым.	2 дым.	3 дым.	4 дым.	5 дым.	6 дым.			
Арліны	—	—	—	—	14	—	14	10	добры
Багушэвічы	—	—	6	6	—	—	12	10	добры
Бацэвічы	—	2	14	—	—	—	16	16	добры
Брыцалавічы	—	—	6	1	—	—	7	12	сярэдні
Вяззе	—	—	1	3	1	—	5	6	добры
Верайцы	—	—	3	3	—	—	6	7	добры
Гарадзец	—	—	—	3	3	—	6	12 ^{1/2}	сярэдні
Гарожа	—	2	2	—	—	—	4	22	сярэдні
Г р а в а	1*)	—	5	3	—	—	9	6	добры
Задобрычы	—	—	—	4(5)	1	1	6 ^{1/2}	14	добры
Зборск	—	1	1	—	1	—	3	4	добры
Каменічы	—	—	2	2	—	—	4	6	сярэдні
Колбеча	—	—	—	4	3	1	8	28 ^{1/2}	добры
Лапічы	1	—	7	4	—	—	12	5	добры
О к ч а	—	—	3	—	—	1	4	21	добры
Астроў	—	3	9	—	—	—	12	26 ^{1/2}	добры
Ц э л ь	—	2	5	—	1	—	8	50	сярэдні
Цяплухі	1	6	—	—	—	—	7	26	добры
Шэйпічы	—	—	2	2	—	—	4	17 ^{1/2}	сярэдні
	3 2 ^{0/0}	16 11 ^{0/0}	66 45 ^{0/0}	34 23 ^{0/0}	24 17 ^{0/0}	3 2 ^{0/0}	146 100 ^{0/0}		

Разгляд гэтае табліцы сьведчыць, што галоўная маса насельніцтва (45^{0/0}) складалася з трох хатніх служб.

Затым 23^{0/0} па чатыры двары на службу,

17^{0/0} па пяць двароў на службу,

11^{0/0} па два двары на службу,

2^{0/0} па шэсьць двароў на службу.

Нарэшце, 2^{0/0} мелі па адным двары на службу.

*) „Старэц“. „Настарчэнская служба“.

Службы і дымы.

Усяго ў 19 вёсках Сьвіслацкай воласьці, як мы бачым з табліцы № 2, лічылася 146 „служб“, г. зн. такіх фактычных адзінак зямлі і ўсялякіх угодзьдзяў, якімі карысталася насельніцтва і якія былі адзінкамі пры абкладаньні падаткамі і павіннасьцямі. Пахаджэньне „служб“ дагэтуль ня высьветлена ў гістарычнай літаратуры. Больш верагодна меркаваньне, што гэта наогул нешта блізкае да аднае валокі (19 дзес.) зямлі, або троху больш.

На гэтых „службах“ сядзела насельніцтва, якое складала 510 дымаў, або гаспадарак. Прымаючы пад увагу, што на 146 служб прыходзілася 510 дымаў, відаць, што, у сярэднім, на адну службу прыходзілася 3,4 дымы *).

Фактычна на „службе“ сядзела па 1 дыму— 2 выпадкі

„ 2 „	—16 „
„ 3 „	—67 „
„ 4 „	—34 „
„ 5 „	—24 „
„ 6 „	— 3 „

Адносна таго, як была заселена Сьвіслацкая воласьць у 1560 г. могуць падказаць даныя, унесеныя ў рэвізію 1560 г. аб вольных для сялібы мейсцох.

Там чытаем:

1. У абрубе в. Цэлі тры „пустовские земли на имя Ботвиновщина, здавна залеглые. Может быць их, проробивши, на тридцать бочок. А з'особна в том обрубке земли, на прыпаш годное, на 30 бочок. Воли нет де саживати, иж грунты зарослые, некчемные боры и балота, лесу-потросе острова есть и то для дерева бортного заставуют“.

2. У абрубе в.в. Грава і Лапічы—„Кгрунту на прыпаш годного есть почасты, низили дерева бортного и дани медовое пад старые проробки больш не разробляют“.

3. У абрубе в. Задобрыч—„Воли негде осаживати, бо што лучшее розроблено, адно-ж может еще быти кгрунту на припаш годного на сто бочок“.

4. У в. Колбечы—„Воли осаживати негде, иж болото и мест ничемных много, а на проробок годного велми мало“.

5. У в. Бацэвічы—„Воли негде осаживати, иж кгрунт узкий. Ктому, што лучшее порозпахивано, а адно для пшол, и теж лесы, на проробок негодные, заставлены“.

З прыведзеных вытрымак досыць зразумела, што ў Сьвіслацкай воласьці ў 1560 г. ня было прывабных месц, каб на іх асадзіць вольнае прышлае насельніцтва. Што датычыць „пустовских зямель“, на якіх жыхары былі, ды разышліся,—то толькі ў абрубе аднае вёскі Цэль зазначаны такі кавалак грунту па 30 бочак.

У некаторых вёсках яшчэ былі грунты, годныя „на прыпаш“, або

*) У гэта падагульненьне ня ўведзены ні ў рэвізіі, ні ў нашай табліцы грунт, якім карысталіся духоўнікі Зборскай царквы. Адносна гэтае, адзінае ў воласьці царквы і забясьпекі яе грунтам ў рэвізіі запісана наступнае:

„Пры тых трох сёлах (Вязье, Верайцы і Зборск)—поп села Изборского держит здавна на церковь земли пашное па розных местцах бочок сарок две и пол, а сеножатей всих и з зарослями на 38 возов. То всё по давнему на церковь заставлено“.

„на проробок“, на павялічэньне ральлі гэтых вёсак: у Цэлі—на 30 бочак, у Граве і Лапічах—„по часті“, у Задобрычах—на 100 бочак.

Відаць, што грунты лепшыя і годныя для земляробскае гаспадаркі ўжо былі паразвораны. З погляду рэвізораў воласьць была заселена добра.

Забясьпека рабочай жывёлай.

Цяпер спынімся на забясьпецы насельніцтва Сьвіслацкай воласьці ў 1560 г. рабочай жывёлай, паколькі дынаміка вясковае гаспадаркі знаходзіцца ў непасрэднай сувязі ня толькі з грунтам і насельніцтвам, але таксама і з рабочай жывёлай.

Рабочая жывёла воласьці вызначана ў табліцы № 3.

Табліца № 3	Жывёла на дым											
	Па 1.		2.		3.		4.		5.		Па 6.	
	Вал.	Кон.	Вал.	Кон.	Вал.	Кон.	Вал.	Кон.	Вал.	Кон.	Вал.	Кон.
В Ё С К І												
Арліны.									10	6		
Сл. 14, дым. 70 на кожнай службе па 5 дымаў.									9	9		
									8	6		
									8	8		
									9	7		
									9	6		
									7	7		
									6	3		
									9	6		
									7	6		
									8	5		
Багушэвічы.									6	5		
Сл. 12, дым. 42.					9	7	7	6				
6 сл. па 3 дым.					6	7	6	5				
6 сл. па 4 дым.					5	4	6	7				
і г. д.					6	6	7	4				
					10	8	7	7				
					9	6	7	7				

Лік рабочае жывёлы (валоў і коняў) па воласьці паказвае наступнае:

1. Галоўнай рабочай жывёлай былі валы. Гэта відаць з таго, што ў значнай большасьці лік валоў пераважае па кожнай службе. Выпадкі, калі і валоў і коняў было пароўну, параўнальна нязначныя. На 146 служб (80 проц.) такіх выпадкаў усяго 21 (15 проц.), Большасьць коняў у 7 выпадках (5 проц.).

Але гэта статыстыка не дае мажлівасьці сказаць, якую колькасць валоў і коняў і ў якіх суадносінах трэба лічыць здавальняючай для сярэдняй гаспадаркі, бо мы маем агульны лік жывёлы на 1—6 дымаў, а не на кожны дым паасобку.

Здавалася-б, што для параўнання трэба было-б узяць адзін дым на службу. Мы маем такія прыклады: на $\frac{1}{2}$ служб. сядзеў 1 дым з 4 вал. і 4 кан. (у Задобрычах) і 4 валамі і 3 конямі (у Лапічах) і

ў гэты-ж час на поўнай службе 1 дым меў 2 валы і 1 каня (у Цяп-лухах) і 6 валоў і 5 коняй (у Граве). Такім чынам, ніякай нормы фактычна ўстанавіць нельга. Мала гэтага. Былі выпадкі, што коняй зусім ня было на ўсю „службу“. Напр., у Окчы, дзе на службе было 6 дымоў, якія мелі 4 валы і ніводнага каня, або ў Гарадцы, дзе на службе 5 двароў мелі 6 валоў і ніводнага каня.

Відаць, работа на зямлі з валом пачынала зьнікаць, і пачаўся буйны пераход на конскую сілу. Тады, як у „саху“ трэба пару валоў, такую-ж працу пачыналі рабіць на 1 кані.

С е н а ж а ц і .

Даныя аб рабочай жывёле па воласьці (879+536=1.515 галоў), у параўнаньні з колькасьцю вазоў сена (2.374¹/₄ вазоў), якое прыходзілася на гэтую жывёлу, выяўляе, што забясьпека рабочае жывёлы сенам нібыта, недавальняючая: 2.374¹/₄ вазоў на 1.515 галоў жывёлы дае троху больш за 1¹/₂ вазы на кожную галаву.

Гэтую норму трэба лічыць галоднай, бо кожная буйная жывёла ў сялянскай гаспадарцы спажывае ня менш за 5 вазоў (да 150 пудоў, або 2.400 кілёграмаў) сена.

Відаць, фактычны ўкос сена па воласьці быў значна большы, у рэвізіі-ж паказана мінімальная лічба вазоў сена на кожную вёску, з якой вызначаны быў грашовы падатак на карысьць двара, чаму гэтае адзначэньне не дае права лічыць здабычу сена ў паказанай лічбе вазоў вычарпанай. І ў гэтым адмоўны бок інвэнтара 1560 г. Па нашай думцы, гэта толькі перажытак нейкае натуральнае павіннасьці сенам, якое дастаўлялася ў якасьці даніны ў гаспадарскі двор.

П а д а т к і г р а ш о в ы я .

Падатковы і павіннасны цяжар, якому падлягала насельніцтва воласьці ў 1560 г., мажліва падзяліць на дзьве часткі: а) грашовыя і б) натуральныя.

а) чынш 1. Сыцісла грашовым падаткам быў чынш, які плацілі з кожнае „службы“. Ён быў устаноўлены ў лічбе капы грошай з аднае службы ў тых 13 вёсках, дзе грунт паказаны „добры“. Шэсьць вёсак, якія мелі грунт „сярэдні“, плацілі па 50 грошаў з службы.

Гэты падатак зьбіраўся і аддаваўся каля сьвята Міхала (па „рымскаму календару“, г. зн. 29 верасьня) і даваў агулам суму 150 коп. грош.) на даваенныя грошы (3 руб. 75 кап.×150) 562 р. 50 к.

б) за сена 2. Другім падаткам грашовым была плата за карыстаньне лугамі, за сенажаці. Ад кожнага возу была ўстаноўлена плата ў 4 пенязі. Паколькі пад кожнай службай колькасьць вазоў з сенажаці была розная ад 5—да 50 вазоў, то і плата некалькі хісталася ад 2 грошаў да 50 грашоў, як можна бачыць з наступнае табліцы № 4.

Агулам, у гаспадарскі скарб за сенажаці прыходзіла прыбытку ад воласьці 15 коп. і 50 грошаў на даваенныя грошы (3 р. 75 к.×15,50) 59 руб. 40 кап.

в) За мёд 3. Самы вялікі падатак грашовы быў устаноўлены за „дань медовую і за отвоз“. Гэта перажытак вельмі старое даніны, якая яшчэ ў 1560 г. вызначалася нярэдка колькасьцю „уставаў“ на кожную вёску. Пры гэтым у рэвізіі 1560 г. высветлена, што „установы“—гэта будзе 48 пудоў, (цэль плаціла за два ўставы, г. зн. за 96 пудоў; Шэй-

Табліца № 4.		На 1 служ- бай вазоў	Лічачы па 4 пенязі за воз.	
В Ё С К І.			Грош.	Пен.
1	Арліны	10	4	—
	Багушэвічы	10	4	—
	Бацэвічы	16 ¹ / ₄	6	5
	Брысалавічы	12	4	8
5	Вязьзе	6	2	4
	Верайцы	7	2	8
	Гарадзец	12 ¹ / ₂	5	—
	Гарожа	22	8	8
	Грава	6	2	4
10	Задобрычы	28	11	2
	Зборск	12	14	8
	Каменічы	24	9	6
	Колбеча	28 ¹ / ₂	1	4
	Лапічы	5	2	—
15	Окча	21	8	4
	Астроў	26 ¹ / ₂	10	6
	Цэль	50	20	—
	Цяплухі	26	10	4
19	Шэйпічы	5	2	—

пічы, Вязьзе, Каменічы плацілі за 1¹/₂ ўстава мёду, „в каждом уставе по сороку осми пудов, т. е. за пудов 72“; таксама—Грава і Лапічы. Далей „За тры уставы, г. зн. за 144 пуды плацілі Бацэвічы“. „За один устав и за 12 пудов, г. зн. за 60 пудов“ плацілі Задобрычы). Але гэта лічба пудоў мёду не аднолькава для кожнае вёскі, яна значна хісталася. За кожны пуд мёду плата ўстаноўлена ў 20 грошаў. Толькі адна вёска, Арліны, зусім была вызвалена ад гэтага падатку. Велічыня аблажэньня за мёд і за адвоз відаць з наступнае табліцы № 5.

Табліца № 5		Пудоў мёду	Копы грошы даніны	На 1 службу	
В Ё С К І				Копы	Гро- шы
Арліны	.	—	—	—	—
Багушэвічы	.	68	20	1	40
Бацэвічы	.	144	48	3	—
Брысалавічы	.	32	10—40	1	30
Вязьзе, Верайцы, Зборск	.	48	16	1	10
Гарадзец	.	48	16	2	40
Гарожа	.	6	2	—	30
Грава і Лапічы	.	72	24	1	20
Задобрычы	.	60	20	3	40
Каменічы	.	48	16	4	—
Колбеча	.	48	16	2	—
Окча	.	48	16	4	—
Астроў	.	96	32	—	40
Цэль	.	96	32	4	—
Цяплухі	.	16	5—20	—	50
Шэйпічы	.	48	16	4	—
		878	290	—	—

Разам гэты падатак даваў у гаспадарскі скарб 290 коп. грошаў, г. зн. на нашы даваенныя грошы (3,75 кап. × 290) 1.087 руб. 50 кап. Кожны дым (хата) даваў 1,7 пуда мёду. Гэта сьведчыць аб асаблівай інтэнсыўнасьці пчалярства ў воласьці ў 1560 г., чым і тлумачыцца вялізарнасьць асвоенай кожнай вёскай тэрыторыі.

2) за ловы і гоны 4. Рыбацтва і паляўніцтва на ўсялякага зьвера і спэцыяльна „гоны бобровыя“ былі таксама абкладзены сыціслым падаткам у гаспадарскі скарб.

Паводле нашае рэвізіі гэты падсобны промысел знаходзіўся ў 1560 г. ў такім стане:

Наколькі былі багаты і што маглі даваць валасному насельніцтву ловы „установічныя“ зьвярыныя, „як великого, так и малого зверу и тѣж куничные, белочные и иные, всякие: пташые и рыбные“, можна бачыць з наступных даных.

Зьвер і рыба.

1. Ловы зьвярыныя к 1560 г. не адбываліся. Пры кожнай вёсцы Сьвіслацкай воласьці зазначана ў рэвізіі выразна: „ловов звериных *акром переходом* некоторых нет“. Адсюль відаць, што „установічных“ ловаў, калі лавілі зьвера ў тых мясцох, дзе былі яго ставішча, логавы, ужо ня было. Зьвералоўля зрабілася толькі выпадковай. Надзвычайна яскрава зазначана ў інвэнтары адносна вёскі Арліні: „ловов звериных некоторых нет, одно околичные села, гонячи, звер до них з пригоды запудят и стояти не может, бо негде“... Відаць, лясы, пушчы і бары, настолькі ўжо былі спустошаны, што зьвер ня меў тут належных умоў для свайго існаваньня. Трапляў ён сюды толькі пераходам, тады і рабіўся здабычай насельніцтва.

Некалькі лепш стаяла справа з рыбацтвам. Так інвэнтар зазначае рыбную лоўлю, як існуючую ў насельніцтва наступных вёсак: 1) в. Шэйнічы—на возеры ўступным з р. Бярозы і ў р. Бярозе; 2) Брыцалавічы—у воз. ўступным ад р. Сьвіслачы—Ушчыж; 3) Вязьзе, Верайцы і Зборск—у р. Сьвіслачы; 4) Астроў—на воз. ўступным з р. Бярозы; 5) Колбеча, Окча, Бацэвічы—на р. Олсе; 6) Арліны—на вялікім уступным возеры каля р. Бярозы. Такім чынам, усяго дзесяць вёсак мелі рыбны промысел, але ўжо ў дзевяці рыбацтва ня было.

Б а б р ы.

У поўнай меры заставаліся толькі гоны бабровыя. Паводле інвэнтару 1) в. Шэйнічы мелі іх на р. Бярозе на мілю 1 на абодвух берагох; 2) Брыцалавічы—на р. Бярозе на 1 вярсту і на р. Сьвіслачы, ад р. Сіні, на 3 мілі, разам на 16 вёрст; 3) Цяплухі—на р. Сьвіслачы на 1 мілю ад р. Валодзежкі да р. Сіні і на 1 з пал. вярсту пар. Сіні; 4) Цэль—на р. Талі да ўтокі ў р. Сьвіслач на 1 з пал. вярсту адным берагам і, затым, у Сьвіслачы да ўтокі р. Ўкочкі на 2 вярсты і ад р. Цэлі да р. Жэжляніцы на 3 вярсты—разам на 6 з пал. вёрст; 5) Грава і Лапічы—на р. Сьвіслачы ад р. Араны да р. Цэлі адным берагам на 4 вярсты; 6) Вязьзе, Верайцы і Зборск—на р. Сьвіслачы ад р. Араны да р. Жыцінкі на мілю; 7) Задобрычы—на р. Бярозе, ад воз. Харынкі да ўтокі Цезяты на 1 з пал. вярсту; 8) Багушэвічы—на р. Бярозе, адным берагам, ад утокі Студзенкі да ўтокі Усы на 1 вярсту, і на р. Усе Чэзрошы да Медніцы на 1 вярсту; 9) Астроў—на р. Бя-

розе ад утокі Прыцерпы да ўтокі Цезяшы адным берагам на 4 вярсты, а другім на 2 вярсты; 10) Колбеча—на р. Олсе ад р. Режишча да вострава Глушэц, абодвума берагамі на 1 в. і далей адным берагам на паўвярсты; 11) Окча—на р. Олсе ад р. Рэчыцы да р. Окчы адным берагам на 1 вярсту; 12) Бацэвічы—на р. Олсе ад Доўгай да р. Нясеты адным берагам; 13) Арліны—на р. Бярозе ад утокі Вялікага возера да вострава Вежкі адным берагам на 2 вярсты.

Такім чынам, 16 вёсак Сьвіслацкай воласьці мелі бабровыя гоны і толькі тры вёскі (Гарадзец, Гарожа і Каменічы) гонаў бабровых ня мелі. Прычына зазначана ў рэвізіі так: „бо рэчкі вельмі малыя“. Відаць, у сувязі з тым, як памяншаліся рэчкі і зьнішчаліся лясы, адходзіў і промысел на гэтага каштоўнага зьвера, які насяляў рэчкі.

Падаткі за а) ловы зьвярыныя і рыбныя і б) гоны бабровыя падзяляліся і на кожнай вёсцы паказаны ў наступнай суме. (гл. табліцу № 6.)

Табліца № 6		Ловы зьвярыныя і рыбныя		Гоны бабровыя		Разам		На 1 службу	
В Ё С К І		Коп.	Грош.	Коп.	Грош.	Коп.	Грош.	Коп.	Грош.
Арліны		1	—	1	—	2	—	—	9
Багушэвічы		2	—	2	—	4	—	—	20
Бацэвічы		3	—	4	30	7	30	—	28
Брыцлавічы		1	30	1	30	3	—	—	26
Вязьзе, Верайцы і Зборск		1	30	2	—	3	30	—	15
Гарадзец		1	—	—	—	1	—	—	10
Гарожа		1	—	—	—	1	—	—	15
Грава, Лапічы		2	30	3	—	5	30	—	18
Задобрычы		2	30	2	15	4	15	—	40
Каменічы		—	—	—	—	—	30	—	8
Колбеча		2	30	2	30	4	30	—	35
Окча		1	—	2	—	3	30	—	52
Астроў		1	30	3	—	4	30	—	23
Цэль		2	—	3	—	5	—	—	38
Цяплухі		1	—	1	30	2	30	—	22
Шэйпічы		—	40	1	30	2	10	—	32
Разам		24	40	28	45	53	25	—	

Відаць, параўнаўча, бабровыя гоны цаніліся вышэй, чым усе іншыя ловы як зьвяроў, так рыбы і птушак. Але розьніца была няістотная. За гоны бабровыя падатак быў 105 руб. на дав. грошы, а за іншыя ловы каля 93 руб.

д) на дзяржаўцу 5. Асобны грашовы падатак паводле ўставы зьбіраўся на „дзяржаўцу“ воласьці, у колькасьці 6 грошаў з кожнае службы.

Н а т у р а л ь н ы п а д а т а к.

Натуральны падатак, які быў устаноўлены па інвэнтары 1560 г. з кожнае службы для ўсіх вёсак воласьці быў роўны для кожнае службы. Складаўся ён з наступных даней:

Хлебная дань: 1) у гаспадарскі скарб: а) жыта 1 бочка і б) аўсу

1 бочка, 2) на дзяржаўцу скарб: а) жыта паўбочкі і б) аўсу паўбочкі.

Дань сенам і дрыўмі. 3) на дзяржаўцу з кожнае службы павінны былі даваць два вазы сена і два вазы дроў. Аднак у інвэнтары зроблена заўвага, што насельніцтва, па сваім жаданні, можа замяніць дань сенам грашыма—па разьліку тры грашы за воз. Дрывяная дань пакідалася як абавязковая без замены.

Каб падлічыць наогул падатковы цяжар па кожнай службе, трэба перакласьці гэтыя натуральныя падаткі на грошы.

Мы маем под рукамі офіцыйную расцэнку для Віленскага рынку на 1541 г. За паўбочкі аўсу—10 грошаў (саянка 5 грошаў).

Сена воз 3 грашы, саломы воз 1 грош.—Воз дроў рубаных, барозавых і альховых, як кляча павязе,—у восень, калі гразь—1 з пал. грош, а зімой і летам 1 гр. (Акты Ю. Зап. и Зап. Рос. т. I, № 107).

За 1 бочку жыта (у два разы болш, чым авёс) (20×2) 40 грош.
на даваен. курс=2 руб. 50 кап.

За паўбочкі жыта 20 грошаў (10×2) 20 грош.=1 р. 25 кап.

За 1 бочку аўсу 20 грош. 1 руб. 25 кап.

За паўбочкі аўсу 10 грош. = 68 кап.

За 1 воз сена 3 грошы 18-20 капеек, за 2 вазы 30-40 кап.

За 1 воз дроў 1 грош 6-7 капеек, а за 2 вазы 12-14 кап.

Такім чынам, на кожную службу трэба даваць 98 грошаў, што складае 1 капю і 38 грошаў (або на даваенны курс 6 руб. 10 кап.), якую суму патрэбна далічыць да кожнага грашовага ітога, каб мець агульную суму падатку па кожнай вёсцы за адну службу.

Сярэдні падатак на 1 службу.

Такім чынам, усе падаткі па 19 вёсках Сьвіслацкай воласьці, якія былі ўстаўлены ў 1560 годзе, складалі на 1 службу наступную суму: (гл. табліцу № 7).

Адсюль мы бачым, што грашовы падатак на службу ў кожнай паасобнай вёсцы быў іншы і складаў цэлую градацыю, пачынаючы з мінімальнай сумы 4 руб. 85 кап. на даваенныя рускія грошы.

Цяпер мажліва вылічыць агульную суму падаткаў па кожнай вёсцы і па кожнай службе. (Гл. табліцу № 8, стар. 34).

Такім чынам, прымаючы ў падставу для 1 капы грошаў эквівалент 3 р. 75 к. на нашы грошы даваеннага часу, атрымаем агульную суму 2.907 рублёў і 70 капеек, з якой на кожную хату (дым, альбо двор) прыдзецца $(2.907 : 70 = 510)$ 5 руб. 70 кап. падатку *).

З а к л ю ч э н ь е.

У заключэньне нашага нарысу лічым неабходным застанавіцца на пытаньні аб значэньні рэвізіі 1560 г. для воласьці.

Рэвізія 1560 году вызначыла цвёрдыя межы воласьці і паміж вёскамі, а таксама нормы жыцьця і падаткаў для вёсак Сьвіслацкай воласьці. Гэта было важна тым, што ў працягу першай паловы XVI стал. насельніцтва нясло розныя ўцясьненні з боку дзяржаўцаў, пад якіх воласьць трапіла ў першыя гады Жыгімонта I (1506—1544).

*) Каб прыблізіць гэтую цыфру 5 р. 70 к. да сучаснай валюты, трэба, па нашай думцы, павялічыць яе разоў у 10.

Табліна № 7.		цыш.		За сенажні		За мед		На даяцц		Разам			На сучас- ная грош. ^{*)} так на кож. служб.			Разам з І служб.				
В Ё С К І		Копы	Грош.	Пен.	Коп.	Грош.	Коп.	Грош.	Пен.	Грош.	Копы	Грош.	Руб.	Коп.	Руб.	Коп.				
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16			
Арліны	1	—	4	—	—	—	6	9	—	1	19	—	4	85	1	38	6	10	10	95
Багушэвічы	1	—	4	—	1	40	6	20	—	3	10	—	11	97	1	38	6	10	17	7
Батэвічы	1	—	6	5	3	—	6	28	—	4	40	5	17	55	1	38	6	10	23	65
Брыцлавічы	—	50	4	8	1	30	6	26	—	2	56	8	11	08	1	38	6	10	17	18
Вязьме, Верайны і Зборск	1	—	2	4	1	10	6	15	—	2	33	4	9	37	1	38	6	10	15	47
Гарадзец	—	50	5	—	2	40	6	10	—	3	51	—	14	46	1	38	6	10	20	56
Гарожа	—	50	8	8	—	30	6	15	—	1	49	8	6	88	1	38	6	10	12	98
Грава і Ланічы	1	—	2	4	1	20	6	11	—	2	46	4	10	30	1	38	6	10	16	40
Задобрыйчы	1	—	11	2	3	40	6	40	—	5	37	2	21	8	1	38	6	10	27	18
Каменічы	—	50	9	6	4	—	6	8	—	5	13	6	19	62	1	38	6	10	25	72
Колбеча	1	—	11	4	2	—	6	35	—	3	52	4	14	55	1	38	6	10	20	65
Окча	1	—	8	4	4	—	6	52	—	6	6	4	22	90	1	38	6	10	29	—
Астроў	1	—	10	6	2	40	6	23	—	4	9	6	15	58	1	38	6	10	21	68
Цэль	—	50	20	—	4	—	6	38	—	5	54	—	22	15	1	38	6	10	28	25
Цяплухі	1	—	10	4	—	50	6	22	—	2	18	4	8	65	1	38	6	10	14	75
Шэйнічы	1	50	2	—	4	—	6	22	—	5	30	—	20	10	1	38	6	10	26	20

^{*)} Капа (60) грошаў літоўскіх у 1560 г., на нашы грошы—3 рублі 75 кап. (Гарбачэўскі, Слоўнік), чаму 1 грош (3,75 руб.: 60) 6,25 капеек, 1 пенязь (6,25 кап.: 10) 0,63 капеек. Таварная цана пададзена вышэй.

Да нас захаваўся шэраг актаў у Літоўскай мэтрыцы, з якіх яскрава відаць, што ў больш старыя часы, менавіта ў XV ст., за Вітаўтам (1392—1430), за Казімірам (1444—1494) і Аляксандрам (1494—1506) падатны цяжар дзяржаўся на якімсь адным узроўні.

Кожная вёска жыла ў поўнай меры самастойна. Была абложана з свайго абруба данінай у гаспадарскі скарб, але ўсе „разметы“ рабіла сама і намесьнік меў права ўезду ў воласьць толькі за „полюдзем“ і для судовых спраў.

У XVI стагодзьдзі пайшлі навіны. Воласьць трапіла пад дзяржаўцу, які пачаў спаганяць з яе новыя падаткі. Ужо ў 1513 г. Сьвіслацкая воласьць мела доўгую цяжбу з Грыгорам Іванавічам Грамыкай, які паўводзіў розныя навіны. Воласьць выйграла гэтую справу, хаця пан Грамыка ўсё-ж ашукаў і абабраў воласьць *).

Табліца № 8.		Падатак на 1 службу			Разам на ўсю вёску			На нашы даваен. грошы	
В Ё С К І		Лік служб	Копы	Грош.	Пен.	Копы	Грош.	Пен.	Руб. Кап.
Арліны	14	2	57	—	41	18	—	154	80
Багушэвічы	12	4	48	—	57	36	—	213	—
Вацэвічы	16	6	18	5	100	56	—	378	50
Брыцалавічы	7	4	34	8	32	3	6	120	20
Вязьзе, Верайцы і Зборск	14	4	11	4	58	34	6	219	70
Гарадзец	6	5	29	—	34	14	—	128	40
Гарожа	4	3	27	8	13	51	2	52	—
Грава і Лапічы	21	4	24	4	92	25	8	346	60
Задобрычы	6 ^{1/2}	7	15	2	61	6	3	229	10
Каменічы	4	6	51	6	29	9	3	110	40
Колбеча	8	5	30	4	44	3	2	165	20
Окча	4	7	44	4	30	57	6	116	—
Астроў	12	5	47	6	69	31	2	261	80
Цэль	8	7	32	—	60	16	—	226	—
Цяплухі	7	3	56	4	27	34	8	103	40
Шэйпічы	4	7	8	—	21	28	—	82	60
		Разам:			775	5	9	2907	70

У памяці насельніцтва захаваўся жывы ўспамін аб тым, што з часоў в. князя Вітаўта, і пасля яго—пры Казіміры і Аляксандры,—у працягу XV сталецця, воласьць уносіла толькі наступныя падаткі:

а) у гаспадарскі скарб: 1] мёду па 4 бязьмены ў пуд у лубкох, а ня „голага“; 2] палюднае па 1^{1/2} грошы; 3] езоўнічае двараніну па палціне [50] грашоў.

б] Гараднічы атрымліваў сена, і ніякіх падачак яму ня йшло.

в] Намесьнік атрымліваў: 1] 3 воласьці 10 каменяў мёду, 8 ялавіц, 8 вепраў, 8 бараноў і 2 бочкі солі; з 3 сох—збажыны: па саянцы жыта і аўсу, і па карцы круп. 2] 3 кожнага дыму па сыру, па курыцы і 10 яец, па куску масла і па возу сена. 3] На намесьніка-ж ішоў у колькасьці 10 грашоў ад рубля „перасуд“, а па справах вышэй 10 рублёў—1 рубель.

*) Довнар-Запольский М. В.—Очерк по истории зап.-русс. крестьянства, стар. 22.

Усе падаткі на намесьніка сяляне прывозілі ў Сьвіслач і аддавалі, нікуды-ж не павінны былі вазіць.

г) Пісары, якія прыяжджалі выбіраць „серебшчыну“, атрымлівалі толькі ад сялян „піці і есьці дастатак“^{*)}.

Але ў час Жыгімонта I наступіў новы пэрыод у абкладаньні насельніцтва падаткамі. Пад уплывам, эаэномічнае палітыкі, бо з канца XV ст. пачаўся вываз беларускае сельск.-гаспад. прадукцыі за межы, нормы абкладаньня пачалі вельмі нарастаць, і падаткі ў Сьвіслацкай воласьці павялічыліся.

Вось які захаваўся па гэтым пытаньні процэс, выкліканы цяжарам падаткаў.

У 1534 г. Сьвіслацкая воласьць была ў дзяржаньні Кіеўскага ваяводы. Упраўляў яго намесьнік п. Андрэй Якубавіч Няміра. Розныя навіны, усякія крыўды і цяжары мелі вынікам, што людзі з воласьці і места пачалі расходзіцца розна. Места і воласьць зубожылі і дань зьменшылася. А ў канцы валашчане і мяшчане Сьвіслацкія занесьлі скаргу да в. кн. Жыгімонта I Аўгуста на радыкальныя зьмены ў падатковым спаганьні, як та:

1) З двух сох—бочку і 2 каўшы мукі, бочку і 2 каўшы аўсу, і з кожнага возу па тры пенязі за запіс.

2) Асобна з кожнага сяла па 6 бочак аўсу.

3) Мука дастаўлялася ўжо ў Кіеў, і дзяржаўцаў намесьнік браў з сялян „пішчага“ 2 грашы і 2 пенязі.

Але самая вялікая навіна была ў тым, што пачаў практыкавацца новы падатак у „размёту“ подацый, які належаў да самае воласьці і ў старыя часы праводзіўся пад наглядам валаснога „старца“.

Намесьнік дзяржаўца пачаў сам выяжджаць на воласьць з купай услажаючых. Прыяжджалі з імі нават жонкі, на 20-30 канях. Вязьлі таксама з сабой „важчага“. Прыехаўшы, даніны ня бралі, але „дэржалі“ да таго часу, пакуль не „дадуць поклон“. Апошні вызначаны ў сялянскай скарге так: 3 кожнага ўставу мёду па 3 бабры, па 2 мядніцы мёду і грашоў 12—15. А важчы браў сабе за кожны пуд па 5 бязьменаў.

Калі-ж сяляне не жадалі „даць паклону“, то з воласьці бралі „ябеднікаў“, і яны спаганялі з кожнае вёскі па 2-3 грашы і пачэрэвья ад тых баброў, якія даваліся на дяржаўцавага намесьніка. Далей, мёд бралі „голы“, у чыстым відзе, без пасуды, і, затым, яшчэ з кожнага пуду па 3 лапаткі мёду „как можець заняці“, з тых лапатак кожнае восені выходзіць ім 60 пудоў мёду, апроч „важчых“ і „пішчых“, а важчыя кожнае восені бралі ў іх па 30 пудоў мёду.

Зьверху гэтага з воласьці пачалі браць *полюдное*: у вясну 2 грашы і ў восень 5 грашоў і за полюдованьнем 100 бочак жыта, 150 бочак аўсу, 100 каменяў мёду, і з кожнага сяла па вепру, а калі сяло вялікае—то па вепру і ялавіцы.

Мала гэтага, пачало ўваходзіць у практыку нейкае „цягло“, нейкі прымусовы абавязак, бо з кожнае вёскі „выганялі на службу“ па 2-3-6 чалавек на кожны тыдзень, і калі прыдуць на службу, бяруць у іх па паўгрошу, а адпускаючы—па другім паўгрошу.

Пачалі браць па 5 коп. грошаў—„язоўнічага“.

^{*)} Доўнар-Запольскі М. В. Очерки по истории зап.-русс. крестьянства. Дадатак, стар. 19.

Калі сяляне приходзяць сьцерагчы гаспадарскіх паслоў і гасьцёў—(відаць гэта агульна даўняя дзяржаўная павіннасьць)—замак браў у іх па 70—80 грошоў, а звальняючы ў дом па куніцы, а куніца па 12 грошаў.

Гараднічы за кожны воз сена спаганяў 12-15 грошаў, па 2 хлеба, па 2 сыры, па 2 плечкі мяса, па 2 бязьмены мёду, „парахоўшчыны“ па 2 грошы, па бочцы аўсу і забіраў гвалтам сена.

Апроч ўсяго гэтага сяляне былі абавязаны прадаваць ялавіц і вяпроў і ўсякага ўбітага зьвера ў двор дзяржаўцы за паўцаны, альбо зусім за бяцэнак.

Вельмі цяжкім для сялян быў, таксама, усялякі наезд пісароў. Яны бралі ўездзду па 15 рублёў грашоў, апроч стравы.

Намесьнік Кіеўскага дзяржаўцы і далейшых дзяржаўцаў бралі пры разьмеце даніны па 12 бараноў кожную восень і з дыму па гусю, курыцы і па плячу мяса.

Пры разборы спраў аб пчолах, намесьнік браў сабе ўвесь мёд з тых пчол у якасьці перасуду.

Змак адабраў ад сялян некаторыя вазёры, дзе яны здаўна лавілі баброў.

24 сакавіка 1534 г. вялікі князь, разгледзеўшы гэтую справу, зацьвердзіў „старыню“, прызнаўшы, што гэтыя намесьнікі дзяржаўцаў вельмі крыўдзяць насельніцтва.

1. Намесьніку строга было наказана, каб ня меў дачынення да разьмёту даніны.

2. Палюдное ўстаўлена ў 1½ грашы з службы.

3. Намесьніку ад воласьці і места вызначана, як і за першых дзяржаўцаў: 10 каменяў мёду, па 8 ялавіц, 8 вепраў і 8 бараноў, 2 бочкі солі, з 3-х сох па селянцы жыта і аўсу, па каўшы круп, з кожнага дыму па сыры, курыцы, па 10 яец, куску масла і па возе сена.

Усе гэтыя падаткі павінны здаць у Сьвіслачы.

Далей, таксама ў 1534 г., было в. князем высьветлена і абвешчана Сьвіслачанам, што ні гараднічыя, ні пісары ня маюць браць аніякіх падачак. Толькі пры спаганьні „серебшчыны“ пісаром павінна воласьць „покуль серебшчыну выберутъ“—„дати пити и ести достатак“.

Прымаючы пад увагу толькі што сказанае, зразумела, што рэвізія 1560 году была актам, які ўнёс поўную яснасьць у пытаньне аб падатках і абавязках вясковага насельніцтва Сьвіслацкай воласьці і да зьдзяйснення валочнай памеры ўсталяваў норму дзяржаўных абавязкаў грамадзянства.—Ня дарма гэты акт называецца „уставам“ бо ні даваць, ні браць з воласьці больш вызначанага ў рэвізіі ня было волі.

Нельга, аднак, прамінуць адну рыску дзейнасьці Грыгора Валовіча і Мікалая Нарушэвіча, якія ў 1560 г. наладзілі гэтую рэвізію Сьвіслацкае воласьці.

Рэвізія дае адказ на пытаньні: 1) адзначэньне гаспадароў на дымах і службах у кожнай вёсцы; 2) забясьпека рабочай жывёлай; 3) падаткі і павіннасьці насельніцтва на гаспадара і на дзяржаўцу; 4) межы кожнае вёскі і шырокасьць усяго грунту яе.

Але апрача гэтага па кожнай вёсцы рэвізоры імкнуліся, каб зазначыць тыя старадаўнія прыбыткі, якія выбіраліся на земскіх урадніках,—як: земскі падскарбі, ключнікі і падключыя.

Гэтыя падаткі былі ня вызначаны ў „старых рээстрах“. Насельніцтва таксама не захавала ў памяці, які менавіта падатак і на каго з гэтых асоб спаганяўся, бо „замок зо всіми доходы лет от колко-десят завжды на державцы держан был“.

Ня глядзячы на гэта, рэвізоры па кожнай вёсцы занеслі ў рэвізію аднолькавую заўвагу: „тыи вси доходы по старому заставлены на воласци, нижли меновите в том реестре не описаны“.

Гэта сьведчыць аб сыцісла формальным падыходзе рэвізораў да сваёй справы, бо побач з гэтай заўвагай рэвізія кожнай вёскі бяз выключэньня мае рашучы запіс: „окром того, што па той уставе описано, некоторых иных платов ани падачок жадных, ани на гаспадара его милость, ани на державцу своего давати не повинни“.

Даючы насельніцтву такую „уставу“ на зямлякарыстаньне, каралеўскія рэвізоры, нібыта, баяліся, што мала вызначана падаткаў і як-бы падрыхтоўвалі грунт на яго павялічэньне ў будучыню.

Але ўсё-ж мы ня маем у воласьці ў 1560 г. прыгоннага насельніцтва, цяглях, і цягла няма... Ёсьць толькі вольныя людзі-даньнікі.

шчыны, морва, асабліва ў вялікай колькасці, распаўсюджана ў паўднёва-ўсходняй, шчыльна заселенай частцы Гомельскай акругі, прыкладна, на поўдзень ад чыгункі Гомель-Злынка. Тут морва расце ў шмат якіх вёсках і хутарох. Калі да гэтага дадаць яшчэ такія пункты, як Церахоўка, дзе ёсць 19 дарослых дрэў, і саўгаспадаркі: Шарсьцін—23 дрэвы, Ачоса-Рудня 8—12 дрэў, Борхаў—32 дрэвы, а таксама і тое, што каля сялення Івакі ёсць лесамэліоратыўны гадавальнік (пітомнік) Наркамзему, у якім з 1926 году пачалі разводзіць морву, праўда яшчэ ня ў значнай колькасці (там ёсць пакуль што ўсяго каля сотні двуходак морвы)—дык нельга ня прызнаць, што Гомельская акруга зьяўляецца найбольш падрыхтаванай да таго, каб у ёй занятак шаўкоўніцтвам змог-бы мець пашырэнне ў бліжэйшы час, бо колькасць дарослых дрэў морвы, якія ёсць у некаторых вышэйпаказаных пунктах, у поўнай меры забяспечвае неабходную колькасць лісьця, патрэбнага для харчавання шаўкоўнага вусеня, а пашыранасць дрэў морвы ў вёсках азначанай часткі Гомельшчыны аблягчае задачу даядзеньня гэтых пасадак да колькасці, неабходнай для займаньня шаўкоўніцтвам. Зацікаўленасць да шаўкоўніцтва павінна выклікаць ініцыятыву як на мясцох, так і ў вышэйшых установах, сельска-гаспадарчых і даследчых.

Распаўсюджванне морвы ў Гомельшчыне ішло наступнымі шляхамі. Папершае: яна папала з сумежнай Чарнігаўскай губэрні, у якой у даваенны час земства прымала захады да распаўсюджвання шаўкоўніцтва ў школах і сярод насельніцтва*). Другі шлях пападаньня морвы ў Гомельшчыну—гэта пры дапамозе адходных заробкаў насельніцтва. Сяляне, варочаючыся з заробкаў і пазнаёміўшыся на поўдні з морвай і яе пладамі, прывозілі з сабой насенне з мэтай разьвядзеньня гэтага дрэва, як пладовага. Нарэшце больш значныя пасадкі ўзьніклі па ініцыятыве прыхільнікаў (настаўнікаў, быўш. уласнікаў панскіх гаспадарак і інш.) ужо ня толькі з мэтай скарыстаньня морвавых „ягад“, але з мэтай шаўкоўніцтва.

Шаўкоўныя дрэвы ў Гомельшчыне адносяцца да віду белаі морвы (*Morus alba*) і сустракаюцца ў двух формах: белаплоднай і чорнаплоднай. Растуць і прыносяць плады вельмі добра. Глебавыя і кліматычныя ўмовы ў Гомельшчыне для яе разьвядзеньня добрыя. Старыя дрэвы дасягаюць значнай таўшчыні і вышыні. Каб даць малюнак велічыні, якой дасягае морва ў Гомельшчыне, прыводжу некалькі даных аб некаторых абгледжаных мною найбольш вялікіх дрэвах. У вёсцы Грабоўка на сядзібе сельска-гаспадарчай арцелі „Маяк“ ёсць адно старое дрэва морвы да 16 вяршкоў дыямэтрам каля зямлі, а ніжнія галіны 7-8 вяршкоў у дыяметры, вышыня да 7 саж.; ня гледзячы на дупло, дрэва дае вельмі багата „ягад“. У тэй-жа вёсцы ў грамадзянкі т. Ціценкавай ёсць дрэва да 13 вяршкоў у дыяметры (на вышыні грудзей), і ў 5 саж. вышынёю, зусім здаровае. У вёсцы Зябраўка былі два дрэвы таўшчынёю да 12 вяршк. У 1920 годзе яны згарэлі ў часе пажару. У вёсцы Дзям'янікі ёсць дрэва да 8 вяршкоў у дыяметры і да 4 саж. вышыні. Звычайныя разьмеры большасці абгледжаных мною дрэў на

*) Па вельмі няпоўных справаздачах Чарнігаўскай Земскай Управы ў Чарнігаўскай губэрні было здабыта ў 1890 г. 8 пуд.; у 1891 г.—16 пуд.; у 1892 г.—12 пуд. шаўковых „коканаў“, але гэтыя цыфры трэба лічыць зьменшанымі.

другім дзесятку гадоў жыцця роўны ці перавышаюць 4 вяршкі ў дыяметры.

Калі рост дрэў морвы ў Гомельшчыне добры, калі гаспадары адносяцца да іх уважліва ці нават з замілаваннем, дык гэтага нельга сказаць пра адносіны да іх вясковых хлопцоў. Там, дзе дрэвы ня добра агароджаны, хлопцы наносзяць ім вялікую шкоду, і калі дрэвы

не прападаюць ад паломак, дык гэта сведчыць аб жывучасці морвы. Часам гэтыя дрэвы зусім высыкаюцца. Але гэта ўжо робяць не вясковыя хлопцы, а дарослыя і ў горадзе. Так, напрыклад, у Гомелі, у садзе на Паштовай вуліцы, № 19, два дрэвы морвы былі сьсечаны ў 1923 годзе. Па іх можна думаць, што гэтыя дрэвы мелі да 40 год пры дыяметры пнёў у 8-10 вяршкоў. У парку Луначарскага (б. Паскевіча) шаўкоўных дрэў, аб якіх успамінае проф. Высоцкі*), ужо няма і сьледу. Яны былі знішчаны ў 1923 годзе пры пабудове спортыўнай пляцоўкі. Апроч гэтых знішчаных дрэў у Гомелі ёсць па адным

*) Высоцкий, Савич и др. По южной Белоруссии. Зап. Белорусск. Гос. Ин-та сельск. хоз. и лесоводства, 1925 г.

дрэве ў садох грамадзян па Палескай і Скобелеўскай вуліцах і на краю гораду па дарозе да вёскі Любкі¹⁾. З такога становішча выплывае неабходнасьць абароны шаўкоўных дрэў у парадку аховы помнікаў прыроды. Распаўсюджваньню ў Гомельшчыне шаўкоўніцтва павінна дапамагаць не адна толькі прысутнасьць дрэў, а яшчэ і тое, што насельніцтву некаторых частак Гомельскае акругі (Красна-Будзкі раён, а таксама і інш.) гэта дае досыць пэўны заробак. У гэтых мясцох адчуваецца аграрная перанасылёнасьць; у выніку апошняй ёсьць шмат свабодных ці мала занятых рабочых рук, а галоўны занятак насельніцтва—сельская гаспадарка ня можа інтэнсыўна паляпшацца.

Дапаможны пры сельскай гаспадарцы заробак—шаўкоўніцтва, якое не вымагае выдаткаў на сваё абсталяваньне, ніколі не перашкаджае сельскай гаспадарцы (выхарчоўка працягваецца ў пачатку лета 30—37 дзён), не патрабуе вялікай фізычнай працы (праца зводзіцца к дагляду і кармленьню), а таму шаўкоўніцтва вельмі прыгодна для жанчын, старых людзей, калек і іншых. Пры належнай пастаноўцы і распаўсюджваньні яно можа даць кожнай гаспадарцы значны прыбытак без перашкод для сельскай гаспадаркі і яшчэ дапаможа палепшыць гаспадарку.

Першым крокам на гэтым шляху зьяўляецца распаўсюджваньне пасадак морвы.

Расьсяленьне сялян на пасёлках, у сувязі з зямляўпарадкаваньнем, у значнай меры павялічыла запатрабаваньне насельніцтва на пасадачны матэрыял (плодовыя і дэкарацыйныя дрэвы для садоў і супроцьпажарныя пасады). Для гэтай мэты морва вельмі прыгодна, бо ў ёй злучаюцца якасьці плодовага і дэкарацыйнага дрэва. З гэтае прычыны вельмі мэтазгодна было-б звярнуць увагу лесагаспадарнікаў на пажаданасьць распаўсюджваньня гэтага карыснага дрэва.

Аўтарытэтныя шаўкаводы ўпэўняюць, што там, дзе расьце морва, магчыма і шаўкоўніцтва. Морва ў Гомельшчыне, а таксама і ў іншых мясцох Беларусі²⁾ зьяўляецца бясспрэчным фактам. Магчыма лічыць, што і прамысловае шаўкоўніцтва таксама стане фактам, асабліва ў Гомельшчыне.

Аб гэтым сьведчаць наступныя абставіны: у Гомельшчыне ў працягу трох год рабілася выхарчоўка шаўкоўных вусеняў і ёсьць асобы, знаёмыя з гэтай справай.

У вёсцы Церахоўцы і цяпер пражывае інвалід працы М. Ф. Шымковіч, якая была некалі настаўніцай у школе гэтай вёскі. Зацікавіўшыся шаўкоўніцтвам, яна вырасьціла на дадзенай ёй царкоўнай зямлі шаўкоўныя дрэвы і, калі яны вырасьлі, з 1908 па 1912 гг. зрабіла тры выхарчоўкі шаўкоўных вусеняў. Атрыманыя пры гэтым шаўковыя капшучкі яна вазіла ў Кіеў на продаж. Спыніць гэтую працу ёй прышлося па незалежных ад яе абставінах. Зямля, на якой расьлі дрэвы морвы, патрабавалася прыту.

У вёсцы Баршчоўка настаўніца Г. П. Галадкоўская таксама знаёма з шаўкоўніцтвам. У вёсцы Міхалькі грамадзянін Т. Т. Тарасаў

¹⁾ Паводле паведам. Зьм. Зьм. Струніна.

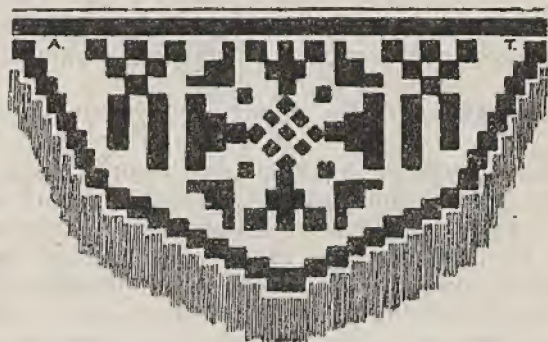
²⁾ Пакуль што ў мяне няма вестак аб морве ў Калінінскай і Барысаўскай акругах. Вельмі пажадана атрымліваць адказы аб морве і шаўкоўніцтве па анкеце надрукаванай у „Нашым Краі“ за 1926 г. № 1—(4) з дадаткам галінак з лісьцямі і плодамі. М. З.

знаёмы з разьвядзеньнем морвы. Ёсьць і шмат іншых асоб, якія знаёмы з гэтай справай.

Такім чынам, у Гомельскай акрузе ёсьць досыць спрыяючыя ўмовы для культуры морвы і распаўсюджваньня шаўкоўніцтва. У такіх мясцох, як Церахоўка, Шарсьцін і Борхаў магчыма ўжо з наступнага лета рабіць выхарчоўкі шаўкоўных вусеняў, ня толькі паказальна, а і ў мэтах прамысловых.

Выклікаць ініцыятыву на мясцох, падтрымаць і накіраваць першыя крокі да арганізацыі і разьвіцьця прамысловага шаўкоўніцтва ў Гомельшчыне—гэта задача, на якую патрэбна зьвярнуць самую сур'ёзную ўвагу.

МАТАР'ЯЛЫ 3 МЕСЦ.

М. Тамковіч.

Да пытання аб санітарна-бытавым стане
вёсак: Глядкі, Шабунькі, Куляшы, Бранчыцы і Чапялі,
Старобінскага раёну Бабруйскае акругі *).

Ад Мэдычна-Санітарнага Консультацыйнага Бюро ЦБК.

Выпуск у сьвет пэўнай праграмы для мэдыка-краязнаўчых досьледаў ужо апраўдаў сябе: пачынаюць паступаць санітарна-бытавыя апісаньні беларускае вёскі, уложаныя паводле надрукаванай праграмы. Зьяўленьне такой праграмы-схэмы асабліва карысна ў тым сэнсе, што яна дае магчымасьць кожнаму мэдпрацаўніку, а таксама настаўніку і наогул краязнаўцу без спэцыяльнай падрыхтоўкі напісаць болей ці меней падрабязную санітарную характарыстыку якой-коlechы вёскі.

Раз цэнтр вагі мэдыка-краязнаўчае працы перанесены на пэрыфэрычныя, мясцовыя досьледы, і да таго масавыя досьледы, то нам важна як-мага болей палепшыць краязнаўчыя досьледы і самы спосаб укладаньня вынікаў ад гэтых досьледаў. Факт, што па схэме напісана некалькі мэдыка-краязнаўчых прац студэнтамі мэдыкамі нашага БДУ, паказвае, як падобныя схэмы карысны для пачынаючых краязнаўчыя досьледы.

Падаючы да друку працу студэнта-мэдыка Тамковіча, Мэдычнае Консультацыйнае Бюро зазначае, што гэта праца мае пэўныя хібы, але яна надта каштоўна, як першае санітарна-бытавое апісаньне беларускае вёскі па пэўным пляне і як першы крок Мэдычнага Бюро па вывучэньні мэдыка-санітарнага стану насялёных пунктаў нашае рэспублікі.

Старшыня, доктар Ів. Цьвікевіч.

1. Гісторыка-эканомічнае мінулае.

Гістарычных вестак аб узьнікненьні гэтых вёсак няма. Сярод насельніцтва захаваліся некаторыя ўспаміны аб уцёках Карла XII-га пасля Палтаўскае бойкі ў Швэцыю. Са слоў сялян войскі Карла XII-га былі канчаткова разьбіты на Тамілавай гары, прычым, у час бойкі была

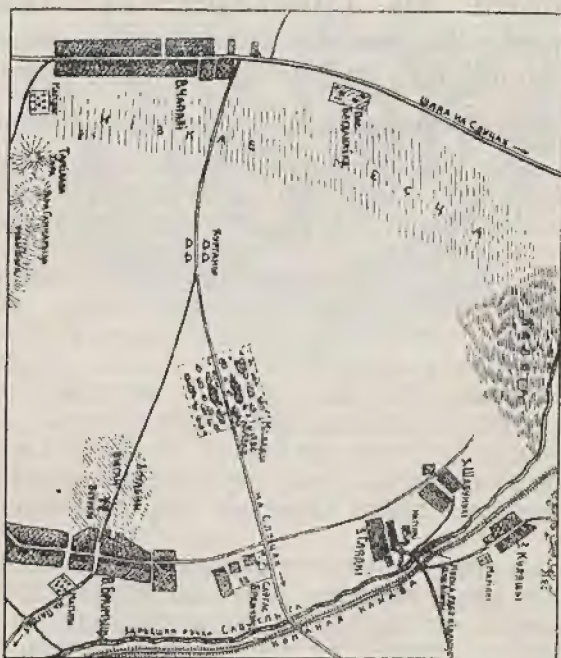
*) Напісана паводле „Схэмы санітарна-бытавога дасьледваньня і апісаньня вёскі“ а-ра З. Магілеўчыка і Ів. Цьвікевіча. Менск, 1927 г.

ў караля зьбіта шапка. Уцякаючы, кароль апавясьціў усіх людзей, што ён па сваю шапку яшчэ зьвернецца. Вера ў паўторны прыход швэдаў захавалася ў сялян ажно і да гэтага часу і вельмі часта можна пачуць ад сялян такое прыслоўе: „Пачакайце, на гэтым яшчэ не капец! Сора швэд прыдзе па шапку, тады будзе яшчэ горш!“

Некалькі слоў аб Тамілавай гары. Яна знаходзіцца на поўдні Старобінскага раёну, паміж вёскамі Бранчыцы, Півашы і Чапялі і зьяўляецца самай высокай верхавінай ва ўсёй былой Слуцкай акрузе. Старыя людзі расказваюць аб ёй з нейкім трапятаньнем: бачыце, на гэтай гары закопаны швэдам тры бочкі золата на залатых калясьніцах. Шмат якія сяляне самі многа раз „бачылі“, як гэта „золата пера-сушваецца, і тады Тамілава гара гарыць бліскучымі агнямі“.

На беразе рэчкі Сэвяльгі, каля засьценку Глядкоў, а таксама на мяжы Бранчыц і Чапялёў ёсьць курганы, аб якіх гавораць сяляне, што

Плян распалажэньня вёсак: Глядкі, Шабунькі, Куляшы, Бранчыцы і Чапялі.

яны зьявіліся вынікам боек у часы Напалеонаўскага паходу на Маскву. Пры выпадковых раскопках у іх знаходзілі французскія грошы і іншыя рэчы (стрэльбы, пасуду). Паншчына і польскае паўстаньне 1863 году яшчэ і да гэтага часу маюць сваіх жывых сьведкаў (старых сялян).

У выніку рэформы Аляксандра II-га, сяляне атрымалі мала і кепскай якасьці зямлі, і таму ня дзіва, што в. в. Чапялі і Бранчыцы заўсёды лічыліся самымі беднымі вёскамі ў Случчыне. Перанасельніцтва і малазямелье штурхалі сялян на эміграцыю, на шуканьне лепшага

жыцця і заробкаў. Так з вёскі Бранчыцы, да імперыялістычнай вайны, эмігравала ў Амэрыку каля 50 асоб і было на заробках у Донбасе каля 30 асоб. Амаль такія лічбы мы маем і на вёсцы Чапялі.

Нідзе ня можна было наняць так танна батрака, як у гэтых вёсках. Менавіта адсюль наймалі батракоў і падзённых рабочых для навакольных панскіх маёнткаў і заможных сялянскіх гаспадарак. І калі Кастрычнікавая рэволюцыя зьмяніла становішча беднаты ў в. Чапялэх, якая атрымала панскі маёнтak, на якім пабудаваны бядняцкі пасёлак, то Бранчыцы і цяпер зьяўляюцца крыніцай таннай рабочай сілы, бо бранчыцкая бедната прырэзкаў амаль што не атрымала і-малазямельле адчуваецца вельмі востра.

Зусім інакш абстаіць справа ў засьц. Глядках, Шабуньках і Куляшох. Мясцовасьць, занятая імі год 120 таму назад, была цалкам пакрыта лесам. Пажар частку лесу зьнішчыў, і памешчык Шпілеўскі пабудаваў на гэтым месцы тры памянёных засьценкі. Куляшы і Шабунькі ён аддаў у арэнду дробнай шляхце па 15 дзесяцін кожнаму, з правам сэрвітуту на ўцалеўшы лес, а ў засьц. Глядках пасадзіў прыгонных сялян. Арэнду спачатку плацілі натурай: за 15 дзесяцін—20 асьмін жыта (асьміна=3 пуд.), і толькі ў 70-х гадох XIX ст. была ўведзена грашовая аплата арэнды. У 50-х гадох XIX ст. прыгонныя з Глядкоў былі перакінуты на горшыя вучасткі зямлі ў Бранчыцы, а на іх месца пасаджаны арандатары. За 10 дзес. усіх відаў зямлі з пяцьцю дзес. сэрвітутнага лесу, плацілася пану арэнда ў разьмеры 42 руб. у год (пачынаючы з 90-х гадоў XIX ст.).

Такая арэнда зьяўлялася цяжкім ярмом для арандатарскіх гаспадарак і няма дзіва, што арандатары амаль да самай Кастрычнікавай рэволюцыі жылі ў вельмі цяжкіх антысанітарных умовах.

Жадаючы пашырыць свой маёнтak, у 1903 годзе памешчык Булгак задумаў сагнаць арандатараў з іх вучасткаў. Суд вырашыў справу сора, і ў траўні м-цы 1903 году, прышоў загад аб высяленьні з родных гнёздаў. К гэтаму-ж часу пан, падрыхтаваўшы будаўнічыя матэрыялы, стаў прывозіць іх на арандатарскую зямлю. Арандатары ўздумалі сілаю перашкодзіць будаваньню панскага маёнтку на сваёй зямлі і праявілі адважную ўпартасьць у барацьбе. Адно толькі вялікі ўзброены націск паліцыі і арышты актыўных правадыроў арандатараў, дазволілі пану выпайніць яго плян, у выніку якога на зямлі арандатараў былі збудованы вялікае гумно і панскі палац. Далейшае-ж будаваньне,—было спынена з прычыны таго, што за арандатарамі ў 1904 г. судом быў прызнаны чынш—вечная арэнда. К гэтаму часу арандатары былі зусім абяднеўшымі, бо ім патрэбна было прадаць усю сваю жывёлу для таго, каб мець магчымасьць судзіцца з панам. І толькі пачынаючы з 1906 году, гаспадарка арандатараў пачынае ўзмацняцца. Ужо аднаў упэўненасьці, што з зямлі ня згоняць, было досыць, каб пачаць прыводзіць у парадак разбураныя будынкі, абзаводзіцца садамі, паляпшаць сельска-гаспадарчыя прылады. Вялікая арэнда прымусіла сялян рана ўвясці тэхнічныя культуры ў сваёй гаспадарцы. Канюшыну пачалі сеяць яшчэ ў 80-х гадох, а к 1906 году пад ёй ужо было палавіна папару. Вялікі прыбытак гаспадарцы давала бульба, пад якую пакідалася палавіна яравога палетку. Бульбу прадавалі на суседнія бровары. Асабліва вялікая ўвага была зьвернута на палешаньне пароды коняў. У даваенны час арандатары замест 40—50 руб.

сярэдний рыначнай цаны сялянскага каня, прадавалі свае па 120—150 руб. Племянных жарабцоў і добрых быкоў можна было знайсці толькі ў засьценках.

Уся мясцовасць узказаных 5 населеных пунктаў, раней была пакрыта лесам, а цяпер засталася адно голае, лысое поле. Апошні сэрвітутны лес на арандатарскай зямлі, каля 200 дз., быў праданы панам купцу. І цяпер па радыусу ў 20 вёр. няма лесу. Яшчэ 30 год таму назад, па рэч. Сэвяльзі, каля в. Куляшоў, вадзілася многа сямей баброў, а ў іншых частках лесу паляўнічыя забівалі кожны год шмат куніц, лісц, белак і інш. Зьнік лес, а разам з ім і каштоўнае зьвяр'ё.

II. Топографія мясцовасці і расплываваньне вёсак.

Глядкі, Шабунькі і Куляшы знаходзяцца на поўначы гэтай мясцовасці, Бранчыцы на паўднёвай частцы ўсходу, а Чапялі на паўднёвай частцы захаду. Прычым, на поўначы знаходзіцца і балота, з якога цячэ рэчка Сэвяльга, праходзячы паміж Куляшамі, якія знаходзяцца з левага боку ракі, і Глядкамі і Шабунькамі, якія знаходзяцца з правага боку ракі. Далей яна цячэ недалёка ад Бранчыц і ўліваецца ў раку Случ на адлегласьці аднае вярсты ад м. Пагосту. На паўднёва-заходняй частцы знаходзяцца ўзвышшы з гарамі Тамілавай і Ганчарыцай. Глеба ў гэтай мясцовасці па сваёй якасьці—сярэдня. На ёй добра расьце нават пшаніца. Пласты глебы—1) Чарназем—20 сант. таўшч. 2) Суглінак—80 сант. таўшч. 3) Гліна—50 сан. таўшч. 4) Ваданосны пласт—2 мэтры. Клімат мерна-вільготны. Расьліны—звычайныя для Беларусі. Пашыраны сады, у якіх самым частым дрэвам зьяўляецца так званая „Слуцкая Бэра“.

Сельсавет знаходзіцца ў вёсцы Чапялі, да якога ад засьценку адлегласьць—5 кілёмэтраў, а ад Бранчыц—4 км. Адлегласьць да раёну (м. Старобін) ад засьц.—25 км., а ад Бранчыц—22 км. і ад Чапалёў—20 км. Да акругі—(г. Бабруйск) 140 км.

Эканомічным цэнтрам зьяўляецца вёска Галоўным чынам Слуцк. Усе пяць вёсак стаяць у нізкаватым месцы са схілам на ўсход і поўнач. У кожнай вёсцы ўсяго па аднэй вуліцы, якія ў Куляшох, Бранчыцах і Чапалёх ідуць з поўначы на поўдзень, а ў Глядкох і Шабуньках з усходу на захад. Вёскі нічым ад ветру не абаронены. Грамадзкімі плошчамі ўсюды зьяўляюцца толькі выганы для жывёлы, а ў Бранчыцах яшчэ ёсьць плошча каля царквы. Вуліцы брудныя з лужынамі і ямінамі. У Чапалёх і Бранчыцах па баках вуліц—канавы, але гэта гразі не зьяўляе, будуецца сяляне па абодвух баках вуліцы.

	Лік двароў		Усяго	Разрыны паміж дварамі ў мэтрах		
	З адн. боку	З друг. б.		максім.	мінім.	серадн.
Глядкі	10	12	22	15	5	10
Шабунькі . . .	9	11	20	15	5	10
Куляшы	9	15	24	15	5	10
Бранчыцы. . .	89	90	179	10	0	5
Чапалі	97	120	217	10	0	5

Амаль што ў кожнага гаспадара ёсць сады і палісаднікі, якія ня маюць ніякага эканомічнага значэння з-за далёкасці цэнтраў збыту садавіны.

	Лік садоў	Лік палі- садыкаў	Лік ігруш і яблынь	
			ігрушы	яблыні
Глядкі	22	22	146	132
Шабунькі . .	18	18	124	112
Куляшы . . .	24	24	145	150
Бранчыцы . .	150	160	464	420
Чапалі	154	185	350	325

Уся садавіна ідзе для ўласнага ўжытку. Палісаднікі знаходзяцца каля хаты ад вуліцы.

III. Вадазабяспека і вадакарыстаньне.

Насельніцтва карыстаецца вадой з капаных студняў з драўляным зрубам, і толькі быдла ў летні час карыстаецца вадой з лужкоў і з рэчкі Сэвяльгі. Вада ў рацэ плыве надта павольна (асабліва ў старым рэчышчы) і таму лёгка забруджваецца; так, напрыклад жыхары кідаюць у рэчку пляцэнту ад новароджаных цялят і жарабят, гаворачы, што толькі дзякуючы гэтаму можна ўсьцерагчы жывёлу ад розных хвароб. Гэтыя пляцэнты і іншыя розныя адкіды, гніючы, распаўсюджваюць смурод і зьяўляюцца крыніцай розных пошасьцяй на быдла ўсіх пяці памянёных вёсак.

Студні пабудаваны большасьцю на вуліцах, зруб вышыней каля мэтру. Большая частка іх згніла. Стоку ад студняў няма, усе зрубы адчынены і без страхі. Дастаюць ваду вочапам. Жывёлу пояць з вядра, рэдка з карыта або з цэбра. Каля студні заўсёды мыюць бялізну.

	Лік студняў		Месца знаходж.		Адлегл. на- лодз. ад кал. у мэтрах	Глыбіня ў мэтрах
	гра- мадзін	пры- ватн.	вуліца	двор		
Глядкі	5	1	5	1	40	2 ¹ / ₂
Шабунькі . .	5	0	5	0	30	2 ¹ / ₃
Куляшы . . .	6	2	6	2	45	2 ¹ / ₆
Бранчыцы . .	65	8	65	8	40	3
Чапалі	54	4	54	4	70	5

Капаюць студню так: робяць глыбокую яму да ваданоснага пласту, у якую ўстаўляюць аленынавую чатырохсьценную скрыню і з яе вы-

чэрпваюць пясок з вадою. Потым на кожны кут скрыні ставяць дубовыя слупы, а з надворнага боку кладуць дубовы тын і прысыпаюць зямлёю. Вада ў студні ў большасці забруджана¹⁾. На тыне растуць грыбы і іншыя расьліны. Якасьць вады ўсюды добрая. У хаце вада трымаецца ў драўляных вёдрах і праз ноч яна робіцца прагоркай. Вады ў сярэднім траціцца ў працягу сутак каля 30 вядз. на хату 25—на гаспадарчыя патрэбы (паранка, варка бульбы і інш.). Улетку вада траціцца толькі на сям'ю.

IV. Дэмаграфічная характарыстыка насельніцтва.

Па колькасці насельніцтва падзяляецца²⁾:

	Лік насельніцтва		Усяго	Лік сямей	Сяляне	Шляхта
	мужч.	жан.				
Глядкі	62	65	127	22	—	127 душ
Шабунькі . .	53	62	115	20	—	115 „
Куляшы . . .	61	63	124	24	—	124 „
Бранчыцы . .	453	486	939	179	877	62 „
Чапялі	528	555	1083	217	1083	—

Насельніцтва па нацыянальнасці—беларусы. У засьценках амаль што 50 проц. беларусоў-каталікоў, якія лічаць сябе палякамі. Паміж каталікамі і праваслаўнымі наглядаюцца некаторыя спрэчкі з-за сьвят, але гэтыя спрэчкі пасля Кастрычніка значна зьменшыліся. Побач з атэістамі (дэмабілізаваныя чырвонаармейцы, комсамольцы) пачала па-шырацца секта эвангелістаў.

	Лік праваслаўн.	Лік катал.	Лік эвангелістаў	Лік атэістаў
Глядкі	79	48	—	2
Шабунькі . .	114	4	—	1
Куляшы . . .	91	33	—	4
Бранчыцы . .	857	40	12	30
Чапялі	1038	—	5	40

Нараджэньне, сьмяротнасьць, шлюбы і разводы адбыліся з 1/1-27 па 1/VII-27 г. ў наступнай колькасці:

¹⁾ Паводле даных сельсавету.

²⁾ Аўтару тут трэба было паказаць, чым іменна выклікаецца гэтая забруджанасьць. Таксама апісаць фізычны стан вады ў студнях— празрыстасьць, пах, смак, тэмпература. *Рэд.*

	Нараджэньне		Сьмяротнасьць		Шлюбы	Разводы
	мужч.	жан.	мужч.	жан.		
Глядкі	2	—	—	1	—	—
Шабунькі . . .	1	1	—	1	—	—
Куляшы	—	—	1	1	—	—
Бранчыцы . . .	14	8	11	3	5	—
Чапялі	20	15	7	1	2	2

Высокая сьмяротнасьць у Бранч. і Чапал. падае на новароджаных ¹⁾.

В. Экономічная характарыстыка насельніцтва.

Асноўным заняткам насельніцтва зьяўляецца хлебаробства. Саматужнікаў (краўцы, рымары, сталяры)—вельма мала: у Бранчыцах—11, у Чапалёх—10, у Шабуньках—1, у Куляшох—1 чалавак. Да Кастрычніка саматужнікі зямлі ня мелі, а цяпер яны атрымалі нарэзкі. Адыходнымі промысламі насельніцтва не займаецца з прычыны далёкасьці прамысловых цэнтраў і адсутнасьці спэцыяльнасьці. Затое Чапялі і асабліва Бранчыцы даюць танную рабочую сілу сав. гаспад. і заможным сялянам. Па сводцы Белсельтрэсту за 1926 год па сав. гас. Бранчыцы падзённая плата падзёньнікаў самая нізкая ўва ўсёй Беларусі, у сярэднім—50 кап. у дзень. Бранчыцы, апрача гэтага, зьяўляюцца пастаўшчыкамі батракоў-адзіночак. Прыблізна 100 двароў в. Бранчыц ходзіць на сезонныя работы і каля 20—30 батракоў з вёскі служыць у розных мясцох. Сезонныя работы на 80 проц. выконваюць жанчыны. Батракі-адзіночкі за 9 мес. службы атрымліваюць: ад 10-12 год—10 р.; ад 13-15—20 р.; ад 15-17 г.—30 р.; ад 17-18 г.—50 руб. Усе гэтыя пачыныя заробкі ідуць на пакупку самых неабходных гаспадарчых па-трэб (соль, газа, жалеза і інш.).

Забясьпечанасьць насельніцтва зямлёй ²⁾.

	Лік двароў	Ворнае зямлі на адзін двор	Сена- жаці	Лесу	Выгану агульнага на вёску
	у дзесяцінах				
Глядкі	22	3,6	2, 2	—	42 дзес.
Шабунькі . . .	20	3,9	3, 4	—	45 .
Куляшы	24	4,2	1, 7	—	40 .
Бранчыцы. . . .	179	3,6	0, 8	—	120 .
Чапялі	217	3,8	0,67	—	100 .

¹⁾ Паўгадовы тэрмін зусім не паказальны, бо надта кароткі. „Высокая“ дзіцячая сьмяротнасьць не ілюстравана лічбамі або нават процантамі. Рэд.

²⁾ Паводле даных сельсавету.

Лепшае економічнае становішча гаспадарак у засьценках у па-
раўнаньні з гаспадаркамі вёсак тлумачыцца малой колькасьцю сена-
жаці і выгану ў апошніх.

Ураджайнасьць сярэдняя; усюды існуе трохпалёўка.

Забясьпека насельніцтва жывёлай *).

	Коняй		Кароў		Усяго на адну гаспадарку		Сьвіней		Авечак	
	ад 2 год. на адну гасп.		ад 1-2	ад 2 і старэй			Усяго	На адну гасп.	Усяго	На адну гасп.
Глядкі	47	2,1	5	57	62	2,8	65	3	108	5
Шабунькі . . .	44	2,2	8	69	77	3,8	67	3,3	106	5,3
Куляшы	51	2,1	8	73	81	3,4	71	3,0	91	3,8
Бранчыцы. . .	281	1,6	59	263	322	1,8	256	1,4	351	2,0
Чапялі	315	1,4	104	390	494	2,3	242	1,1	535	2,5

Забясьпечанасьць сельска-гаспад. прыладамі і гаспадарчымі
прадпрыемствамі *).

	Ветракоў	Малата- рань	Ваялак	Сацкарнаў	Воўначос.	Кузьняў
Глядкі	—	—	5	14	—	—
Шабунькі . . .	—	1	4	12	—	—
Куляшы	—	5	8	16	—	—
Бранчыцы. . .	2	2	4	45	4	1
Чапялі	2	2	4	20	1	1

Па заможнасьці насельніцтва разьмяркоўваецца так *).

	Бедныя	Сярэднія	Заможныя
Глядкі	1	20	1
Шабунькі . . .	—	19	1
Куляшы	—	21	3
Бранчыцы. . .	79	98	2
Чапялі	75	142	—

*) Паводле даных сельсавету.

Прыватнага гандлю няма. Існуюць у Бранчыцах і Чапалёх па адным спажывецкім таварыстве і адно сел.-гасп. таварыства. Сялянства на 50 проц. зьяўляецца сябрамі коопэрацыі.

VI. Характарыстыка сялібы, двара і хаты.

Сялянскія сялібы—малыя, у засьценках трохі большыя ¹⁾.

	Агульная плошча сялібы ў кв. мэтр.			Вольная плошча двароў у кв. мэтр.		
	макс.	мін.	сярэд.	макс.	мін.	сярэд.
Глядкі	4.000	2.000	2.000	400	200	300
Шабунькі . . .	3.000	1.000	1.500	300	200	250
Куляшы	4.000	1.500	2.000	400	200	300
Бранчыцы . . .	2 500	200	500	300	40	100
Чапалі	2.500	300	500	300	40	100

Двары пабудаваны па аднашаранговым тыпе, рэдка па двухшаранговым; падзелу двароў на чыстыя і брудныя нідзе няма, а таму і пануе ўсюды бруд (на дварэ гніе саломі і інш.). Клэзэтаў няма. Самы бедны гаспадар мае: хату, сенцы, хлеў і гумно, за выключэньнем саматужнікаў і батракоў, якія атрымалі зямлю, але яшчэ не забудаваліся. Будынкі ставяць з хвой, елкі, асіны. Пабудаваны ўсе хаты ў прасты кут. У нямецкі кут збудована некалькі хат: у Глядках—7; у Шабуньках—3; у Куляшох—3; у Бранчыцах—10; у Чапалёх—6. Драўляных падлог у хатах вельмі мала: у Глядках—2; у Шабунках—2; у Куляшох—2; у Бранчыцах—12; у Чапалёх—20. Рэшта хат маюць падлогу зямляную. Усе хаты пакрыты саломой; па ўсіх пяці вёсках ёсць усяго 5 хат пакрытых гонтам. Хаты вокнамі глядзяць на вуліцу і на двор. Тып хат—пераважна чатырохсьценкі.

	Чатырох- сьценка	Пяці- сьценка	3 дзьвюх палавін	Двако
Глядкі	16	2	2	2
Шабунькі . . .	17	2	—	1
Куляшы	21	1	—	2
Бранчыцы . . .	161	12	2	2
Чапалі	210	4	3	—

Пасьля Кастрычнікавай рэвалюцыі стала зьяўляцца пяцісьценка і іншыя тыпы хат. Падмуркі—ўсюды драўляныя штандары. Ніжнєе бярвяно кладзецца на зямлю ²⁾. Разьмеры хат гэтакія:

¹⁾ Паводле даных сельсавету.

²⁾ Трэба было паказаць, чым дасягаецца ізоляванасьць хаты ад вільгаці глебы. Рэд.

	Даўжыня		Шырыня		Вышыня ў сярэд.	
	Хат.	Сенц.	Хат.	Сенц.	У хаце	У сенцах
			у мэтрах			
Максімум . . .	7,0	5,0	8,0	8,0	3,0	3,0
Мінімум . . .	3,0	2,75	4,0	4,0	1,85	1,85
Сярэдн. . . .	4,5	3,0	5,0	5,0	2,50	2,50

Усе хаты ў сярэдзіне пабелены. Тынкаваных і габлёваных хат вельмі мала: у Глядках—2; у Шабунях—1; у Кул.—2; у Бранч.—5; у Чапялэх—4. Вакон у чатырохсцен.—4 шт. (95 проц.); у пяцісценках—5 вокан (70 проц.), шэсьць вокан—20 проц. і чатыры вакны—5 проц. Адносіны плошчы вокан да плошчы падлогі 1,12. Падвойныя рамы і то ня цэлыя ёсць не ва ўсіх вокнах, а фортак дык і зусім няма. Ваконіц, няма і ўзімку абараняюць вокны ад холаду матамі з саломы. Асьвятляецца хата газоўкамі¹⁾, а ў сьвята—газавымі лямпамі. Печы робяцца з гліны і толькі на комін прырыхтоўваюць самадзелкавую цэглу. Разьмер печы 2×2 м. Вышыня печы—1½ мэтра. Усе печы выключна расійскага тыпу. Паляць у печы адзін раз у суткі, як улетку, так і ўзімку дзеля недахопу дроў. У год траціцца 2 куб. м. дроў²⁾. Усе хаты халодныя і вільготныя, што тлумачыцца нізкім падмуркам, зямлянаю падлогаю, дзіравымі дзвярыма, нейкімі падвойнымі, рамамі, залюднёнасьцю хаты, прырыхтоўкай корму для жывёлы і частым кармленьнем у хаце сьвіней і інш.

VII. Санітарны быт і фізычны стан насельніцтва.

У хаце заўсёды можна знайсці такія рэчы: вёдры, цэбры, гаршкі ночны, карыты, кашалі, стол, лавы ля сьцен, палаці для сьпаньня, рэдка дзе—ложкі і шафы, паліцы, заложнікі. На куце каля стала—абразы пакрытыя рушнікамі, на стале хлеб, накрыты абрусом. Дарослыя мужчыны ўзімку з вёсак: Чапялі, Бранчыцы, Глядкі мала бываюць дома, а заўсёды езьдзяць па сена і дровы аж за 40—50 в. ад дому. Дзеці ж з-за адсутнасьці вопраткі і абутку, сядзяць усю зіму ў хаце. Жанчыны даглядаюць жывёлу, прадуць, ткуць на кроснах і клапацяцца аб дзецях. Узімку, як і ўлетку яны, таксама як і іх гаспадары, сьпяць ня больш, як 6 гадз. у суткі. Сяляне харчуюцца вельмі кепска: мяса амаль і ня бачаць, а больш ядуць буракі, капусту, бульбу, у многіх нават не хапае хлеба, а сала хапае адно толькі на затаўку. Вараць бульбу, капусту, буракі і розныя крупнікі, заціркі, кісялі, робяць саладуху.

Каб захаваць сала, сяляне посьцяць „вялікі пост“, піліпаўку, спасаўку і нават пятроўку. У пост часам купляюць алей.

Продукты захоўваюць у шафах, у заложніках, а то проста кладуць на лавах³⁾. Гарачую страву ўзімку і ўлетку вараць толькі адзін

¹⁾ Газоўка—маленькі рэзэрвуарчык з газай, з якога выходзіць цененькі кноцік. Гарыць кноцік без шкла, дае мала сьвятла Рэд.

²⁾ Мабыць. на апал усё хаты. Рэд.

³⁾ Не паказана, якія іменна продукты; не паказана таксама, дзе захоўваюцца запасы продуктаў жыўленьня. Рэд.

раз, а ядуць яе два разы ў дзень. Пасуда гліняная а часам і драўляная. Сям'я есць страву з аднае міскі. Пасуду ставяць у заложніку, пад прыпечкам і на лаўцы. Сьпяць сяляне на палкох, на палацах і на ложках, пры вялікай колькасці сям'і—і на лаўках. Спецыяльных пасцельных рэчаў: коўдраў, падушак, сяннікоў, посьцілак у большасці не хапае; замяняе іх вопратка. Пасцельная бялізна (наўлечкі і посьцілкі) змяняецца ўзімку два-тры разы. Сьпяць на палкох усе разам. На ложках сьпяць бацькі разам з дзяцьмі. Умываюцца штодзённа раніцою. Рукі перад ежай мыюць толькі выпадкова. Умывальнікаў нідзе няма. Рушнікі заўсёды брудныя, карыстаецца імі ўся сям'я супольна. Усё цела дарослыя мыюць адно толькі ўлетку ў рэчцы. Кажуць, што ў Чапалёх і ў Бранчыцах—шмат людзей, якія за ўсё сваё жыццё мыюцца два разы: як родзяцца і як паміраюць. Лазьняў па ўсім раёне няма. Дзяцей мыюць у начоўках. Нацельная бялізна робіцца з палатна і змяняецца раз у тыдзень (50%) і раз у два тыдні (50%). Мыла разыходзіцца на сям'ю і на ўсе патрэбы 1½-2 клгр.*). Хаты брудныя, з прычыны зямлянай падлогі і вялікай колькасці людзей у хаце. Штодзень хату падмываюць, беляць два разы ў год. Па ўсіх хатах ёсць шкодныя кузуркі—блохі, клопы, прусы, тараканы і вошы. Спосабаў змаганьня з імі амаль што ніхто ня ведае. Натуральныя патрэбы дзяцьмі адбываюцца ў хаце ў цабры, або ў саганы. Узімку бяруць ягнят і парасят у хату, хаваючы іх ад холаду. Плоцнае жыццё пачыняецца з 16 г. для дзяўчат і з 18 для хлопцаў. Узрост уступаючых у шлюб на вёсках: дзяўчаты—17-18 год.; хлопцы 18-19 г. У засьценках хлопцы жэняцца ў 28-30 г.; а дзяўч. 18-20 г. Галавой сям'і зьяўляецца старэйшы мужчына; у апошнія гады пошырылася сварка дзяцей з бацькамі з прычыны сямейных умоў. Абарты не распаўсюджаны. Робяць абарты бабкі так: на живот цяжарнай ставяць гаршчок з нагрэтым у ім паветрам, усё нутро разам з маткай уцягваецца ў гэты гаршчок, цераз гадзіну гаршчок гэты разбіваюць і цяжарная пасля гэтага скідае. Ёсць такія „спэцыялісткі“, што поруць у матку вераціном, але гэта канчаецца вельмі кепска. Каб не зацяжарыць, усюды ўжываецца галоўным чынам *Coitus interruptus*. Пры родах прысутнічаюць толькі вясковыя бабкі, новароджаным дзецям даюць грудзь да паўтара году і даецца ў дзень столькі разоў, колькі дзіця хоча. Дзецям даюць суслу і часта ад першых дзён жыцця дзіцяці.

Самай шкоднай працай для жанчын трэба лічыць апрацоўку ільну. Часта лён сушаць на пэчы, абдзіраюць і абчэсваюць яго ў хаце, што дае шмат пылу. Працэс прадзіва таксама шкодны, бо яны ўсю сваю сьліну аддаюць на кручэньне нітак. Цяжкая праца і ў час жніва. Мужчынам, самыя цяжкія дні,—сенакос на балопе за 40-50 вёрст ад дому, дзе яны працуюць у працягу двух-трох тыдняў і зусім не ядуць гарачай стравы. Многа шкодзяць здароўю селяніна паездкі па сена і дровы на цэлыя суткі. Улетку часта ўзьнікае сярод насельніцтва крываўка. Як вынік брудных хатніх умоў жыцця селяніна,—зьяўляецца кароста, якая вельмі пашырана сярод сялянства.

Мэдыцынскі вучастак знаходзіцца ад гэтых вёсак за 20-25 кілёмэтраў. Насельніцтва большай часткай звярочваецца да шаптух і знахароў.

*) Невядома на колькі часу. Рэд.

VIII. Культурны ўзровень і грамадзка-політычны быт насельніцтва.

Да вайны было дзьве школы: адна ў Чапалёх, а другая ў Бранчыцах, якія існуюць і цяпер. Няпісьменных сярод мужчын—25%, а сярод жанчын—75%. Школы ахопліваюць 80% дзіцячага ўзросту.

Бранчыцкая школа з санітарна-гігіенічнага боку знаходзіцца ў лепшых умовах, як Чапалёўская. Яна стаіць на ўзгорку, будынак новы, добры і вялікі, з вокнамі і прасторнымі клясамі. Навуковых прылад у школе хапае.

Чапалёўская школа стаіць пасярэдзіне сяла, паміж сялянскіх будынкаў, вокны меншыя, таксама як і клясы. Столі нізкія, маленькі двор і г. д.

У сьвяты насельніцтва ходзіць на вечарынкi, сядзіць кучамі на вуліцы. Моладзь ладзіць спэтаклі, наведваюць хату-чытальню, зьбіраюцца разам і сьпяваюць песьні. П'янства і самагон не распаўсюджаны. Царкву наведваюць жанчыны і старыя мужчыны. Хуліганства няма. Зарэгістравана некалькі грамадзянскіх шлюбав. Грамадзкія арганізацыі як, напрыклад, пажарная дружына, санітарная камісія, існуюць толькі на паперы. Санітарныя камісіі існуюць, але ня ведаюць, што ім трэба рабіць. Сельсавет знаходзіцца ў Чапалёх і ахоплівае вялікі раён, які складаецца з 9 вёсак. Грамадзяне гэтых вёсак слаба разьбіраюцца ў значэньні і агульнай працы сельсавету. Большасць—політычна маласьведомыя, вядома, за выключэньнем моладзі, якая з кожным годам ідзе ўпярод у сэнсе набываньня ведаў праз хату-чытальні і культурна-асьветныя гурткі.

IX. Агульныя вывады.

Зьмешчаныя вышэй даныя паказваюць, што санітарны стан вёсак Глядкі, Шабунькі, Куляшы, Бранчыцы і Чапалі незадавальняючы. Гэта залежыць часткаю ад аб'ектыўных умоў (нізкаватая мясцовасьць, балочыстая заросшая рэчка з павольнай плыньню вады, вялікая адлегласьць ад культурных цэнтрав і ад мэдычнага участку—20-25 вёрст(!), а часткаю ад малакультурнасьці самых насельнікаў гэтых вёсак (адсутнасьць гігіенічных ведаў і звычак, вера ў знахарскае лячэньне і г. д.).

Для палепшаньня санітарнага стану гэтых вёсак пажадана: 1. Паўгадовыя прыезды доктара для публічных гутарак на сялянскіх сходах на санітарныя тэмы мясцовага значэньня (кіданьне пляцэнт і трупаў жывёл у рэчку, адсутнасьць схілаў каля студняў і карыт для вадапою жывёлы, забруджанасьць студняў і г. пад.). 2. У часе сваіх прыездаў доктар мусіць сабраць спэцыяльны сход санітарных камісій, правесці іх працу, даць парады, даць літаратуры, лістоўкі, дабіцца ўключэньня у склад камісій настаўніка, комсамольца, даць заданьні на пэўны пэрыод часу і г. д. 3. Узяць перад сельсаветам і усёй грамадой пытаньне аб пабудове лазьняў.

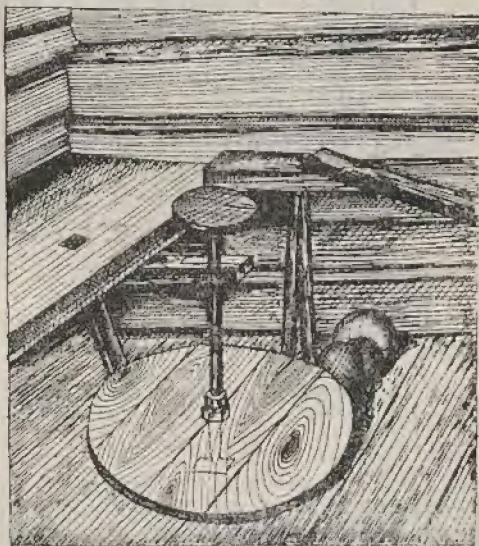

Я. Сяргеенка.

Ганчарства ў паселішчы Бабынавічы.

1. Пачатак ганчарства.

Паводле апавяданняў самых старых мясцовых ганчароў, ганчарства існуе ў Бабынавічах ужо 50-60 год. Гэта адносіцца толькі да часу пачатку вырабу палівы. Выраб-жа чорнай пасуды: гаршкоў, місак, гарлачоў існуе вельмі даўно. Аб гэтым сьведчыць выраз 85-гадова-

Мал. 1.

Круг на жалезным хаду.

га селяніна з вёскі Сітна Лязьнянскага раёну, Масакова Ляксея: „У гэтым казіным горадзе толькі ганчары ды яўрэі жылі“.

Гэтыя даныя не дакладныя, але яны хоць трошкі адсоўваюць за-слону, якая закрывае пачатак існавання ганчарства ў гэтым глухім кутку Беларусі. Адносна палівы ёсць весткі больш пэўныя. Як было вышэй зазначана, паліву пачалі вырабляць 50-60 год назад. Спосаб

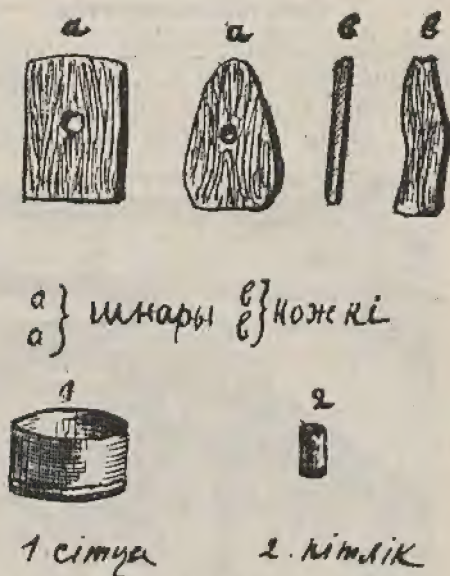
вырабу яе занесены з-пад Віцебску самым старым ганчаром у паселішчы Арэхам. Ужо гэтыя кароткія весткі даюць магчымасьць сказаць, што выраб палівы ў Бабынавічах запазычаны.

Разьвіцьцю ганчарства ў Бабынавічах спрыяў і спрыяе склад мясцовай глебы: навокала паселішча залягаюць у вялікай колькасьці гліна і чысты пясок, прыгодныя для вырабу пасуды ці „пбсуду“, як кажуць мясцовыя ганчары.

2. Тэхніка ганчарства.

Тэхніку ганчарства трэба разглядаць па двух кірунках: 1. Выраб чорнае пасуды і 2. Выраб палівы. Для вырабу тэй і другой пасуды ўжываюцца адны і тыя прылады, але самы працэс вырабу мае свае асаблівасьці ў кожным кірунку.

Прылады складаюцца з круга, шнура, ножкі медзі ці падразанкі і карыта (гл. мал. 1, 2). Круг за час свайго існаваньня дужа мала

Мал. 2.

зьмяніўся. Раней ужываўся круг на драўляным хаду, які складаўся з наступных частак: двух кругоў—ніжняка і верхняка, верацяна і сьпіц. Драўлянае верацяно забівалася ў зямлю і заставалася нярухомым, упіраючыся верхнім канцом у вяршняк, у якім зьнізу зроблена ямка, каб круг у час працы ня хістаўся. Гэты круг мясцовымі ганчарамі ня ўжываецца.

Круг на жалезным хаду мае тыя самыя часткі, што і першы, апрача сьпіц, якія тут не патрэбны, і драўлянага верацяна, якое заменена жалезным. Круціцца верацяно разам з кругам, упіраючыся ўнізе ў жалезную пласьціну—„парпліцу“, а ўверсе над вяршняком ушчэплена ў т. зв. клешчы. Круцяць круг абедзьвюма нагамі, седзячы на лаве. (Гл. мал. 3). Шнар ці шнара ўжываецца для

абгладжвання бокоу строй пасуды і вырысоўкі на іх орнаменту. Ён драўляны і мае ці чатырох ці трохкутную форму з абавязковай дзіркай пасярэдзіне.

Ножка зусім прости інструмэнт. Гэта палачка, якая мае з аднаго канца выемку. Ужываецца для абгладжвання ніжняга канта пасудзіны. Падразанка ці медзь прадстаўляе сабой дрот. Медзьдзю яна называецца затым, што калісьці дзеля гэтага ўжываўся вы-

Мал. 3.

Ганчар за працай.

ключна медзяны дрот. Служыць для падрэзкі знізу пасудзіны, калі яе зьнімаюць з вершняка. Карыта служыць пасудзінай для перамешкі гліны.

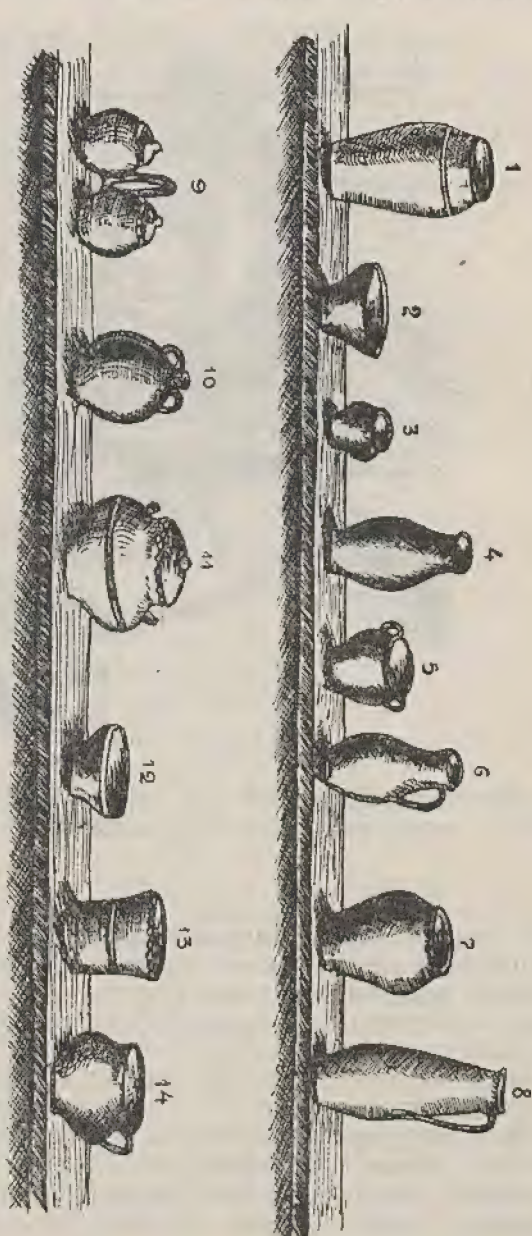
а) Вы́раб чорнай пасуды.

Процэс вырабу чорнай пасуды падзяляецца на наступныя моманты: 1. падрыхтоўка гліны, пяску і жарствы; 2. перамешка і ачыстка гліны; 3. выраб пасуды; 4. сушка і апраўка; 5. падрыхтоўка печы для апальвання і апальваньне; 6. падрыхтоўка абары і абарываньне.

Выбіраюць для чорных гаршкоў гліну сіняю ці чырвоную, чыстую, без мергеля і буйнога пяску. Да гліны дабіраюць дробны рачны пясок і рыхтуюць жарству—дробна патоўчаны перагарэлы камень з лазні. Пясок і жарству прасейваюць і прымешваюць да гліны. Зьмяшаўшы гліну з пяском і жарствой, падзяляюць яе на камы-сувалкі, якія зноў месяц ужо рукамі, выбіраючы буйныя каменні, карэньні, мергель і іншыя дамешкі. Затым сувалкі падзяляюць на больш дроб-

няя камкі-сыскі, якія ўжо ідуць на круг для вырабу пасудзіны. З кожнай сыскі выходзіць адна пасудзіна.

З гэтае гліны вырабляюць толькі чорную пасуду: гаршкі, латушкі (род міскі без палівы). Вырабленую пасуду ставяць сушыць на паліцы над стольлю ў хаце. Як толькі пасуда зачарсьцьвее, яе пачынаюць апраўляць, г. зн. згладжваць тыя хібы, што атрымаліся ў часе вырабу; упадзіны, ямкі, крывізны і г. д. Цераз тры-чатыры дні гаршкі

Мал. 4.

1. Стой, 2. Чашка. 3. Кухлік, 4. Жбанок, Гардач, 5. Цераз, 6. Куўшын, 7. Свай, 8. Студбан, 9. Парнікі, 10. Глэк, 11. Ваза, 12. Абручная міска, 13. Цывітнік, 14. Урышнік.

готовы для апальвання. Пачынаюць рыхтаваць для гэтай справы печ, якая падобна да звычайнай, толькі больш памерамі і „под“ ляжыць ніжэй, амаль роўна з падлогай. Папершае, на под кладуць удоўж дзве тоўстыя альховыя сырыя палкі-прыгалкі, на якія ўпоперак кладуць роўна расколатыя плашкі.

На гэты памост ставяць гаршкі, прычым задні рад гаршкоў зьмяшчаюць у запальнікі—старыя напалавіну разьбітыя гаршкі—каб захаваць іх ад перагару. Наступныя рады гаршкоў ставяць уверх дном. У печ уваходзіць каля 150 штук пасуды. Паставіўшы гаршкі, кладуць пад памост некалькі трэсак, якія запаліўшы прапіхваюць на самы зад печы. Печ закрываюць дрывамі, але ня шчытна. Памост гарыць ззаду і паступова зьніжаецца. У часе апальвання падкідваюць лучыну. Калі абпальваюць пэйсачную (на яўрэйскае сьвята „Пэйсах“) пасуду, дык у той час як згарыць памост, кідаюць у печ бяросту, дзёгаць, конскі кал*), закрываюць печ засланкай і пакідаюць астываць.

Пры вырабе звычайнай пасуды процэс мае яшчэ далейшыя моманты. Як дровы дагараць, пачынаюць рыхтаваць абару, у складзёй уваходзіць жытняя мука і таўчоны вугаль. Усё гэта абліваюць варам у спецыяльным карыце і перамешваюць.

Распаленыя гаршкі цягаюць вожагам з печы, кладуць у абару і, пакруціўшы іх там, ставяць у сені прасохнуць. Гэты момант работы патрабуе хуткасьці і пагэтаму тут працуюць звычайна два чалавекі.

б) Выраб палівы.

Для палівы выбіраюць гліну чыстую без пяску, чырвонага або сіняга колеру. Да яе ня примешваюць ні пяску, ні жарсты. Уся далейшая апрацоўка гэтае гліны нічым ня розьніцца ад вышэйпаказанай. Вырабляюць з яе чашкі, куўшыны, глякі, слоі, жбанкі, гарлачы, цьвятнікі, парнікі або двайношы, вазы, чайнікі, кўхлікі, сўчачкі, міскі і інш. (гл. мал. 4). Украсы на гэтай пасудзе робяць рэдка. Выраб на кругу, сушка і апраўка палівы ня маюць асаблівасьцяў у параўнаньні з вырабам чорнай пасуды. Толькі пасля сушкі пасуду накрываюць волавам, якое складаецца з сьцёртага ў парашок перапаленага волава (сьвінцу) і „прысады“. Апошняя прадстаўляе дробны белы пясок, які знаходзяць у некаторых месцах навокал паселішча і лічаць яго шкляным пяском. Ён мае ўласьцівасьць плавіцца ад агню. Волава з прысадай мяшаюць у наступнай пропорцыі: 2 меркі прысады і 1 мерку волава ці пуд волава на паўпуда прысаду.

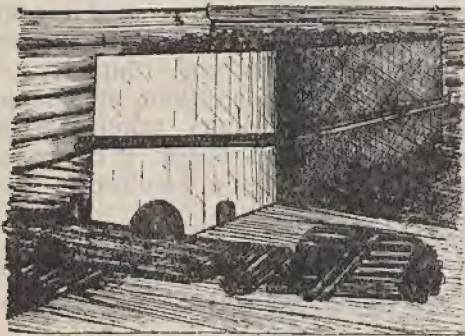
Для наданьня паліве розных колераў примешваюць да волава „зундру“ (патоўчаны перагар жалеза з кузьні, які надае чырвоны колер) і перапаленую медзь (дае зялёны колер). Каб волава прыстала да пасуды, апошнюю абліваюць у сярэдзіне і паверху „шліфтай“ (так наз. клей з жытняй мукі) і тады абсейваюць паверху волавам праз сітца ці пітлік (гл. мал. 2). Абсееную пасуду ставяць у горні.

Горні розьніцца ад ганчарнай печы формай: ён прадстаўляе, як-бы вялікую скрыню бяз крышкі, але з дном, якая складзена з цэглы. Пад дном ці подам зроблена нізкая печ, з якой агонь праходзіць угары праз дзіркі ў подзе—шлюхты.

*) Конскі кал кладуць пад сэкратам, бо заказчык, пазнаўшы гэта, не бярэ гэтую пасуду.

Кладуць у горні 200—300 штук пасуды рознай велічыні і формы. Спачатку кладуць пасуду-кругляк: гарлачы, жбанкі і г. д., потым—чашкі, глянкі і г. д. Паверх кладуць абручныя міскі і горні зачарэпліваецца, г. зн. пасуду пакрываюць чаранкамі (гл. мал. 5). Агонь раскладаюць у печы спачатку маленькі і „ўкурваюць“, г. зн. награвяюць паступова пасуду, бо ад вялікага агню „пасуд можа пачыкацца“. Цяпер увесь час пільна сачаць ці ідзе пара з усіх шлюхтаў. Як толькі выхад пары спыніцца, агню дабаўляюць. Дровы папіхваюць далей у зад печы. Вялікую гарачыню ня робяць, каб не абгарэла волава, адзнакай чаго служаць т. зв. „зайцы“ вогненныя языкі, якія скачуць паверх горна. Калі згарыць сажа на чаранках і чаранкі стануць чырвонымі, агонь змяняюць, потым тушаць, а пасуду пакідаюць стыць у горне. На гэта патрэбна каля пяці гадзін.

Мал. 5.
Зачарэплены горан.

3. Продаж і заробатак.

Прадаваць пасуду возяць самі ганчары ці перакупцы. Рынкам збыту служаць ваколічныя вёскі, а таксама бліжэйшыя месцы і мястэчкі: Ворша, Дуброўна, Багушэва, Смальяны, Ляды, Лёзна, Любавічы, Высачыны, Рудня, Дабрамысль.

Спосабы збыту бываюць дваякія: 1. пасуда, асабліва гаршкі, мяняецца на жыта; 2. прадаюць у розьніцу ці цэлым возам за грошы. Паліваную пасуду прадаюць сотнямі, калі продаж ідзе агулам, а горную пасуду—печами. Памена на жыта гаршкоў робіцца наступным чынам: за два гаршкі ганчар атрымоўвае столькі жыта, колькі яго ўвойдзе ў адзін з іх. Больш дробныя гаршкі мяняюць па тры за адзін гаршок жыта.

Рабочага часу на выраб печы чорнай пасуды (150 гаршкоў) траціцца 5 дзён, лічачы 10—12-гадзінныя рабочы дзень, а на выраб гарна палівы (300 штук) 10-11 дзён. Выдаткі па вырабе печы гаршкоў складаюцца з наступнага:

2 фунты мукі на абару	—р. 8 к.
1 воз гліны	—р. 50 к.
1 воз дроў	—р. 60 к.

У с я г о. 1 р. 18 к.

Прадажная цана печы гаршкоў 10—12 руб., а паштучная ад 5 да 20 кап. за штуку.

У першым выпадку застаецца на долю працаўніка 9-10 руб., а ў другім 15-16 руб.

За месяц можна зрабіць 5-6 печак, што дасць 50-60 руб. месячнага зароботку.

Выраб палівы даражэйшы, і выдаткі на горні складаюць большую суму:

15 фунтаў волава па 45 к. фунт	6 р. 75 к.
1 воз гліны	1 р. —
1 воз дроў	1 р. —
2 фунты жытняй мукі	— 8 к.
Усяго	8 р. 83 к.

Сотня палівы рознай велічыні пры продажы самім работнікам каштуе 11—13 руб., а перакупцы дае 9-10 руб. Значыць горні дае працаўніку круглым лікам 30 руб. чыстага прыбытку. У месяц пры інтэнсыўнай працы можна зрабіць 3-4 горны, што дасць у сярэднім 80 рублёў.

Гэтыя лічбы даюць уяўленьне аб выгодах гэтага рамяства, асабліва для паліўнікаў. Апрача гэтага трэба сказаць, што зваротны капітал паліўнікаў расьце хутчэй, чым ганчароў, бо попыт на паліву больш значны, чым на гаршкі.

Умовы жыцця і працы ганчароў.

Умовы працы і быт удалася дасьледваць толькі ў агульных рысах.

Усяго занятых у вытворчасьці налічваецца, паводле вестак 1926 г., 41 чалавек. Самастойных гаспадароў у гэтым ліку 38, а вучняў—3. У лік вучняў не ўваходзяць дзеці саміх ганчароў, а толькі спэцыяльна змоўленыя асобы. Малы лік вучняў тлумачыцца тым, што ганчары ня любяць перадаваць сваё рамяство чужым.

Паводле сваёй працы ўсе ганчары падзяляюцца на ўласна ганчароў, якія вырабляюць чорную пасуду, і паліўнікаў. Але апошнія займаюцца таксама і вырабам гаршкоў, г. зн. чорнай пасуды. Уласна ганчары складаюць меншую частку. Да іх належаць тыя жыхары паселішча, якія маюць здавальняючую колькасьць зямлі і ганчарствам займаюцца падсобна. Такіх усяго 6 чалавек. Сем'і ганчароў параскіданы па розных частках мястэчка, толькі невялікая група—патомкі „кантаністаў“ жыве асобна за рэчкай Лучосай, у Зарэччы або салдацкай слабадзе. Паводле апавяданьняў старых, іх продкі таксама займаліся ганчарствам.

Ня гледзячы на здавальняючыя заробаткі, жывуць ганчары не багата, а некаторыя зусім бедна. Праўда, паміж імі ёсьць некаторыя досыць заможныя, аб якіх зайдросныя жыхары паселішча, не ганчары, кпліва кажуць, што яны не галавой разжыліся, а нагамі.

Беднасьць некаторых ганчароў тлумачыцца, галоўным чынам, адсутнасьцю шырокага збыту прадукцыі, конкурэнцый, якая прымушае зьніжаць цэны і значнымі па колькасьці сем'ямі. Важнай прычынай беднасьці некаторых ганчароў служыць п'янства. У рэволюцыйныя часы становішча ганчароў крыху палепшылася, дзякуючы няхвату пасуды фабрычнага вырабу і, значыць, павялічэньню збыту.

Хаты ганчароў у большасьці з надворнага боку нічым не вызначаюцца ад хат іншых жыхароў. Унутры яны маюць ганчарную печ, якая служыць замест кухоннай, калі не занята гаршкімі. Паліўнікі маюць горні ў асобным будынку. Выраб на кругу адбываецца ў большасьці выпадкаў у хаце, дзе жыве ўся сям'я, але ёсьць шмат ганчароў, што маюць для гэтага ўжо асобныя майстэрні.

У працы ганчара прымае ўдзел уся сям'я : жонка, дзеці, якія ме- сяць гліну, кладуць пасуду ў горн, на воз і нават возяць пасуду на кірмашы. Гаспадар выконвае самыя галоўныя працы—выраб пасуды на кругу, абсейваньне, аборваньне і апальваньне. Праца пачынаецца з са- мага раньня: летам з усходам сонца, а зімой гадзіне а 6 і канчаецца позна вечарам. Працоўны дзень цягнецца каля 10-12 гадзін. Апрача гэтага, апальваньне адбываецца па начох. Гэтая праца асабліва цяжкая, бо прыходзіцца ўвесь час стаяць каля горна ці печы і сачыць, каб па- суда не перапалілася ці агонь ня зьменшыўся. Вядома, цесната, павет- ра, насычанае вільгацьцю гліны, вялікі працоўны дзень шкодна ўплы- ваюць на здароўе ганчара. К таму перапальваньне сьвінца, якое ро- біцца часта ў хаце, і ўжываньне яго ў працы атручваюць арганізм, у выніку чаго крышацца зубы, размякчаюцца косьці, апошняе асабліва прыкметна на дзецях.

Асаблівай сьмяротнасьці сярод ганчароў ня прыкметна.

Культурны стан ганчароў нічым асаблівым не вызначаецца ад ін- шага насельніцтва паселішча. Ёсць, праўда, некаторая скрытнасьць, нежаданьне гаварыць аб сваім рамястве, што тлумачыцца страхам маг- чымай конкурэнцыі.

Песень, зьвязаных з рамяством, не давялося пачуць. Толькі ў час продажы ганчар, прывозячы свой тавар у вёску, выкрывае завучаную слоўную формулу: „Бабы, дзеўкі, маладушкі! купляйце гаршкі, латушкі! гаршчок—пятачок, латушка—тры капейкі!“

В ы в а д ы.

Як відаць з прыведзеных даных, ганчар мае досыць значныя вы- гады ад свайго рамяства. Але гэта бывала не заўсёды: да рэвалюцыі фабрычныя вырабы зусім зьбівалі цэны на ганчарскі тавар, і многім ганчаром прыйшло спыніць сваю працу і заняцца іншымі промысламі ці выехаць на працу па сваёй спэцыяльнасьці ў больш глухіх куткі. У будучыне прадбачыцца тое самае. Затым, багаты збыт прадукцыі адбываецца, галоўным чынам, на кірмашох, а ў звычайныя дні ён значна змяншаецца, і гандляр-перакупца ўваходзіць у сваю ролю, ролю прысваіцеля чужой працы.

Не зважаючы на гэта, ганчары ня імкнуцца да паляпшэньня тэх- нікі свайго рамяства і калектывізацыі сваёй працы. Асабліва важна было-б апошняе, бо тады магчымы шырокі падзел працы і зьніжэньне конку- рэнцыі. Запасы гліны, блізасьць лесу і, значыць, таннасьць дроў спры- яюць разьвіццю тут гэтага рамяства ў больш шырокіх разьмерах, а калектывізацыя асобных рамеснікаў значна палепшыла-б якасьць про- дукцыі і яе збыт. У сучасны момант ганчароў ня прымаюць у аб'яд- наньне саматужнікаў, бо з іх амаль ня кожны мае кавалак зямлі.

Улічваючы значную колькасьць ганчароў у паселішчы, можна бы- ло-б згуртаваць іх у асобнае таварыства і, даўшы яму крэдыт, дапамаг- чы рацыяналізацыі вытворчасці.

Гэтыя меры тым больш патрэбны, бо мы ня маем у БССР па- судных фабрык, а палепшанае ганчарства змагло-б даць танную пасуду для шырокага ўжываньня.

Заўвагі да артыкулу т. Сяргеенка.

У парэволюцыйны час вывучэнне паасобных промыслаў сустракаецца рэдка. У зьвязку з гэтым артыкул т. Сяргеенка „Ганчарства ў паселішчы Бабынавічы“ заслугоўвае таго, каб на яго была звернута ўвага. Артыкул зьяўляецца першай працай унапрамку вывучэння хатніх рамёстваў у БССР; дзякуючы гэтаму, у ім, як і ўва ўсякай першай працы, побач з дадатнымі бакамі, ёсць і шэраг адмоўных. На апошніх я і маю намер спыніцца. Адзначэнне тых ці іншых недахопаў робіцца выключна з тэй мэтай, каб як сам аўтар, так і іншыя дасьледчыкі, а разам з тым і, наогул, усе, у каго будзе жаданьне заняцца падобнай працай, маглі-б скарыстаць зробленыя заўвагі ў далейшай сваёй працы.

Перш за ўсё неабходна зазначыць, што артыкул не ахапляе ўсіх момантаў ганчарства:—не адзначана географічнае палажэнне паселішча Бабынавічы; няма аналізаў і, наогул, характарыстыкі глін; не апісана дастаўка матар’ялаў і інш. На жаль, аўтар артыкулу незнаёмы з праграмай па вывучэнні промыслаў, якая апублікавана ў працах другога ўсебеларускага ўезду за 1927 г.; у адваротным выпадку яго праца была-б значна паўнейшай. Далей у артыкуле ня звернута належнай увагі на эканоміку ганчарства, між тым як гэты момант зьяўляецца адным з галоўных. Воз гліны адзін раз ацэньваецца ў 1 р., а другі ў 50 к.; воз дроў—адзін раз у 1 р., а другі ў 60 к. На аплату аднолькавых выдаткаў выводзяцца розныя сумы, і аўтар ніякіх тлумачэнняў наконт гэтага не дае. Зусім ня ўзяты ў разрахунак амортизацыйныя выдаткі, у той час як для ганчароў гэтыя выдаткі досыць значныя. У даным выпадку маецца на ўвазе, галоўным чынам хаты ганчароў, якія, дзякуючы пастаяннай вільгаці служаць толькі каля 10—15 гадоў. Пры розных падліках нават самых дробных сум прапушчаць ня можна. Аўтар-жа прапусціў, пры падліках выдаткаў на горні паліванае пасуды выдаткі на дастаўку прысады (дробны пясок) і на набыццё зундзы (шлакі з кузні) альбо перапаленай медзі. У артыкуле зазначна, што ганчары маюць надзелы зямлі і нічога ня сказана пра сезоннасьць працы, апошняя, бязумоўна, пры вывучэнні эканомікі мае досыць важнае значэнне. Нічога ня сказана пра аплату рабочае сілы. Таксама ня прынята пад увагу праца сямей ганчароў. Ня вылічаны кошт рабочае сілы, а разам з тым і сабекаштоўнасьць прадукцыі ганчароў. Слаба вызначана роля перакупшчыка. У зьвязку з вышэйадзначаным, частка вывадаў, зробленых аўтарам, зьяўляецца ня зусім грунтоўна абаснаванымі. лепш аўтару ўдалася апісаньне тэхнікі ганчарства, хця і ў гэтай частцы назіраецца зьмешваньне паняццяў, як гэта робяць і самі ганчары. Паліваная пасуда і той састаў, які ўжываецца для паліваньня, завуцца аднолькава „паліва“.

Ня глядзячы на зробленыя заўвагі, усё-ж такі прыходзіцца зазначыць, што артыкул, бязумоўна, мае каштоўнасьць.

Пры адзеле Прыроды і Гаспадаркі Інстытуту Беларускае Культуры існуе камісія па вывучэнні хатніх рамёстваў. Просьба ўсіх таварышоў, хто мае намер заняцца дасьледчай працай, карыстацца выдайнай праграмай, звярочвацца да камісіі, і апошняя ніколі не адмовіцца даць тыя ці іншыя ўказаньні па дасьледваньні хатніх рамёстваў.

Нав. Сакратар камісіі *Рак Р.*

Програмы, анкеты, інструкцыі.

Аб падліку працы школьна-краязнаўчых гурткоў.

Програмы савецкай працоўнай школы будуюцца на краязнаўчым матар'яле. З гэтае прычыны ў жыцці школы значнае месца пачынае займаць так званае школьнае краязнаўства. Пры школах рознага тыпу засноўваюцца краязнаўчыя гурткі, мэта якіх абудзіць у вучня зацікаўленасць да вывучэння мясцовага краю, выхаваць яго, як юнага даследчыка. Дзейнасць школьна-краязнаўчых гурткоў часта вельмі рознастайная і багатая вынікамі. Гурткі збіраюць краязнаўчыя матар'ялы, якія часам маюць значную навуковую вартасць, наладжваюць краязнаўчыя вечары, інсцэніроўкі, ставяць даклады на тэмы з мясцовага жыцця і г. д. Усё гэта надзвычайна ажыўляе школьнае жыццё і разам з тым робіць моцны ўплыў на агульна-грамадзкае культурнае жыццё.

Каб даць належнае мэтодычнае кіраўніцтва школьным краязнаўчым гурткам, пры ЦБК заснавана Школьна-Краязнаўчая Камісія. У гэтым годзе камісія ставіць мэтай—арганізацыйна аформіць ужо існуючыя пры школах краязнаўчыя гурткі, шчыльна звязацца з апошнімі і дапамагчы заснаваньню новых школьна-краязнаўчых гурткоў.

Каб выканаць гэта заданьне, неабходна правесці падлік працы школьна-краязнаўчых гурткоў. З гэтай мэтай і складзена анкета, якая ніжэй змяшчаецца. Пажадана, каб кіраўнікі школьна-краязнаўчых гурткоў пераслалі запоўненую анкету Школьна-Краязнаўчай Камісіі пры ЦБК (Менск. Рэвалюцыйная, 21).

Калі пры школе няма краязнаўчага гуртка, дык неабходна ў інтэрэсах самой школы заснаваць яго, дзеля чаго можна звязацца з раённым т-вам краязнаўства, якое дасць неабходныя інструкцыі, літаратуру і статут для гуртка („Наш край“, № 2, люты 1927 г.).

У мэтах зацікаўленасці вучняў вывучэннем свайго краю неабходна таксама выпісаць для школы часопіс „Наш Край“, у якім можна знайсці ўсё неабходны кіраўніча-інструкцыйны матар'ял.

АНКЕТА.

1. Назва школы і адрас . . . . .
2. Лік сяброў гуртка на 1/1 28 . . . . .
3. Разьмеркаваньне сяброў гуртка па групам . . . . .
4. Кіраўнікі гуртка . . . . .
5. Ці ёсьць сэкцыі ў гуртку . . . . .
6. Дзейнасьць гуртка . . . . .
- . . . . .
- . . . . .
- . . . . .
7. Якія былі экскурсіі . . . . .
8. Апрацоўка краязнаўчых матар'ялаў (калекцыяваньне, сыстэматызацыя, літаратурная апрацоўка) . . . . .
- . . . . .
- . . . . .
9. Якія даклады чыталіся ў гуртку . . . . .
- . . . . .
- . . . . .
10. Ці выдае гурток краязнаўчы часопіс ці газэту . . . . .
11. Сувязь гуртка з раённым т-вам краязнаўства . . . . .
12. Які намечан плян працы гуртка . . . . .
13. Ці прыняты статут гуртка . . . . .
14. Агульныя заўвагі аб працы гуртка . . . . .

Анкету запоўніў (падпіс).

Апытальнік для азнаямленьня з бібліаграфічнай працай на мясцох.

У мэтах найбольш поўнага выяўленьня мясцовай бібліаграфічнай працы ЦБК просіць краязнаўчыя арганізацыі даць самыя падрабязныя адказы на ніжэйпаданыя пытаньні. Калі ёсьць весткі ня ўлічаныя ў апошніх—просьба даць іх дадаткова. Калі праца вядзецца часткова—неабходна мець адказы хоць на некаторыя пытаньні. Адказы просьба прыслаць у ЦБК (Менск, Рэволюцыйная, 21) не пазьней 1 лютага 1928 году.

1. Назва і адрас арганізацыі ці ўстановы або асобы, якая вядзе бібліаграфічную працу па краязнаўству.
2. Якую тэрыторыю абхоплівае гэтая праца.
3. Апісваецца літаратура ўся наогул па мясцовым краі, ці толькі па пэўных пытаньнях адносна яго; па якіх.
4. Якая па характары краязнаўчая літаратура апісваецца: кнігі, часопісы, газэты, карты, лістоўкі і да т. п.
5. Ці апісваецца літаратура толькі на беларускай мове, ці і на іншых: рускай, польскай і г. д. На якой мове робіцца апісаньне—беларускай, рускай і г. д.

6. За які час апісваецца літаратура. Ці не вядзецца асобна апісаньне літаратуры за рэволюцыйныя гады, а таксама тэй, якая зараз выходзіць.

7. Укладаецца картатэка ці сьпіс выданьняў. Ці няма ў мясцовых бібліятэках спэцыяльных краязнаўчых аддзелаў і як яны папаўняюцца (ці не атрымліваецца ад друкарні абавязковы экзэмпляр усіх мясцовых выданьняў).

8. Скарыстоўваюцца для працы мясцовыя кнігасховы, ці побач з імі вядзецца праца і ў цэнтры (акруговым горадзе, Менску). Ці скарыстоўваюцца паказчыкі літаратуры і якія ўласна.

9. Ці скарыстоўваецца бібліяграфічны аддзел „Нашага Краю“ і летапіс беларускага друку. Ці задаваляе іх пастаноўка, запатрабаваньні Вашай працы і ў чым іх галоўныя хібы па Вашым досьледу.

10. Калі ўкладаецца картатэка, дык колькі ёсьць ужо картак. Па магчымасьці пакажэце лік іх па аддзелах.

11. Дадайце да гэтага ўзоры Ваших картак для кніг, зборнікаў прац, часопісаў, артыкулаў, карт, лістовак і інш.

12. Ці карыстаецеся Вы падручнікам Здабнова, Шамурына і інш. або сваёй інструкцыяй. Калі магчыма, дадайце яе.

13. Ці даюцца анатацыі (характар выданьня, яго ацэнка, зьмест, рэфэраты і г. д.). Ці паказваюцца надрукаваныя на гэту працу рэцэнзіі.

14. Па якой сыстэме клясыфікуецца Ваш бібліяграфічны матар'ял, калі не па дзесятковай, дык пералічэце асноўныя рубрыкі Вашай клясыфікацыі.

15. Хто пэрсональна вядзе працу, хто кіруе ёю і спэцыяльнасьці працуючых.

16. Калі пачаліся працы і ці адбываюцца яны рэгулярна або эпізодычна.

17. На якія сродкі адбываецца праца, ці аплачваецца яна і па якой цане.

18. Ці вядзецца праца падліку і апісаньня мясцовых выданьняў, у якім абхваце і за які тэрмін. Ці маеце Вы для гэтага абавязковы экзэмпляр усіх мясцовых выданьняў, ці ведзяце працу іншым шляхам.

19. Ці вядуцца бібліяграфічныя працы. Калі вядуцца, дык які крытэры існуе для вызначэньня мясцовага дзеяча. Колькі такіх асоб Вамі зарэгістравана па мясцовым краі.

20. Ці былі да пачатку Вашай працы апублікаваныя матар'ялы па бібліяграфіі Вашага краю. Да якога часу яны належаць і наколькі поўна абхопліваюць мясцовую літаратуру. Якая іх вартасьць у сэнсе тэхнікі апісаньня. Пералік іх. Ці друкаваліся вінікі Вашай працы. Пералік іх.

21. Ці ёсьць у Вас скончаныя і ненадрукаваныя паказчыкі літаратуры па мясцовым краі. Ёх велічыня і колькі прац апісана. Колькі друкарскіх аркушаў (40.000 знакаў) яны займаюць і як Вы спадзяецеся іх выдаць.

22. Ці вядзецца праца па рэцэнзаваньні мясцовых выданьняў і аб мясцовым краі. Кім пішуцца рэцэнзіі і дзе яны друкуюцца.

23. У якім стасунку пажадана Вам дапамога ў Вашай працы з боку ЦБК.

24. Якія тэарэтычныя пытаньні бібліаграфічнай працы лічыце неабходным для асьвятленьня ў „Нашым Краі“.

25. Ці не вядомы Вам яшчэ якія-небудзь арганізацыі і асобы, якія вядуць бібліаграфічную працу ў межах Вашага краю. Паведамце іх адрасы.

Н. М.

Тэрмінолёгічная работа ў Інбелкульце і зьбіраньне народных тэрмінаў.

Тэрмінолёгічная работа мае надзвычайна важнае значэньне для справы культурнага будаўніцтва кожнага народу.

У 1927-28 г. Інстытут Н. М. мае апрацаваць і выдаць наступныя тэрмінолёгіі: 1) мэханічную, 2) выяўленчых мастацтваў, 3) астрономічную, 4) фізычную, 5) пэдагогічных ведаў, а потым пераглядзець і дапоўніць: 1) літаратуразнаўчую, 2) лёгіка-псыхолёгічную і 3) геолёгічную (з крышталёграфіяй, пэтраграфіяй і мінералёгіяй) і сабраць матар'ял для тэрмінолёгіі: 1) вэтэрынарае і 2) хэмічнае (орган. х.).

Даць дакладную тэрмінолёгію для тае ці іншае навукі, якая-б у поўнай меры адпавядала навуковасьці і здавальняла-б пэдагогічную і штодзённую практыку,—справа нялёгкая, і Інстытут Навуковае Мовы лічыць, што ўдасканаліць сваю работу зможа ён толькі ў тым выпадку, калі на помач яму прыдзе актыўная работа ўсіх зацікаўленых асоб і ўстаноў. Вось чаму Інстытут Н. М. зварачаецца да іх з просьбаю дапамагчы яму ў цяжкай справе распрацаваньня беларускае навуковае і тэхнічнае тэрмінолёгіі.

Спадзяючыся знайсці вялікае слоўнае багацьце ў жывой народнай гутарцы, Інстытут Н. М. думае ў першую чаргу мець падтрыманьне ў сваёй рабоце ў мясцовых краязнаўчых арганізацыях і таварыствах. Краязнаўчыя таварыствы і гурткі і іншыя навукова-дасьледчыя і навучальна-асьветныя ўстановы і арганізацыі на мясцох могуць дапамагчы тэрмінолёгічнай справе, зьбіраючы народную тэрмінолёгію—назовы ў розных сфэрах народнага жыцьця і ў розных галінах людзкае працы.

Кожны, хто больш-менш цікавіцца прыродаю і яе зьявамі, можа знайсці некаторыя астрономічныя і мэтаролёгічныя назвы ў народнай мове:

1) *астрономія*: назвы нябесных сьвяціл і зьяў, назвы зорак, сузор'яў, назвы камэт, зьнічак, зацьменьні сонца, месяца і г. д.

2) *мэтаролёгія*: назвы розных зьяў у паветры, назвы станаў паветра, назвы азначэньняў цяпла і холаду, добрага і нядобрага надвор'я, сухасьці і вільгаці; назвы хмар, дажджоў, сьнягоў і г. д.

Тыя людзі, што заняты рамёствамі або працуюць на фабрыках, цагельнях, броварах, гутах, папернях могуць даць нямала назваў-тэрмінаў фізычных і хэмічных.

3) *фізыка*: розныя фізычныя процэсы ў прыродзе і прамысловасьці—награваньне, астуджваньне, ціск, павялічэньне і памяншэньне аб'ёмаў прадметаў у залежнасьці ад гарачыні і холаду; тапленьне, літваньне, гартаваньне, адпусканьне і г. д. Гэтыя тэрміны могуць даць,

напрыклад, кавалі, катляры. Аб ціску вады, роўнавазе вадкасьцяў і г. д., а таксама назвы ў галіне мэханікі аб колах, шасьцярнёх, аб спосабах перадачы сілы—дадуць многа матар'ялу млынары.

4) *хэмія*: назвы хэмічных процэсаў (гницьцё, розныя дармэнтацыі і пад.) добра ведаюць рабочыя на папернях, броварах, піваварнях і г. д.

5) *геолёгія*: назвы формаў зямное паверхні і процэсаў, якія адбываюцца ў сувязі з яе зьменамі (шчыліны, апаўзаньні зямное паверхні) розныя тэрміны для гор, узгоркаў, далін, лагчын, яроў; назвы наземных (рэчка, багна, возера) і падземных вод (крыніцы, ручаі); назвы берагоў, астравоў, заток і інш.; назвы розных зямных парод і пластоў, іх формы і пабудовы.

Рабочыя на торфараспрацоўках і проста на зямляных работах ведаюць многа геолёгічных назваў. Муляром, рабочым на цагельнях вядомы мінералёгічныя назвы.

6) *мінэралёгія і пэтраграфія*: назвы мінералаў і мэталаў, розных руд і тых капалень, адкуль іх здабываюць; назвы розных акамянэласьцяў.

Селянін цікавіцца ўсім у прыродзе і пасвойму ведае:

7) *глебазнаўства*: розныя глебы, чорназем, перагнойныя глебы, гліну, пясок, суглінак і г. д. і мэліарацыйную тэхніку: асушку, абвадненьне зямлі.

8) *ботаніка*: назвы розных расьлін (дрэвы, травы, веткі ягады, грыбы) назвы часьцін расьліны (ліст, карань, насеньне, кара і г. д.); назвы зьяў з жыцьця расьлін (красаваньне, выплываньне і г. д.).

9) *земляробская тэхніка*: назвы земляробскіх работ, прылад і машын, назвы спосабаў вырабу зямлі і сыстэм земляробства.

10) *зоолёгія*: назвы розных жывёл (зьявы, хатнія жывёлы, птушкі, рыбы, гады, казьяўкі і інш.). Назвы часьцін цела жывёл (морда, сківіца, вантробы, хвост, кіпці і г. д.).

11) *вэтэрынарыяй* займаюцца і народныя лекары—канавалы, якія ведаюць назвы розных жывёльных хвароб і народныя назвы лекаў.

12) *мэдыцынаю*—займаюцца на свой лад шаптуны, якія ведаюць ня толькі сродкі псыхічнага ўплыву на хворага (замовы) але і народныя лекі і назвы пошасьцяў і іншых людзкіх хвароб. Ём вядомы і народныя назвы часьцін чалавечага цела і нормальных і ненормальных процэсаў у гэтым арганізьме. Такім парадкам, знаёмства з шаптунамі можа дапамагчы ў запісваньні народных тэрмінаў з галіны анатоміі, фізыолёгіі, патолёгіі і формакагнозіі.

З зоолёгіяй знаходзяцца ў сувязі:

13) *паляўніцтва і рыбалоўства*—яны таксама, як і папярэднія галіны працы, маюць і сваю высака разьвітую тэхніку, маюць прылады (пастка, таптуха, венцер, вуда, розныя гатункі стрэльбаў і г. п.), маюць свае мэты (напрыклад, мэты паляўніцтва: аблава, засада і г. п.).

Лясынікі, лясныя старажы ня толькі ведаюць зьявы прыроды, але ім вядома таксама і

14) *лясная гаспадарка*, а шмат якім людзям цікава

15) *гадоўля жывёлы* (малачарства, сьвінарства, пчаларства).

Народныя назвы ў галіне тэхнікі.

1) *Будаўніцтва*. Назвы хаты і іншых відаў будоўлі (стадола, во-сець, сьвіран і г. д.); назвы складаных часьцін будоўлі (страха, шчыт, балька і г. д.); асабліва добра гэта ведаюць цесьляры (плотнікі).

2) *Сталярства*. Назвы хатніх прылад, назвы мэблі ды прылад для ежы, адпачынку, мыцьця і г. п.

3) *Ганчарства і драўляныя вырабы* такоў і бандароў, а таксама *гутніцтва*.

4) *Малярства і разьбярства* (прылады і спосабы працы, а таксама і асаблівасьці вырабаў).

5) *Шавецтва, кравецтва*. Назвы адзежы і абутку, матар'ялаў самаробных і купленых, прылады і спосабы працы.

6) *Гарбарства і ткацтва*. Прылады, спосабы працы, гатункі вырабаў.

7) *Кулінарыя*. Назвы розных напояў і страў і спосабаў іх прыгатаваньня.

8) *Млынарства*—назвы розных гатункаў produkтаў і спосабаў іх вырабу.

9) *Алейніцтва*—алеі пажыўныя і тэхнічныя і спосабы іх вырабу.

10) *Тэхніка апалу і асьвятленьня*. Назвы гатункаў матар'ялаў і спосабы іх ужываньня.

11) *Тэхніка камунікацыі*. Назвы шляхоў зносін—вадзяныя і сухапутныя. Назвы спосабаў і прылад плаваньня, язды і г. п.

12) *Тэхніка гандлёвае справы*. Назвы, што ўжываюцца пры абмене і гандлі. Месцы гандлю (кірмаш, рынак, крама); назвы вандроўных гандляроў; віды гандлярства. Адзінкі мер—старых і новых. Назвы монэт і грашовых адзінак, крэдыту і забясьпекі. Прыналежнасьці памеру.

13) *Канцалярска-праўная тэхніка*. Назвы, звязаныя з пісарскімі судовымі і г. п. функцыямі. Звычайнае права.

14) *Адміністрацыйная тэхніка старога і новага часу*. Тэрмінолёгія праўных суадносін паміж органамі ўлады і насельніцтвам і паасобнымі клясамі. Ваенныя веды ў народзе.

15) *Пэдагогічна-дыдактычная тэхніка*. Тэрмінолёгія, пераважна вядомая *дзяком і дарэктаром*, што вучылі дзяцей у старыя часы.

Гэтым не абмяжоўваюцца магчымыя тэрмінолёгічныя слоўнікі, але тут дадзены толькі некаторыя для прыкладу.

Запісы назваў-тэрмінаў могуць давацца ў альфабэтным парадку асобнымі сшыткамі і на картках, як гэта робіцца з слоўным матар'ялам для слоўніка жывое мовы. Да кожнае назвы трэба дадаць, калі гэта можна, сказ-прыклад, што можа паясьніць значэньне данага слова-назвы. Але можна абмежавацца расійскім або польскім перакладам ці беларускім тлумачэньнем або нават рысункам, калі справа ідзе аб тэй ці іншай прыладзе ці прыналежнасьці. Рысункі і наогул вельмі пажаданы.

Пры запісах найлепш трымацца мясцовага вымаўленьня і запісаць слова так, як яно вымаўляецца тым, хто гаворыць, каб, пераводзячы на літаратурны правапіс, не папсаваць часам кораня слова і яго значэньня. Можна пісаць і лацінкаю, калі хто лепш знаёмы з ёю, як з кірыліцаю.

Кожны, каго абходзіць справа культурнага будаўніцтва ў нашай краіне, будзе працаваць, збіраючы словы-назвы (тэрміны) і запісваць іх дзеля ідэявага здавальнення, так уласцівага кожнаму культурнаму работніку, кожнаму дзеячу. Але, каб выдзеліць найлепшых працаўнікоў, Інстытут Навуковае Мовы паставіў прэміяваць лепшыя слоўнікі і запісы народных назоваў грашоваю нагородаю.

На ўсе запытанні ў Інстытут Н. Мовы будуць даны безадкладныя адказы і парады.

Перапіска на імя Інстытуту Беларускае Культуры паштовай аплата не падлягае.

Перапіску і запісы слоў пасылаць: Менск, Рэволюц., 21. Інбелкульт, Інстытут Навуковае Мовы.

Дарэктар Інстытуту Н. М. Я. Лёсік.

Сакратар Л. Цвяткоў.

Х Р О Н І К А.

Дзейнасьць ЦБК.

Пасяджэньне 28/х-27 г.

Заслуханы даклад польскага інструктара ЦБК аб яго чыннасьці і перспектывах працы сярод польскай насельнасьці БССР. Заслухан пратакол пасяджэньня камісіі па выстаўцы нацменшасьцяў ад 17/х-27 г. і вылучан ад ЦБК прадстаўнік у гэтую камісію. Разгледжана пытаньне аб акруговых краязнаўчых канфэрэнцыях і пашырэньні падпіскі на „Наш Край“.

Пасяджэньне 4/хі.

Заслухан даклад старшыні Менскага Акруговага Т-ва Краязнаўства аб скліканьні Менскай Агульнагарадзкой лучнёўскай канфэрэнцыі па краязнаўству. Зацьверджан каляндарны плян паседжаньняў прэзыдыуму ЦБК.

Пасяджэньне 9/хі.

Разгледжан і зацьверджан у канчатковай апрацоўцы пратакол статуту ЦБК. Ухвалена рэзолюцыя па дакладу т. Марука аб працы Т-ва Краязнаўства пры Беларускам Дзяржаўным Унівэрсытэце. У рэзолюцыі ЦБК рэкамендуецца Т-ву пераважную ўвагу зьвярнуць на мэтодычную падрыхтоўку сяброў Т-ва, на неабходнасьць дасьледваньня ў Менску сіламі Т-ва і на карыснасьць наладжваньня студэнцкімі сіламі краязнаўчых экспэдыцый. Вылучан са складу ЦБК прадстаўнік у Этнографічную Камісію ІБК.

Пасяджэньне 10/хі.

Зацьверджан арыентацыйны плян працы раённага т-ва краязнаўства. Заслухана інфармацыя Старшыні Школьна-Краязнаўчае камісіі ЦБК т. Аляксандрава аб працы азначанай камісіі за мінулы год. Зацьверджаны плян працы Студэнцкае камісіі ЦБК. Разгледжана пытаньне аб арганізацыі падпіскі на „Наш Край“. Ухвалена пастанова даць акруговым

т-вам 25% падпісной сумы за зьбіраньне падпіскі; кожнаму паасобнаму зьбіральніку падпіскі, які сабраў 10 гадавых падпішчыкаў, на працягу году высылаць бясплатна 1 экз. час. „Наш Край“, дадзена права крэдыту для гадавых падпішчыкаў; прасіць Навукова-Мэтодологічны Камітэт НКА ўхваліць „Наш Край“ для карыстаньня ў школах, клябах і хатах-чытальнях.

Пасяджэньне 17/хі.

Заслуханы пратаколы Мазырскага і Віцебскага Акруговых Т-ваў Краязнаўства. Разгледжана пытаньне аб увядзеньні курсу краязнаўства ў тэхнікумах і вышэйшых школах БССР (даклад т. Касьяровіча). Даручана камісіі ў складзе тт. Жураўскага, Касьяровіча і Аляксандрава вызначыць мінімум ведаў па краязнаўству для канчаючых тэхнікумы і вузы, узгадніць гэта пытаньне з Навукова-Мэтодологічным Камітэтам і ўнесці ў Камітэт пратакол праграмы курсу краязнаўства для розных тыпаў тэхнікумаў і вузаў. Разгледжана пытаньне аб арганізацыі ўсебеларускай выстаўкі краязнаўчых fotografій і зарысавак. Вызначаны тэрмін, у які павінна адбыцца выстаўка—15/iv—15/v 1928 г. Абраны камісія па арганізацыі выстаўкі ў складзе: Касьяровіча, Ластоўскага, Палееса, Шашалевіча і прадстаўніка Белдзяржкіно. Прынята пастанова аб камандыраваньні інструктараў ЦБК т. Шашалевіча і т. Жураўскага ў Аршанскую і Магілёўскую акругі. Прынята пастанова аб камандыраваньні на Ўсерасійскую канфэрэнцыю па краязнаўству т. Казака. Заслуханы даклад т. Касьяровіча аб краязнаўстве ў Эстоніі, Латвіі, Літве. Вылучаны прадстаўнікі ЦБК у рады аддзелаў, аддзелу Прыроды ІБК—т. Казак і т. Касьяровіч.

Пасяджэньне 24/хі.

Заслуханы пратаколы Менскага і Мазырскага Акруговых Т-ваў краязнаўства. Разгледжана праграма часопісу „Наш Край“ на 1928 год. Зацьверджаны тэмы, на якія пажадана зьмясьціць артыкулы ў „Нашым Край“.

Пасяджэньне 8/хл.

Разгледжана пытаньне аб укладаньні краязнаўчай бібліяграфіі. Вылучаны ў гэтых мэтах прадстаўнік ад ЦБК у бібліяграфічную камісію ІБК. Прызнана неабходным зьмяшчаць краязнаўчую бібліяграфію ў „Нашым Краі“, пачынаючы з № 1 за 1928 г. Заслуханы справаздачныя даклады інструктараў ЦБК т. Шашалевіча і Жураўскага аб іх камандыроўцы ў Аршанскую і Магілёўскую Акругі. Для ажыўленьня краязнаўчай працы на мясцовым прызнана неабходным: а) прасіць аднаведныя органы аб аслабавеньні ці разгрузцы краязнаўчага актыву ад іншай грамадзкай працы і 2) раіць пераводзіць працу на мэтоп канкрэтных індывідуальных заданьняў усім сябром краязнаўства; 3) практыкаваць пастаноўку на сходах т-ваў дакладаў па канкрэтных пытаньнях краязнаўства. Заслуханы протоколы Віцебскага і Гомельскага Акруговых т-ваў краязнаўства. Прынята пастанова аб камандыраваньні інструктара ЦБК т. Жураўскага ў Віцебскую акругу.

Абсьледваньне краязнаўчай працы на мясцох.

(Крычаўскае, Чэрыкаўскае, Прапойскае і Журавіцкае раённыя т-вы краязнаўства Магіл. акр.).

Краязнаўчая праца ў пералічаных раёнах за апошні час заняпала, а ў раёнах Чэрыкаўскім і Журавіцкім і зусім спынілася. У Чэрыкаве нават няма праўленьня т-ва, а ў Журавічах яно больш году ня зьбіралася. Весткі аб складзе сяброў т-ва маюцца толькі за мінулы год, сяброўскія ўзносы зьбіраюцца больш-менш акуратна, толькі ў Прапойскім т-ве, дзе сродкі т-ва ад ўзносаў даходзяць да 100 руб. У Крычаве ёсьць пачатак музэю, але экспанаты без апрацоўкі і пашпартоў, у іншых раёнах покуль што няма пэўных памяшканьняў для канцэнтрацыі музэйных рэчаў, якія ўсё-такі маюцца як у т-вах, так і ў гуртках. Ніякай сувязі раённых т-ваў з Акруговым з мінулага году няма. Адсутнасць сувязі, асабліва адмоўна адбіваецца на райт-вах б. Калініншчыны.

Аднак зацікаўленасьць краязнаўствам, імкненьне да гэтай працы не зьмяншаецца. З боку раённых партыйных і савецкіх арганізацый і ўстаноў выяўляецца прыхільнасьць да краязнаўчай справы, дзе яна хоць крыху варушыцца.

У Крычаўскім раёне ёсьць цікавыя спробы папулярызацыі краязнаўства сярод сялян. Былі два даклады аб краязнаўчай працы на вызных пасяджэньнях пленуму РВК у сельсаветах, прачытаны даклад на жаночай дэлегацкай канфэрэнцыі; даклад выклікаў вялікую зацікаўленасьць жанчын, якія вы-

неслі пастанову аб дапамозе ў зьбіраньні фольклёрнага матэрыялу і хатніх тканін. У выніку гэтай папулярызацыі сяляне прыносяць у т-ва розныя рэчы: грашовыя скарбы, каменныя прылады і інш. Краязнаўчая праца папулярызавалася і сярод комсамольцаў і піонэраў таксама ў форме дакладаў на краязнаўчыя тэмы.

Прапойскае т-ва сабрала звыш 3.000 картаслоў (дублікаты іх адсылаліся ў Магілёўскае Акруговае т-ва), да 300 песень, сабраны некаторыя матэрыялы па гісторыі 1905 г. на Прапойшчыне, складаецца хроніка рэвалюцыйнага дзесяцігодзьдзя (1917—1927 г.) і інш.

На пасяджэньнях праўленьняў т-ваў, на сходах сяброў яго і прадстаўнікоў розных мясцовых устаноў і настаўнікаў, скліканых у часе абсьледваньня паказаных т-ваў, абгавораны пытаньні чарговай працы і вызначаны першачарговыя заданьні ў вывучэньні сваіх раёнаў.

Магілёўскае Акруговае Т-ва Краязнаўства.

За апошні час Т-ва вядзе працу пераважна ў межах гораду, шляхам распрацоўкі паасобных пытаньняў і пастаноўкі дакладаў на агульных сходах. Ёсьць ухіль да кабінэтнага мэтоду працы. У неабходнасьці сувязі з раёнамі і кірунку на масавасьць працы ў часткі сяброў Праўленьня Акруговага Т-ва няма цывёрдага перакананьня. З сэкцый праца наладжана толькі ў культурна-гістарычнай, якая вучыць Кастрычнік на Магілёўшчыне, і ў прыродна-геаграфічнай, якая вядзе досьледы глебы Магілёўшчыны (узгоднена з агульна-рэспубліканскім маштабам) і зьбірае леваяны расьліны.

Улетку была наладжана ў Быхаўскі раён (в. Гаралзец) этнографічная экспэдыцыя, якая на працягу 7 дзён запісала да 80 мэлёдый народных песень і іх тэксты. Некаторыя мэлёды ўжо апрацаваны тт. Чуркіным і Сушыніскім. Вынікі экспэдыцыі—гармонізаваныя песьні дэманстраваліся разам з дакладам на агульным сходзе ўсіх сяброў Т-ва і студэнцкіх краязнаўчых гурткоў г. Магілёва. На гэтым-жа сходзе быў заслуханы даклад т. Ламакі аб зьменах у быцц сялян за 10 год рэвалюцыі.

Магілёўскае Адзяленьне Дзяржаўнага Музэю мае пэўны краязнаўчы ўхіл (гісторыя, архэалёгія, мастацтва, этнографічны аддзел) і ў далейшым разгортваецца ў гэты бок, наладжваючы аддзел мясцовай прамысловасьці і аддзел прыроды. Да дзесяцігодзьдзя Музэй адчыніў вельмі цікавы аддзел рэвалюцыйнага руху ізогул і асабліва на Магілёўшчыне.

Неабходна адзначыць умелую эспаноў-

ку і ўзорны парадак і чыстату, якая падтрымоўваецца ў памяшканні музея.

З прычыны адсутнасці сувязі Акруговага Т-ва з раённымі т-вамі няма ніякіх вестак аб Клімавіцкім Музеі: сродкаў на яго ўтрыманне не далі, дзякуючы чаму Акруговае Т-ва мае намер найбольш каштоўныя матар'ялы перавезці ў Магілёўскі Музей.

Т-ва ня выявіла ініцыятывы ў кіраванні студэнцкімі краязнаўчымі гурткамі г. Магілёва. Такія гурткі існуюць пры ўсіх тэхнікумах г. Магілёва і савецкай партыйнай школе.

Школьна-краязнаўчая праца добра вядзецца ў Бялыніцкай Школе Сялянскай Моладзі. Вестак аб школьнай краязнаўчай працы ў школах сямігодках Магілёўшчыны ў Акруговага Т-ва няма, але на мясцох у большасці выпадкаў такая праца вядзецца.

Плян працы Акруговага Т-ва на бягучы год намечаны ў агульных рысах на пасаджэнні праўлення 4 снежня. Галоўныя пункты пляну: ажыўленне працы сэкцый, правядзенне акруговай канферэнцыі і падрыхтоўка да другога зборніка „Магілёўшчына“.

Па дакладу Праўлення Т-ва АПА Акружкому 3/хі вынесены канкрэтныя паставы аб падтрыманні краязнаўчай працы на Магілёўшчыне.

У заключэнне трэба заўважыць, што на Магілёўшчыне, як у горадзе, так і на раёнах ёсць шырокія магчымасці для развіцця краязнаўчага руху: неабходна толькі Акружковаму Т-ву наладзіць арганізацыйную сувязь з краязнаўчымі аб'яднаннямі раёнаў і ахвіль іх сваім кіраўніцтвам.

Аршанская Акрруга.

Ляднянскае раённае т-ва.

Т-ва існуе ўжо 3 гады і арганізацыйна зусім аформілася. Сяброў Т-ва мала: 46 асоб. Па раёне ёсць 6 сельсавецкіх гурткоў. Т-ва зрабіла значную працу. Больш усяго сабра на фольклёрных матар'ялаў: больш 4.000 №№. Матар'ялы паступова апрацоўваюцца. Вельмі добра апрацавана і прыведзена ў сістэму каля 1.000 прыпевак, некалькі сотняў пагаворак, загадак і замоў. Усё гэта мае належную нашпартызаваную, паказаны варыянты, аналогіі, паралелі. Вельмі многа зроблена ў зборыні слоў жывой мовы: больш 3.000 слоў сабрана, з іх каля 1.000 слоў надзвычайна рэдкіх, якія, магчыма, яшчэ не зарэгістраваны ў беларускіх слоўніках. Наогул у збыранні і апрацоўцы фольклёру Т-ва мае вельмі здольных краязнаўцаў, якія добра знаёмы з метадамі навуковага збырання і сыстэматызацыі матар'ялаў.

Па вучэнні народнага мастацтва Т-ва многа зрабіла: каля 500 узораў народных

тканін і вышывак зьяўляюцца сырым матар'ялам, які чакае апрацоўкі па музейным прыцыпе.

Прамысловасць вивучалася мала. Сабрана некалькі экспонатаў па ганчарнай вытворчасці і зроблена 56 зарысавак Ляднянскай крашаніны. Зарысоўкі адасланы ў ІБК.

Прыродна-геаграфічнае вивучэнне Ляднянскага раёну вядзецца ў напрамку дакладнага вядзення мэтаролёгічных нагляданняў, збырання зоолёгічных калекцый і выпраўлення карт раёну. Складзена аднавярставая карта раёну, засьнялі плян м. Ляды.

У галіне вивучэння гісторыі і архэалёгіі раёну Т-ва знайшло шмат старых грошай, адасланых у Музей, два царкоўныя летапісы і рэвіскія сьпісы.

Т-ва не падзяляецца на сэкцыі, але вучот працы наладжаны. Т-ва карыстаецца аўтарытэтам сярод савецкіх органаў і грамадзкіх арганізацый. Так па просьбе РВК Т-ва складала 46 дыяграм для раённай с.-г. выстаўкі.

Значную дапамогу Т-ву дае вучнёўскі краязнаўчы гурток пры Ляднянскай сямігодцы.

На апошнім пасаджэнні праўлення Т-ва 25/хі быў зацверджаны плян працы Т-ва. Найбольш важныя пункты пляну: 1) паставіць справядзачны даклад Т-ва на пасаджэнні прэзідыуму РВК, 2) прычытаць для насельніцтва ілюстрацыйныя даклады: „Што зроблена і сабрана па вивучэнні Лядняншчыны“ і „Народныя песні Ляднянскага раёну“ і 3) вясною наладзіць выстаўку краязнаўчых матар'ялаў; 4) закласці краёвы раённы музей і склікаць канферэнцыю па краязнаўстве; 5) разьмеркаваць сабраныя матар'ялы між сябрамі Т-ва для апрацоўкі і 6) пачаць весці хроніку мясцовага жыцця.

РВК, маючы на ўвазе карыснасць працы раённага Т-ва, вызначыў невялікую грашовую дапамогу Т-ву (25—30 р.) на абсталяванне краёвага музея.

Дуброўненскае раённае Т-ва.

Т-ва яшчэ не пачынала працаваць, хоць папулярызавані краязнаўчай працы досыць часта праводзілася. Прычына ў тым, што асобы, якія змаглі б што-небудзь зрабіць у краязнаўчым кірунку, не ўваходзілі ў праўленне Т-ва, раўнадушна ці пэсымістычна глядзелі на гэтую справу альбо лічылі сябе перагружанымі. У збыранні матар'ялаў больш робіць Дуброўненская беларуская сямігодка, у якой можна заўважыць, як растуць надзвычайна здольныя юныя краязнаўцы (Чабатарэвіч). Яўрэйская сямігодка вяла запісы слоў жывой мовы і давала адказы на дыялекталёгічныя запытаныя Яўр. аддзелу ІБК.

4/хі адбыўся агульны сход сяброў Т-ва, па якім было пераабрана праўленне Т-ва і намечаны мінімальны плян працы Т-ва.

Коханаўскае раённае Т-ва.

Т-ва, якое налічвае да 70 сяброў, вядзе галоўным чынам зьбіральніцкую працу. Дзякуючы гэтаму праца Т-ва мае выразны музэйны ўхіл. Т-ва імкнецца свой раён адбіць у музэйных экспонатах. Т-ва атрымала ад РВК памяшканьне пад музэй і патроху пачынае прыводзіць яго ў парадак. Экспонатаў яшчэ вельмі мала: дыяграмы, выстаўкі, старыя грошы, статыстычныя даныя розных устаноў раёну, лічбы зваротаў прамысловых і гандлёвых устаноў раёну, запісы аб паўстаньні 63 году, два схематычных апісаньні 2-х вёсак, узоры торфу, охры і др. выкапняў і інш.

Т-ва мае 5 гурткоў, сувязь з якімі дрэнная, але толькі праз іх Т-ва мае магчымасьць зьбіраць цікавыя весткі аб прыродных і гістарычных асаблівасьцях раёну.

Т-ва прымае меры да аховы помнікаў прыроды і гісторыі, але на жаль зьнішчэньне гэтых помнікаў ідзе нястрымана. Курганы часта разрываюць толькі для таго, каб пабудавць у іх лазьні.

РВК дапамагае Т-ву ў яго працы і абяцаў адпусьціць 30 р. на абсталяваньне краёвага музэю.

Талачынскае раённае Т-ва.

Т-ву падпарадкавана 3 вясковых гурткі краязнаўства і адзін местачковы камсамольскі. Апрача гэтага існуюць гурткі пры Талачынскай беларускай і яўрэйскай сямігодках. Сувязь з гурткамі наладжана. Старшыня Т-ва рэгулярна 1-2 разы ў месяц інструктуе гурткі шляхам аб'ездаў. Вясковыя гурткі пераважна складаюцца з сялян-камсамольцаў, нярэдка выпадкі, калі ў гурток уваходзяць вясковыя жанчыны, якія даюць фольклёрны матэрыял. Моладзь больш цікавіцца вывучэньнем гісторыі і эканомікі раёну. У выніку працы вясковых гурткоў Т-ва мае апісаньне раёну, праўда, вельмі схематычнае, як аднак карыстаюцца ўжо пры выкладаньні ў школах раёну. Другая праца, якую правяло Т-ва: 1) падлічаны помнікі старажытнасьці на раёне і вучот насланы ў акругу; 2) запоўнена і адаслана большасьць анкет, складзеных ЦБК і ІБК (монографіі паселішчаў, бюджэт часу селяніна, аб хатніх рамэстах і інш.); 3) сабрана шмат фольклёрных матэрыялаў, слоў жывой мовы і некалькі мэлэдый народных песень; 4) знойдзены некаторыя кармныя выкапні: охра, торф, блакітная мінеральная фарба і інш. Т-ва мае акрэсьленую праграму сваёй працы. Праграма дзеліцца на паасобныя заданьні, якія даюцца гурткам для разьмеркаваньня між сябрамі. Т-ва спрабавала наладзіць экскурсію ў Стуканаўскі сельсавет, каб засьняць цікавае Гарадзішча (у выглядзе піраміды, вакол якой у 3 ярусы равы). Здымкі не удаліся.

Т-ва арганізоўвае музэй і ўжо мае пачатак яго. На гэтую справу РВК вызначыў 60 руб.

Крупкаўскае раённае Т-ва.

Сталага праўленьня Т-ва ня мае. Ёсць толькі старшыня праўленьня інспэктар Рай-АНА т. Цітавец. Літаратура прыходзіць акуратна, перапіска прымаецца, але за адсутнасьцю сталага праўленьня адказаў на перапіску ніхто не дае.

Некаторая краязнаўчая праца вядзецца толькі ў Бобрскай сямігодцы, дзе вядуцца мэ-тэаролёгічныя, фэнолёгічныя нагляданьні і зьбіраецца фольклёр.

У апошні момант робяцца захады, каб ажывіць працу Т-ва. У пачатку сьнежня быў наладжаны сход актывістых асьветнікаў. Сход прыняў пастановы ў гэтым напрамку. РВК вырашыў дапамагчы Т-ву ў наладжаньні краязн. працы.

Барысаўская школьная краязнаўчая канфэрэнцыя.

29 лістапада г. г. ў Барысаве адбылася школьная краязнаўчая канфэрэнцыя, якая мела сваёй мэтай аднавіць школьную краязнаўчую працу і намеціць шляхі гэтае працы. На канфэрэнцыі прысутнічала 42 дэлегаты ад школ г. Барысавы (у тым ліку 5 настаўнікаў). Заслуханы былі даклады: „Краязнаўчая праца ў школе“ (В. Самцэвіча) і „Фэнолёгічныя назіраньні ў школе“ (С. Нікіфаровіча). У дакладах высьветлена было значэньне краязнаўчае працы ў гаспадарчым і культурным будаўніцтве, значэньне краязнаўчага методу працы ў школе, вызначаны былі краязнаўчыя тэмы ў школьных праграмах і неабходнасьць арганізацыі краязнаўчых гурткоў у школах; даны былі канкрэтныя ўказаньні адносна практычнага вядзеньня фэнолёгічных назіраньняў і значэньне гэтае працы. На канфэрэнцыі выявілася слабая зацікаўленасьць краязнаўчай працай у школах; краязнаўчыя гурткі альбо зусім распаліся, альбо існуюць толькі па паперы; практычнай працы амаль што няма; настаўніцтва вельмі слаба дапамагае вучням у арганізацыі краязнаўчае працы.

Адзначыўшы вялікае значэньне краязнаўчае працы ў гаспадарчым і культурным будаўніцтве і вялікае выхавальнае значэньне гэтае працы ў школе, канфэрэнцыя знайшла неабходным:

1) пры выкладаньні розных дысцыплін школьнага курсу (прыродазнаўства, грамадазнаўства і інш.) больш базавача на мясцовым матэрыяле, які прыдае выкладаньню больш яскравасьці, відавочнасьці, эмоцыянальнасьці;

2) дабіцца найхутчэйшай арганізацыі пры

школах краязнаўчых гурткоў з прыцягненнем у склад іх і настаўнікаў; гуртком прымаць шыцельную сувязь з раён. таварыствам;

3) дабіцца, каб у бібліотэках школ мелася популярная краязнаўчая літаратура і часопіс „Наш Край“;

4) імкнуцца пры школах з’арганізаваць краязнаўчыя куткі, у якіх павесіць сыстэматычную працу пры ўдзеле настаўнікаў;

5) прыняць меры да арганізацыі сумесна з КІМ гурткоў юных натуралістаў;

6) лічыць неабходным наладзіць да вясны па 1-2 экскурсіі ў мясцовую вытворчасць, а з наступленнем вясны экскурсіі ў прыроду;

7) для абмену вопытам працы краязнаўчых арганізацый раёну і кіраўніцтва гэтай працай канфэрэнцыя лічыць неабходным выданьне краязнаўчага часопісу, якім забяспечыць школы;

8) канфэрэнцыя заклікае ўсе краязнаўчыя гурткі прыняць удзел у папаўненні арганізуемага раённым Т-вам краязнаўчага музэю экспанатамі;

9) для вучоту працы і прыданьня ёй належнага напрамку склікаць вучнёўскую краязнаўчую канфэрэнцыю пасля зімовага перапынку і ў канцы вучэбнага году і

10) правесіць перарэгістрацыю краязнаўчых гурткоў пры школах да 10/хл.

Конфэрэнцыя ў значнай меры падняла настрой вучняў; неабходна толькі, каб настаўнікі дапамаглі ім (вучням) наладзіць належную практычную працу.

В. С.

Трэцяя ўсерасійская канфэрэнцыя па краязнаўству.

11—14 снежня 1927 году ў Маскве адбылася трэцяя ўсерасійская канфэрэнцыя па краязнаўству. У ёй прымала ўдзел 345 дэлегатаў, з якіх 193 чал. з рашучым і 152 чал. з дарадчым голасам. З Беларусі ў якасці гасцей прысутнічалі на канфэрэнцыі тры чалавекі: намеснік старшыні ЦБК БССР А. З. Казак, інструктар ЦБК БССР па працы сярод яўрэйскай нацыянальнай меншасці Аляксандраў, член Праўлення Магілёўскага Акруговага Таварыства Краязнаўства Вянюкоў і ў якасці дакладчыка — навуковы сакратар ЦБК БССР М. І. Каспяровіч.

Даклады аб дзейнасці Цэнтральнага Бюро Краязнаўства РСФСР і аб дзейнасці краязнаўчых устаноў па мясцох былі надрукаваны і разасланы мясцовым краязнаўчым арганізацыям і дэлегатам заўчаснае. Таму на канфэрэнцыі яны ня чыталіся, а па іх вяліся спрэчкі побач з іншымі па пленуме канфэрэнцыі. Рэшта дакладаў абгаварвалася на пленуме і ў чатырох секцыях канфэрэнцыі

мэтодычна-арганізацыйнай, навукова-даследчай, школьнага краязнаўства і музэйнай.

З надрукаванай справаздачы ЦБК РСФСР відаць, што праца вялася 2 аддзяленнямі ЦБК—Ленінградскім і Маскоўскім, прычым адчувалася няўзгодненасць іх працы. Дзейнасць Маскоўскага Аддзялення ЦБК выявілася амаль выключна ў заслухванні і абмеркаванні тэарэтычных дакладаў на Аддзяленні і бібліаграфічнай камісіі яго. Ленінградзкае Аддзяленне ЦБК зьяўлялася фактычным арганізацыйна-мэтодычным краязнаўчым цэнтрам РСФСР і за справаздачны кругабег прарабіла вялікую працу. Апрача Прызядуму ў складзе яго працавалі наступныя камісіі: бібліаграфічная, школьна-краязнаўчая, студэнцкая і экскурсійна-даведачнае бюро. Яны былі ня толькі дапаможнымі мэтодычнымі ўстановамі ЦБК, але часамі выконвалі і значную арганізацыйную працу. Сваімі часопісамі „Краеведение“ і „Известия Центрального Бюро Краеведения“ ЦБК абслугоўвала краязнаўчую сетку РСФСР мэтодычнымі матэрыяламі і адбівала мясцовую працу і яе дасягненні. Апрача часопісаў ЦБК выдала некалькі праграм і новае выданьне даведачніку „Краеведные учреждения СССР“. Для выяўлення мясцовых арганізацый і іх дзейнасці ЦБК у 1927 годзе зрабіла краязнаўчы перапіс. З яго даных відаць, што краязнаўчыя арганізацыі ў РСФСР пачалі зьяўляцца ў масавым маштабе ў час 1917—1921 г. г., калі заснавалася 72 арганізацыі, а ў час 1922—1924 г. г.—169, 1925 г.—72 і 1926—58. Лічбы, паказаныя па саюзных рэспубліках, у тым ліку і па БССР, для параўнання ў даным выпадку, як і наогул усюды ў дакладзе, ня зусім правільныя. Усіх членаў краязнаўчай сеткі РСФСР у 1927 г. налічвалася 27.495 чал. Пераважаюць лік арганізацыі, а ўласна—234, мае толькі па 11—50 членаў. Па характары дзейнасці найбольшы лік (117) арганізацый комплексных. Экспедыцый па тэрыторыі РСФСР адбылося 633. Экскурсійную працу вялі толькі 224 краязнаўчыя арганізацыі. Свае выданні маюць 226 арганізацый. Свой бюджэт ад малой сумы да 100.000 руб. маюць 358 арганізацый. Зразумела, што вялізныя дасягненні краязнаўчай працы ў РСФСР перавышаюць гэтыя бюджэтыныя магчымасці.

Пленум канфэрэнцыі працаваў чатыры вечары над заслухоўваннем і абгаворваннем найбольш важных дакладаў. Начальнік Галоўнавуку РСФСР Пятроў у сваім дакладзе паказаў на вялікія дасягненні краязнаўчай дзейнасці ў РСФСР, выявіў асноўныя тыпы краязнаўчых інстытутаў: таварыствы і гурткі, музэі і інстытуты, а таксама давеў, што краязнаўства павінна быць комплексным або ўсебаковым, а ня толькі вытворчым ці іншым, як думалі некаторыя краязнаўцы ў РСФСР.

Ферсман сказаў уступнае слова да спрэчак аб дзейнасці ЦБК, а Прэабражэнскі— аб пераносе ЦБК у Маскву і інш. арганізацыйных пытаннях. Н. Крупская ў сваім усебаковым дакладзе высветліла надзвычайна вялікую карысць краязнаўчай працы для політасветных устаноў і краязнаўчай дзейнасці апошніх. Пасля дакладу Крупскай пленум абмяркоўваў наступныя даклады: „Школа і краязнаўства“, „студэнцтва і краязнаўства“, „краязнаўства і мастацтва“, „краязнаўства і нацыянальныя меншасці“, „краязнаўства і абарона стараны“ і інш. З усіх гэтых дакладаў асаблівую цікавасць прадстаўлялі два апошнія. Тако-Годзі ў сваім дакладзе вызначыў залежнасць краязнаўчага руху сярод нацыянальных меншасцей РСФСР ад Кастрычнікавай рэвалюцыі, яго нязвычайны рост у апошнія часы і асаблівасці. Амаль паўтарагадзінны даклад наступнага дакладчыка паказаў нязмерна вялізарнае значэнне краязнаўчай дзейнасці ў справе абароны СССР.

Найбольш цікавымі дакладамі ў арганізацыйна-методычнай сэкцыі з'яўляліся наступныя: „экскурсіі і краязнаўства“, „аб краязнаўчай картаграфіі“ і „аб ролі бібліотэк у краязнаўчай працы“. Краязнаўчае вывучэнне вескі“.

У сэкцыі школьнага краязнаўства абмяркоўваліся такія даклады: „аб савецкім краязнаўстве ў школе“, „значэнне краязнаўства для школы і школы для краязнаўства“, „аб краязнаўчым падручніку для школы“, „які матар'ял можа атрымаць школа ад мясцовых устаноў і як яго скарыстаць“, „які матар'ял патрэбны настаўніку ў межах губэрні“, „які матар'ял патрэбны настаўніку ў павяце і як яго скарыстаць“, аб студэнцкім краязнаўстве—2 даклады і аб выкладанні краязнаўства ў вышэйшых школах—тры даклады.

У музейнай сэкцыі найбольш важнымі дакладамі з'яўляліся: „значэнне комплекснага вывучэння краю для музейнай працы“, „музеі і краязнаўства“, „экскурсійная праца над калекцыямі музеяў“, „узаемаадносіны му-

зеяў і краязнаўчых арганізацый“ і даклады ўласна аб структуры і арганізаванні музеяў.

Асяродкавае месца на данай канферэнцыі займала навукова-даследчая сэкцыя. Спачатку ў ёй былі заслуханы інфармацыйныя даклады: „краязнаўства ў Фіншчыне, Эстоніі, Латвіі і Літве“, „сталецце Херсонскіх раскопак“, „аб дзейнасці геодэзічнага камітэту“ і „аб дзейнасці інстытуту вывучэння Поўначы“. Пасля гэтых быў заслуханы шэраг методолёгічных дакладаў: „лёкальныя метады у вывучэнні помнікаў літаратуры“, „задачы гістарычнага вывучэння краю“, „праца краязнаўцаў у справе вывучэння помнікаў матар'яльнай культуры“, „арганізацыя даследчых этнолёгічных станцый“, „антрополёгічныя досьледы сіламі краязнаўчых арганізацый“, „праца краязнаўцаў у справе вывучэння расьліннасці“, „праца краязнаўцаў у справе вывучэння біяклімату“, „краязнаўства і геолёгія“, „гідромэтаролёгія ў краязнаўстве“ і інш.

Агулам, даная канферэнцыя паглыбляла і дэталізавала працу папярэдняй, уносячы мала новага ў краязнаўчую справу РСФСР. Дадатнымі бакамі яе бяспрэчна з'яўляюцца наступныя: буйны рост актыўнасці нацыянальных меншасцей у краязнаўчай дзейнасці ў РСФСР, вызначэнне паняцця краязнаўства як комплекснага, усебаковага вывучэння краю, паўторны заклік зьвярнуць асаблівую ўвагу на вывучэнне вытворчых сіл краю і вызначэнне вялікай ролі краязнаўства ў політасветнай працы і ў справе абароны краю.

Для дэлегатаў з'езду быўналаджаны надзвычайна ўдалы канцэрт і агляд музеяў народнага мастацтва з дакладамі аб музеях за межамі.

У канцы канферэнцыі быў абраны новы склад ЦБК РСФСР з арганізацыйным цэнтрам у Маскве і методычным—у Ленінградзе; у склад ЦБК РСФСР увайшлі прадстаўнікі ўсіх губэрскіх краязнаўчых арганізацый і аўтономных рэспублік РСФСР, а таксама ад зацікаўленых дзяржаўных устаноў.

Бібліяграфія.

Проф. Сямёнаў-Цян-Шанскі: „Что должен знать каждый краевед о географии населения“. (На дапамогу краязнаўцы. Пад рэдакцыяй проф. В. П. Буданава і проф. С. А. Саветава). Выд. Брокгаўз. Эфрон. Ленінград, 1927. стар. 132. Ц. 1 руб. 40 к.

Гэтую працу вядомы вучоны прысьвячае памяці айца, настаўніка, Пятра Пятровіча Сямёнава-Цян-Шанскага, па поваду стагоддзя ад дня яго нараджэння—14 студзеня 1827 г. Дзякуючы гэтаму прысьвечанню, у рэцэнзэмай працы прыходзіцца бачыць нешта большае, чым проста падручнік для краязнаўцы. Запраўды, пазнаёміўшыся з гэтай працаю В. П. Сямёнава-Цян-Шанскага, чытач павінен будзе констатаваць, што гэта сур'ёзная навуковая праца, амаль адзіная ў сваім родзе ў нашай літаратуры. Знаёмячы з ёю краязнаўцу, грунтуючыся на існуючай літаратуры і ўласных досьледах, з асновамі параўнаўча яшчэ маладое і мала распрацаванае антропогеаграфіі, В. П. Сямёнаў выконвае дзве задачы: 1) тэарэтычную—далейшая распрацоўка антропогеаграфіі, як асобнай галіны навуковых ведаў і 2) пракладную—дапамога краязнаўцы ў яго вывучэнні жыцця чалавека ў сувязі з вакольнымі геаграфічнымі ўмовамі. Будуючы гэтак сваю працу, аўтар робіць правільна, бо без знаёмства хаця-б з элементарнымі палажэннямі антропогеаграфіі, краязнаўца ня можа весці працы. Дзякуючы гэтаму, праца В. П. Сямёнава складае з сябе быццам дзве цесна злучаныя працы: 1. сучасны стан антропогеаграфіі і 2. праграма працы краязнаўцы ў відзе гэтага шэрагу каштоўных парад і пытанняў. Пры гэтым задача краязнаўцы аўтару ўяўляецца як праверка на мясцовых умовах правільнасці асноўных палажэнняў, высунутых у яго кнізе. Зрабіўшы-ж гэткую працу, краязнаўца гэтым самым, зразумела, вывучыць і свой край у сэнсе ўплыву прастору на чалавека. Вялізная колькасць фактаў і вывадаў, зробленых аўтарам у яго кнізе, хаця яны і не дапасаваны выключна да СССР, а, наадварот, датычацца, галоўным чынам, матар'яльнага і духоўнага боку жыцця ў розных кутках

зямнае кулі, у самых розных умовах, усё-ж, бязумоўна, будуць мець вялікае значэнне ў практычнай працы краязнаўцы. Дзеля гэтага знаёмства з гэтай каштоўнай кнігаю ёсць абавязак кожнага краязнаўцы.

Складае яна не малую цікавасць і для выкладчыкаў географіі і грамадазнаўства, якім дасць ня мала цікавых вестак, увядзе іх у сутнасць, пазнаёміць з сучасным станам антропогеаграфіі. Зьмест яе наступны: 1. Прадмова; 2. Праца чалавека; 3. Харчаванне; 4. Адзежа чалавека; 5. Будынкі чалавека; 6. Насялёныя пункты і рассяленне; 7) Шчыльнасць насельніцтва, яго натуральны прырост і палавы склад; 8. Вёскі і гарады; 9. Шляховыя пабудовы і сродкі зносін; 10. Тэрыторыяльныя рухі чалавека; 11. Розныя матар'яльныя прадметы, утвараемыя чалавекам; 12. Уплыў прыроды на творчасць чалавека; 13. Тэрыторыяльнае разьмеркаванне і сувязь чалавечых культур.

Напісана кніга агульнадаступна, але ня глядзячы на гэта патрабуе некаторай падрыхтоўкі. Шматлікія карты і дыяграмы выкананы добра. Выдана кніга вельмі добра. Каштуе ня дорага.

Н. Фінкельштэйн.

В. І. Селінаў. „Культуроведение в краеведческой работе“ (история, археология, музейное дело). (На дапамогу краязнаўцы. Пад рэд. проф. В. П. Буданава і С. А. Саветава). Ленінград, 1928. Выд. Брокгаўз. Эфрон. Стар. 136. Кошт 1 руб. 40 кап.

Сярод актыўных працаўнікоў па краязнаўству адно з першых месц павінен заняць настаўнік. Лёзунг: „Пазнай свой край“ настаўнік павінен правесці ў жыццё ня толькі таму, што гэта абавязак кожнага культурнага чалавека, але і па доўгу сваёй штодзённай працы. Праграмы сучаснай школы патрабуюць ад настаўніка ведаў краязнаўчага матар'ялу. Дзеля гэтага, каб толькі выканаць свой абавязак, ня кажучы ўжо аб больш шырокім абхвату працы, провинцыяльны настаўнік адчувае патрэбу ў адпаведнай літаратуры і асабліва ў парадзе з боку

спэцыяліста. Асабліва-ж гэта важна для настаўніка-краязнаўцы з гісторыка-археалягічным ухілам. Улічваючы гэты момант, аўтар рэцэнзуемай кнігі і паставіў перад сабою задачу дапамагчы сельскаму настаўніку-краязнаўцу шляхам цэлага шэрагу практычных ведаў, пададзеных у гэтай кнізе. Задача ўдзячная. Як-жа вырашыў яе Селінаў?

Калі адкінуць у бок дробныя памылкі, задача выпаўнена вельмі добра. Даўшы спачатку кароткі, але вельмі добры, нарыс месца археалягіі і гісторыі ў краязнаўчай працы, і адзначыўшы каштоўнасьць гістарычнага краязнаўства ў педагогічным напрамку, аўтар далей прыступае да непасрэднага выкананьня наступнай перад сабою задачы. Простаю а часамі мастацкаю моваю В. І. Селінаў знаёміць з тэхнікаю працы ў галіне гісторыі, археалягіі і музэйнае справы, малюючы пры гэтым апошнюю на фоне навуковых дасягненьняў па ўсіх гэтых галінах. Ахапляючы шмат матар'ялу і шмат пытанняў, В. І. Селінаў не абмяжоўваецца агульнымі заўвагамі, а наадварот, кожнае пытаньне дэталізуе. Стала навуковасьць падаваемых ведаў у злучэньні з агульнадаступнасьцю іх паданьня—гэткі агульны тон кнігі.

Асабліваю каштоўнасьць гэтай багатай па зьместу і цікавай кнізе надае тое, што аўтар зачэпляе шэраг новых пытанняў, на якія дасюль краязнаўцамі мала зварачалася ўвагі. Так, напрыклад, Селінаў зварачае ўвагу на неабходнасьць вывучэньня замкоў да

дзвярэй розных будынкаў, на неабходнасьць больш уважлівага вывучэньня сялянскіх хат, іх стылю, на важнасьць вывучэньня сялянскага малярства, аб якім адсюль не напісана ні воднага радку, калі ня лічыць працы Н. Шчэкотава.

Тут мы знойдзем ня толькі сыстэматызаванае выкладаньне знаёмых у краязнаўстве пытанняў, але і шэраг новых. Дзеля гэтага гэтую кнігу павінен прачытаць ня толькі настаўнік краязнаўца і краязнаўца наогул вёскі, але і краязнаўца гораду.

Зьмест яе наступны: I—Месца археалягіі і гісторыі ў краязнаўчай працы. Педагогічная роля гістарычнага краязнаўства. II—Археалягічная разьведка, зьвязаная з досьледам монументальных нярухомых помнікаў. Сюды ўваходзіць досьлед курганоў, гарадзішч, паселішч будынкаў розных і г. д. III—Археалягічная разьведка, зьвязаная з досьледам перасоўваемых помнікаў матар'яльнае культуры. Сюды ўваходзіць досьлед адзеньня, малярства, розных відаў мастацтва ды інш. IV—Крыніцы вывучэньня духоўнай культуры краю ў мінулым і шляхі працы над імі. V—Мясцовы друкаваны і архіўны матар'ял. Організацыя гісторыка-археалягічнага аддзелу мясцовага музэю. Трэба дадаць, што кожны з памянёных пяці разьдзелаў кнігі падзяляецца на шмат дробных падразьдзелаў.

Выдана кніга добра.

Выдавец—Інстытут Беларускае Культуры.

Рэдактар—З. Бядуля.

Члены Рэдакцыі: { М. Бялуга.
А. Казак.
М. Касьпяровіч.

Зьмест.

	Стар.
М. Бялуга.—Пашырэнне тэматыкі „Нашага Краю“	3
В. Дружчыц.—Краязнаўства ў гістарычнай галіне	8
Д. Васілеўскі.—Беларускае Вольна-Эканамічнае таварыства	12
В. Ластоўскі.—Аб патрэбе рэформы краязнаўчых музеяў	18
З. Даўгяла.—Сьвіслацкая воласьць у 1560 г.	21
М. Зьбіткоўскі —Аб морве і шаўкоўніцтве ў Гомельскай акрузе	38

МАТАР'ЯЛЫ З МЕСЦ.

М. Тамковіч.—Да пытання аб санітарна-бытавым стане вёсак: Глядкі, Шабунькі, Куляшы, Бранчыцы і Чапялі, Старобінск. раёну Бабр. акругі	44
Я. Сяргеенка.—Ганчарства ў паселішчы Бабынавічы	55

ПРОГРАМЫ, АНКЕТЫ, ІНСТРУКЦЫІ.

Аб падліку працы школьна-краязнаўчых гурткоў	64
Апытальнік для азнаямленьня з бібліяграфічнай працай на мясцох	65
Тэрмінолёгічная работа ў Ёнбелкульце і зьбіраньне народных тэрмінаў	67

ХРОНІКА.

Дзейнасьць Ц. Б. К.	71
Абсьледваньне краязнаўчай працы на мясцох (Магілёўшчына і Аршаншчына)	72
✓ Барысаўская школьная краязнаўчая конфэрэнцыя	74
Трэцяя Расійская конфэрэнцыя па краязнаўству	75
Бібліяграфія	77

Заўважаныя памылкі.

Стар.	Які радок	Надрукавана	Трэба
7	1 зверху	Н. Дружыц.	В. Дружын.
"	3 "	За нядоўгі час існавання на Беларусі крязнаўчага масавага, які фактычна пачаўся з часоў рэвалюцыі, руху і даволі...	За нядоўгі час існавання на Беларусі крязнаўчага масавага руху, які фактычна пачаўся з часоў рэвалюцыі і даволі...
"	7 "	выражэньне	вырашэньне
8	22 знізу	выражэньне	вырашэньне
10	21 зверху	даюць	дае
"	11 знізу	выхады	вывады

Зьмест „Нашага Краю“ за 1927 г.

№ 1 (студзень).

С. Некрашэвіч.—Акадэмічная Конфэрэнцыя па рэформе правапісу і графікі і вынікі яе працы—3. *П. Харламповіч.*—Пяцігодзьдзе Беларускага Дзяржаўнага Музею—10. *М. Касцяровіч.*—Арганізацыя краязнаўчага руху—17. *Ал. Шлюбскі.*—Год зьбіраньня фольклёрнага матар'ялу—22. *М. Байкоў.*—Што зроблена ў справе зьбіраньня слоўнікавага матар'ялу на мясцох за 1926 год?—36. *М. Зьбіткоўскі.*—*Matricaria Chamomilla L.*—40.

Матар'ялы з месц. *М. Азбукін.*—Мястэчка Шацк—44. *А. Немцаў.*—З матар'ялаў абсьледваньня Асіпавіцкага раёну—51. *С. Вялішчанскі.*—Сеньненскае возера—55. *А. Ганжын.*—Мястэчка Чачэрск, Гомельскай акругі—59.

Анкеты, праграмы і інструкцыі. *Проф. П. Салаўёў.*—Вывучэньне рыбных багацьцяў Беларусі—62. Статут Раённага Таварыства Краязнаўства—65. Статут Акруговага Таварыства Краязнаўства—69.

Хроніка. Дзейнасьць Цэнтральнага Бюро Краязнаўства—74. 3-я Віцебская Сьветазнаўчая Конфэрэнцыя—79. Першая Мазырская Акруговая Конфэрэнцыя—80. Магілёўская Акруговая Краязнаўчая Конфэрэнцыя—81. Краязнаўчы гурток пры Магілёўскай Савецка-партыйнай школе II ст.—82. Гурток пры Магілёўскім пэдагэгічным Інстытуте—82. Гурток пры Магілёўскім Каморніцка-Земляпарадкавальным Тэхнікуме—82. Становішча краязнаўчай працы па Бабруйскай акрузе—83. Глускае Раённае Таварыства—84. Краязнаўчы гурток пры Красна-Бярэскай Агropэдагэгічнай Школе—85. Хоцімскае Раённае Т-ва—85. Касьцюковіцкае раённае т-ва—86. Бялынкавіцкае раённае т-ва—86. Крычаўскае раённае т-ва—86. Кніжка ў чэсьць Ёсафата Кунцавіча—87. Як утварыўся Віцебскі Краёвы Слоўнік. *М. Касцяровіч.*—87. Барысаўская III Акруговая Краязнаўчая Конфэрэнцыя. *В. Самцэвіч.*—91.

Бібліяграфія. Дэталізацыя ў працы па комплекснай сыстэме на першым годзе навучаньня і тое-ж на II—IV г.—95. Бібліяграфічныя спраўкі—95. Валентин Отмановский. *М. Смалярскі.*—95. Народны тэатр на Ігуменшчыне—96. Бібліяграфія Віцебшчыны—98.

Навукова-краязнаўчыя арганізацыі і ўстановы БССР—103.

№ 2 (люты).

М. Бялуга.—Праца 2-га Краязнаўчага Зьезду—3. *М. Касцяровіч.*—Арганізацыя краязнаўчага руху—6. *А. Шлюбскі.*—Год зьбіраньня фольклёрнага матар'ялу—12. *Проф. П. Салаўёў.*—Аб пералётах птушак—24. *М. Алесін.*—Падарожы па Беларусі—30. *М. І. К.*—Жанчына і краязнаўства—37.

Матар'ялы з месц. *Д. Васілеўскі.*—Помнікі старасьветчыны на Аршаншчыне—40. *В. Самцэвіч.*—Барысаў—45. Статуты краязнаўчых арганізацый—51. *П. М. Ярэменка* (накроплег)—59.

Хроніка. II Ўсебеларускі Краязнаўчы Зьезд—60. Краязнаўчая праца і студэнт-мэдык—62. Краязнаўчы гурток пры Гідротэхнікуме—63. 3-я Аршанская акр. краязн. конфэрэнцыя—63. Дрыбінскае раённае т-ва—65. Багушэўскае раённае краязнаўчае т-ва—65.

Бібліяграфія—66.

№ 3 (сакавік).

І. Цвікевіч.—Доктар і краязнаўчая праца—3. *М. Касцяровіч.*—Арганізацыя краязнаўчага руху—7. *Проф. В. І. Пераход.*—Дрэвастаны сярод палей—10. *М. Зьбіткоўскі.*—Цьвінтэрэй (Цынтурый)—13. *А. Немцаў.*—Аб летанісах—15.

Матар'ялы з месц. А. Я. Крукоўскі.—Горад Мазыр і яго ваколіцы—16. *В. Самцэвіч.*—Эканомічна-культурнае становішча м. Багушэвічы—29. *І. К. Мацвяёнак.*—Некаторыя краязнаўчыя тэмы Магілёўшчыны—35.

Анкеты, праграмы і інструкцыі. Проф. С. П. Мельнік.—Фэналёгічныя нагляданьні над дрэўнай расьлінасьцю—40. Аб зьбіраньні народнага слоўнікавага матар'ялу ў беларускай мове ў 1927 г.—55. Да пытаньня аб шляхох пралётаў птушак—58.

Хроніка. Краязнаўчая праца па акругах—59. Па Бабруйшчыне—62. Бабруйскі Акруговы Краязнаўчы Музэй—63. Гарадзецкае раённае т-ва краязнаўства—63. Буда-Кашалёўская раённая краязнаўчая канфэрэнцыя—64. Жлобінскае раённае т-ва краязнаўства—64. Стрэшынскае раённае т-ва краязнаўства—65. Краязнаўчая праца на Гомельшчыне—65. 3 Усерасійская Канфэрэнцыя па краязнаўстве—65. Мэдэкцыя пры краязн. т-ве Б. Дз. У.—66. Да пытаньня аб азначэньні паасобных экзэмпляраў фаўністычных колекцый—66.

Бібліографія—67.

Паштовая скрынка—68.

№ 4 (красавік).

Нашы чарговыя задачы—3. Р. Рак.—Рамеснікі м. Менску да рэвалюцыі 1917 г.—5. *І. Гармізэ, Я. Ракаў.*—Нізавая сетка спажывецкай коопэрацыі ў БССР—16. *В. Вольскі.*—Татары на Беларусі—25. *Б. Ліпкін.*—Паказ у музэях лясоў тутэйшага краю—30.

Матар'ялы з месц. Ал. Немцаў.—Вяселье—32.

Праграмы, анкеты і інструкцыі. Проф. М. Бурштэйн.—Фэналёгічныя нагляданьні ў садоўніцтве—43. Пастаноўка фэналёгічных нагляданьняў у Гомельшчыне—46. *Проф. С. П. Мельнік.*—Да пытаньня аб апісаньні паркаў на Беларусі—53. *В. Купрэвіч.*—Прыродазнаўчая экскурсія па Смалявіцкім раёне Мен. Акругі—57. Анкета для выяўленьня стану экскурсійнае справы—60. Анкета аб сучасным стане народнага мастацтва—61. Аб зборы бібліяграфіі да дзесяцігодзьдзя Кастрычнікавай рэвалюцыі—62. Інструкцыя да зьбіраньня матар'ялаў па вывучэньні чмялёў—63.

Хроніка.—Дзейнасьць Цэнтральнага Бюро Краязнаўства—65. У падсэкцыі ІБК па вывучэньні хатніх рамэстваў—67. Агляд музычнага фальклёру—67. Карысныя выкапні Дрыбінскага раёну—68. Бельскае т-ва Краязнаўства—68. Краязн. гурток пры Гарадзецкай сямігад. школе—67. 15-ці гадовы юбілей Кастрэмскага Навуковага Т-ва—69.

Бібліографія. Шлюбскі.—А. Сержпутоўскі. Казкі і апавяданьні беларусаў з Слуцкага павету—70.

№ 5 (травень).

Ц. Б. К.—Што трэба зрабіць раённым таварыствам краязнаўства—3. *Я. Бонч-Асмалоўскі.*—Аб вывучэньні звычайнае права на Беларусі—5. *М. Дабратворскі.*—Чмялі—запылкавацелі канюшыны—13. *Я. Б. Кавалёнак.*—Аб культуры хмелю на Беларусі—18. *Проф. А. Міхайлоўскі.*—Зацьменьне сонца 29 чэрвеня 1927 г.—21.

Матар'ялы з месц. А. Немцаў.—Спосабы лову жывёлы і птушак у Асіпавіцкім раёне—29. *В. Самцэвіч.*—Культурна-гістарычная экскурсія Барысаў—Стара-Барысаў—Студзёнка—33.

Анкеты, праграмы і інструкцыі. М. Зьбіткоўскі.—Настаўленьне да зьбіраньня расьлін і назіраньняў над імі—35.

Хроніка. Праца Менскага Акруговага Т-ва Краязнаўства—64. Дзейнасьць яўрэйскай сэкцыі пры ЦБК—64. Праца Вяляціцкага гуртка кр-ва—65. Праца Крайскага краязн. гуртка—66. Краязнаўства на Мазыршчыне—66.

Бібліографія—68.

№ 6—7 (чэрвень-ліпень).

І. В. Самцэвіч.—Вывучэньне вёскі—неадкладная задача краязнаўчых арганізацый—3. *Магілёўчык.*—Да пытаньня сучаснага стану гарадоў БССР—5. *Л. Цвяткоў.*—Некалькі слоў аб менскіх татарых—10. *П. Салаўёў.*—Значэньне і сэнс фэналёгічных назіраньняў—17.

Матар'ялы з месц. А. Немцаў.—Замоскі сельсавет—19. *А. Немцаў.*—Гураган 12 чэрвеня 1927 г.—48. *В. Самцэвіч.*—Нарыс эканомічнага становішча Барысаўскага раёну—53. *З. Даўяла.*—Сьвіслацкі замак у 1560 г.—60. Вывучэньне культурнага стану краю—65. *Д. Васілеўскі.*—3 гісторыі Аршанскага друку—76.

Анкеты, праграмы і інструкцыі. Цвікевіч і Магілёўчык.—Схэма санітарна-бытавога дасьледваньня і апісаньня вёскі—81. *Зьбіткоўскі.*—Настаўленьне да зьбіраньня расьлін і назіраньняў над імі—91.

Хроніка. Менская канферэнцыя студэнцкіх краязнаўчых арганізацый—109. Год. працы Смаленскага таварыства краязнаўства—110. Праца краязнаўчага гуртка пры Магілеўскай савпартшколе—111. Краязнаўчае таварыства пры БДУ—111. Сеньненскае раённае т-ва краязнаўства—112. Асьвейскае раённае т-ва краязнаўства—112. Краязнаўчы гурток пры Аршанскім рабфаку і пэдаггікуме—113. У ЦБК РСФСР—113. Новая этнографічная часопіс—113. Краязнаўства ў Пятрыкоўскім раёне Мазырскае акругі—113. Праца беларускага нав.-дасл. гуртка ў Ленінградзе—114.

Бібліяграфія. З. Даўгяла, Александровіч (Насыфі), Джеміль, Литовские татары—115.

№ 8-9 (жнівень-верасень).

Ц. Б. К.—Краязнаўчыя таварыствы і дзесяцігодзьдзе Кастрычнікавай рэвалюцыі—3. М. Мялешка.—Вывучэнне гісторыі раёну—4. Г. Перлін.—Да гісторыі яўрэйскага друку на Беларусі—11. Віт. Вольскі.—Аб асаблівасцях жывой мовы беларускіх татар і арабскай транскрыпцыі „Аль-Кітабаў“—16. Проф. П. Салаўёў.—Аб баброх у Дрыбінскім раёне—20. Велічанскі.—Нашы машкадныя расьліны—25.

Матар’ялы з месц. В. А. Самцэвіч і П. С. Стрыгуцкі.—Папяроявая фабрыка „Профінтэрн“ у Нова-Барысаве—29. В. Самцэвіч.—Вёска Дакудава (Крупск. р. Арш. акр.)—38. Д. Васілеўскі.—3 гісторыі Аршанскага друку—46. Д. Васілеўскі.—Беларускія чараўнікі і іх зельле—51. В. Л. Гляцёнак.—Асьвейскае возера—59. Т. Гаўрыловіч.—Лясныя формы вышнвыны р. Нёмна—64.

Анкетныя, праграмы і інструкцыі. Власт.—Інструкцыя для збірання рэчаў у этнографічны аддзелы музеяў—66. Проф. Лунгерсгаўзен.—Праграма для вывучэння падземных вод Беларусі і ўмовы яе сельскага вадазабеспячэння—74. А. Шлюбскі.—Вывучэнне друкаванняў тканіны—79.

Хроніка. Усім краязнаўчым арганізацыям БССР—82. Усім раённым таварыствам краязнаўства БССР—82. Дзейнасць ЦБК (па протоколах пасяджэнняў)—82. Плян Працы Ц. Б. Кр. 1927-28 год—84. Краязнаўчае Навукова-Даследчае Т-ва БДУ—85. Канферэнцыя выкладчыкаў грамадазнаўства пры БДУ—88. Дзейнасць Гомельскага Акруговага Т-ва Краязнаўства—88. Рэшткі старасветчыны—89. Лепельская краязнаўчая праца—89. Краязнаўчы зарысоўкі—89. У цэнтральным Бюро краязн. РСФСР—91. Флёрыстычная праца Бельскага т-ва краязнаўства—93. 3 камандыроўкі т. Каспяровіча ў Фіншчыну—93. С. М. Сакалоўскі (ізкролёг)—94. Бібліяграфія—96.

№ 10 (кастрычнік).

У. Ігнатойскі.—Вывучэнне Кастрычнікавай Рэвалюцыі—3. А. Казак.—Краязнаўства ў БССР к дзесяцігодзьдзю Кастрычнікавай Рэвалюцыі.

Нашы акадэмічныя ўстановы і вышэйшыя школы ў справе вывучэння краю. І. Каранеўскі.—Інстытут Беларускае Культуры—16. М. Бялуга.—Рэарганізацыя ІБК—21. У. Пічэта.—Краязнаўства ў Беларускім Дзяржаўным Універсітэце—26. Проф. П. Салаўёў.—Краязнаўч. дзейнасць Горанкай С.-Г. Акадэміі—31.

Навукова-Даследчыя с.-г. ўстановы БССР. Г. Гарэцкі.—Даследчая справа па сельскай і лясной гаспадарцы і краязнаўства—34. М. Савіцкі.—Дасягненні ў галіне сельска-гаспадарчай навукова-даследчай справы БССР—36. М. Макарэўскі.—Мэтэаролёгічная сетка БССР к дзесяцігодзьдзю Кастрычніка—43.

Музейная і архіўная справа на Беларусі. В. Ластоўскі.—Беларускі Дзяржаўны Музей—47. Ю. Сацункевіч.—Музей рэвалюцыі—53. Г. Аляксандраў.—Краязнаўчыя музеі і дзесяцігодзьдзе Кастрычнікавай Рэвалюцыі—58. М. Мялешка.—Архівы БССР за 10 год Кастрычніка—61.

Краязнаўства і нацменшасці. Г. Аляксандраў.—Краязнаўчая праца сярод яўрэйскага насялення—65. Я. Віткоўскі.—Краязнаўчая праца сярод польскай нацыянальнасці—67. С. Жураўскі.—Масавое настаўніцтва ў навукова-краязнаўчай працы—69. А. Шапалевіч.—Краязнаўчы друк на БССР к 10 гадавіне Кастрычніка—72. А. Ш.—Іструкцыйна-краязнаўчая літаратура—75.

№ 11 (лістапад).

ЦБК.—Да ўсіх сяброў краязнаўчых арганізацый—3. В. Самцэвіч.—Краязнаўства ў політасветнай працы—5. М. А. Фрыдэ.—Колекцыі па этнографіі беларусаў у Этнографічным адзеле Рускага Музею—8. М. Мялешка.—Краязнаўства і архівы Беларусі—14.

Матар’ялы з месц. П. Стрыгуцкі, В. Самцэвіч.—Шкляная гута імя Домбала ў Н.-Барысаве—18. У. Уладзіміраў.—Лекавыя расьліны ў народнай медыцыне Барысавскае акругі—28.

##Зн/177264/050)

Анкеты, программы, інструкцыі. Плян працы Раённага таварыства краязнаўства—34. Організацыя медычна-санітарнага вывучэння вёскі—37. Аб арганізацыі фэна-лёгічных нагляданняў—39.

Хроніка.—Протокол Пленуму Цэнтральнага Бюро Краязнаўства (23—25, X, 27)—42. Krajoznawstwo polskie w chwili obecnej—50. Зьбіраньне слоўнікавага матар'ялу—51. Этнографічныя экспэдыцыі—51. Пленум Праўленьня Мазырскага Акруговага Таварыства Краязнаўства—52. Праца Сеньненскага Раённага Таварыства Краязнаўства—54.

Бібліяграфія. Н. Зорин.—Вопрос об этнографическом составе населения Невельского уезда.

№ 12 (сьнежань).

М. Бялуга.—Пашырэнне тэматыкі „Нашага Краю“—3. В. Дружыц.—Краязнаўства ў гістарычнай галіне—8. Д. Васілеўскі.—Беларускае Вольна-Эканомічнае таварыства—12. В. Ластоўскі.—Аб патрэбе рэформы краязнаўчых музэяў—18. З. Даў-гяла.—Сьвіслацкая воласьць у 1560 г.—21. М. Зьбіткоўскі.—Аб морве і шаўкоўніцтве ў Гомельскай акрузе—38.

Матар'ялы з месц. М. Тамковіч.—Да пытання аб санітарна-бытавым стане вёсак: Глядкі, Шабунькі, Квяляшы, Бранчыцы і Чапляі, Старобінск. раёну Бабр. акругі—44. Я. Сяргеенка.—Ганчарства ў паселішчы Бабынавічы—55.

Програмы, анкеты, інструкцыі. Аб падліку працы школьна-краязнаўчых гуртоў—64. Апытальнік для азнаямленьня з бібліяграфічнай працай на мясцох—65. Тэрмінолёгічная работа ў Інбелкульце і зьбіраньне народных тэрмінаў—67.

Хроніка. Дзейнасьць Ц. Б. К.—71. Абследаваньне краязнаўчай працы на мясцох (Магілёўшчына і Аршаншчына)—72. Барысаўская школьная краязнаўчая канфэрэнцыя—64. Трэцяя Расійская канфэрэнцыя па Краязнаўству—75.

Бібліяграфія—77.

